

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 6, NUMBER 1, 2017

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 6, No. 1, 2017

Annales Scientia Politica is a peer-reviewed scientific journal, issued semi-annually by the Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov, focused on reflection of discourse in political sciences. *Annales Scientia Politica* is indexed in ERIH PLUS, OAJI (Open Academic Journal Index), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), MIAR and Humanities – Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult), ResearchBib – Academic Resource Index, CEEOL (Central and Eastern European Online Library).

Address of Publisher:

Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17 novembra 1,
080 78 Prešov, asp@unipo.sk, <http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Editor in Chief:

Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Faculty of Arts, University of Prešov

Editorial Board:

Prof. Johann Pall ARNASON,
Fakulta humanitných študií Univerzity Karlovy, Praha (Czech Republic)
Prof. PhDr. Jan KELLER, CSc.,
Fakulta sociálnych študií, Ostravská univerzita, Ostrava (Czech Republic)
Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava (Slovak Republic)
Prof. Jurij Olexandrovyč OSTAPEK, kandidát politických nauk
Fakulta spoločenských vied, Užhorodská národná univerzita (Ukraine)
Prof. nadzw. dr. hab. Agnieszka PAWŁOWSKA,
Katedra politologii Uniwersytetu Rzeszowskiego (Poland)
Prof. Kathleen SCHERF, PhD.,
Thomson Rivers University, Kamloops (Canada)
Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Nikolaj DEMJANČUK, CSc.,
Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň (Czech Republic)
Doc. PhDr. Irina DUDINSKÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Alexander DULEBA, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Jaromír FEBER, CSc.,
VŠB, Technická univerzita Ostrava (Czech Republic)
Doc. PhDr. Gita GEREMEŠOVÁ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Jelena PETRUCIJOVÁ, CSc.,
Fakulta sociálnych študií, Ostravská univerzita (Czech Republic)

Editorial Committee:

PhDr. Vladimír DANČIŠIN, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.
Mgr. Ondrej MARCHEVSKÝ, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

Web administrator:

LIST OF CONTENTS

Introductory Word

ALEXANDER DULEBA – VLADISLAV DUDINSKÝ	5
---	---

STUDIES:

Historical Context behind the Formation of Current Political Identities of Eastern Slovakia and Transcarpathia (Brief Description)

GITA GEREMEŠOVÁ	6
-----------------------	---

Problems and Challenges in the Management of the Slovak-Ukrainian Border, the Reflection of the Current State of Crossing the Borders of Slovak Republic and Ukraine, Ukraine and Slovak Republic

HELENA MELKUSOVÁ	27
------------------------	----

The Analysis of Cross-border Cooperation between the Slovak Republic and Ukraine

VLADISLAV DUDINSKÝ – VLADIMÍR DANČIŠIN – MARTIN LAČNÝ	46
---	----

ARTICLES:

Influence of the Genius Loci of the Eastern Front of World War I on the Development of Cross-border Cooperation in the Slovak-Polish-Ukrainian Border Region

JAROSLAV VENCÁLEK	57
-------------------------	----

Professional Ethnic Theatres in Slovakia and Ukraine

ONDREJ MARCHEVSKÝ – MICHAILO PETROVYČ ZAN	63
---	----

BOOK REVIEWS:

Duleba, A. a kol.: **Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc.**

Prešov: ADIN s.r.o. 2017. 152 s. ISBN 978-80-89540-89-1.

JURIJ OLEXANDROVYČ OSTAPEC	74
----------------------------------	----

Vencálek, J.: **Genius loci ako fenomén vonkajšej sociálnej a územnej kohézie.**

Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2016. 90 s.

ISBN 978-80-555-1641-7.

ROBERT IŠTOK	76
--------------------	----

REPORTS:

Institute of Political Science has Successfully Completed the Implementation Process of Projects Supported by Norwegian Financial Mechanism

MICHAL CIRNER	78
---------------------	----

Not All Borderlines are Alike. Report from the International Workshop in Kirkenes (Norway)

ONDREJ MARCHEVSKÝ	80
-------------------------	----

OBSAH

Slovo na úvod

ALEXANDER DULEBA – VLADISLAV DUDINSKÝ	5
---	---

ŠTÚDIE:

Historický kontext sformovania súčasných politických identít východného Slovenska a Zakarpatska (stručný náčrt)

GITA GEREMEŠOVÁ	6
-----------------------	---

Problémy a výzvy pri manažmente slovensko-ukrajinskej hranice, reflexia súčasného stavu prekračovania hraníc SR a UA, UA a SR

HELENA MELKUSOVÁ	27
------------------------	----

Výskum cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou

VLADISLAV DUDINSKÝ – VLADIMÍR DANČIŠIN – MARTIN LAČNÝ	46
---	----

ČLÁNKY:

Vliv genia loci východní fronty 1. světové války na rozvoj přeshraniční spolupráce ve Slovensko-Polsko-Ukrajinském přeshraničním regionu

JAROSLAV VENCÁLEK	57
-------------------------	----

Profesionálne divadelné súbory národnostných menšín na Slovensku a Ukrajine

ONDREJ MARCHEVSKÝ – MICHAILO PETROVYČ ZAN	63
---	----

RECENZIE:

Duleba, A. a kol.: **Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc.** Prešov: ADIN s.r.o. 2017. 152 s. ISBN 978-80-89540-89-1.

JURIJ OLEXANDROVYČ OSTAPEC	74
----------------------------------	----

Vencálek, J.: **Genius loci ako fenomén vonkajšej sociálnej a územnej kohézie**

Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2016. 90 s. ISBN 978-80-555-1641-7.

ROBERT IŠTOK	76
--------------------	----

INFORMÁCIE A SPRÁVY:

Inštitút politológie úspešne ukončil proces implementácie projektov z Nórskeho finančného mechanizmu

MICHAL CIRNER	78
---------------------	----

Nie je hranica ako hranica. Správa z medzinárodného workshopu v Kirkenes (Nórsko)

ONDREJ MARCHEVSKÝ	80
-------------------------	----

SLOVO NA ÚVOD

Výskum hraníc a cezhraničnej spolupráce sa sformoval v severnej Amerike a Európe na konci 80. rokov 20. storočia a v súčasnosti už predstavuje osobitný smer výskumu v politických vedách a príbuzných vedných odboroch. V odbornej verejnosti sa na označenie tejto výskumnej oblasti zaužíval spoločný názov „border studies“, resp. výskum hraníc. Zatiaľ čo pri tradičnom výskume hraníc bola v politických vedách, predovšetkým v rámci teórií medzinárodných vzťahov, venovaná hlavná pozornosť faktorom ovplyvňujúcim správanie a prijímanie rozhodnutí zo strany aktérov na národnej úrovni (vládami štátov zdieľajúcich spoločnú hranicu), hlavná pozornosť v rámci „border studies“ sa sústreďuje na výskumu faktorov ovplyvňujúcich správanie a prijímanie rozhodnutí zo strany regionálnych a lokálnych aktérov reprezentujúcich komunity na obidvoch stranách hranice. V rámci tohto záberu zachytáva a analyzuje faktory, ktoré vysvetľujú motivácie aktérov pre rozvoj cezhraničnej spolupráce, ale aj naopak - motivácie pre konfliktné správanie a následne i konfliktné cezhraničné vzťahy, ktoré môžu vznikať nielen v dôsledku prijímaných politických rozhodnutí, ale aj neprimeraným zvýrazňovaním a bazírovaním na prvkoch kultúrnej identity nachádzajúcich neraz oporu v udalostiach dávnej či nedávnej minulosti. Výskum hraníc zároveň ponúka i vysvetlenie zákonitostí vnútornej politiky, a predovšetkým, vzťahu medzi regionálnymi a lokálnymi aktérmi zapojenými do cezhraničných vzťahov s vládou ich vlastného štátu, resp. vzťahu medzi centrálnou mocou štátu a jeho perifériami. Inými slovami, výskum hraníc ponúka aj konceptualizácie fungovania „vnútorných politických hraníc“ v rámci štátov v zmysle hraníc medzi kompetenciami národných, regionálnych a lokálnych aktérov politického procesu a vzťahov medzi nimi, ktoré sú dôležité pre pochopenie fungovania politických systémov jednotlivých štátov ako takých. V každom prípade, metodológia výskumu vypracovaná v rámci „border studies“ za posledných viac než 30 rokov, rovnako ako i získané vedecké poznatky, majú obrovský význam pre poznanie a praktický rozvoj cezhraničnej spolupráce. Preto neprekvapuje, že táto oblasť výskumu je rozvíjaná aj s podporou rámcových programov pre vedu a výskum Európskej únie.

Dnes výskum hraníc predstavuje široký interdisciplinárny smer výskumu, hranica a jej funkcie sú, okrem politológie, predmetom záujmu mnohých spoločenskovedných disciplín, vrátane politickej geografie, ekonómie, kultúrnej antropológie, sociológie, histórie a pod. Výsledkom tejto multidisciplinárnej optiky sú rôzne teoretické konceptualizácie hraníc a ich funkcií, vrátane konceptualizácie politických procesov, ktoré sú vyvolané alebo ovplyvnené funkciami a charakterom hraníc (tzv. procesy „hraničenia“, resp. „bordering processes“). Pre nás sú osobitne významné konceptualizácie cezhraničnej spolupráce, ktoré sa zameriavajú na vnútorné a vonkajšie hranice Európskej únie. Uvedená oblasť výskumu bola tvorivými pracovníkmi Inštitútu politológie Prešovskej univerzity v Prešove vyhodnotená ako obzvlášť aktuálna a perspektívna a toto poznanie ovplyvnilo rozhodnutie profilovať pracovisko na výskum politických procesov súvisiacich s funkciami hraníc a cezhraničnej spolupráce. Uvedené rozhodnutie bolo ovplyvnené aj zistením, že slovenská politická veda v nedostatočnej miere reflektuje prebiehajúci medzinárodný výskum v rámci „border studies“. Z tohto dôvodu sa členovia Inštitútu politológie rozhodli zverejniť v aktuálnom čísle Annales Scientia Politica čiastkové výstupy projektov, ktoré sú riešene na pracovisku a sú zamerané na problematiku „border studies“.

Autori príspevkov a Redakčná rada časopisu očakáva od odbornej, ale aj laickej verejnosti nielen kritické poznámky k zverejneným výsledkom výskumu členov inštitútu, ale aj podnety, odporúčania a námety na jeho ďalšie smerovanie, prípadne aj ponuky na spoluprácu vo výskume „border studies“.

ALEXANDER DULEBA, VLADISLAV DUDINSKÝ

HISTORICKÝ KONTEXT SFORMOVANIA SÚČASNÝCH POLITICKÝCH IDENTÍT VÝCHODNÉHO SLOVENSKA A ZAKARPATSKA (STRUČNÝ NÁČRT)

GITA GEREMEŠOVÁ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: gita.geremesova@unipo.sk

Abstract:

The currently developing cross-border cooperation among the regions of Eastern Slovakia and Transcarpathia – part of the European Union's strategy ("Europe 2020") – can benefit from their common historic and cultural heritage. The general reference is to the impressive histories and the uncommonly complicated destinies of the regions' individuals and their entire societies. Both phenomena have to be viewed in the geopolitical and historical context of (the often idealized) Middle Europe as a macro-region whose core was formed by the Austro-Hungarian Empire in the 18th and 19th centuries. Eastern Slovakia and Carpathian Ruthenia in their positions as a region (or regions) of the Middle European Habsburg Empire often lagged behind economically and societally compared to the West; they struggled with the religious and ethnic plurality, or more precisely, were intolerant of them. Their dramatic destinies were characterized by an uncertain statehood (unstable statehood coordinates), by their distrust against the political and religious elites; they could not fulfill their role as a barrier against the dangers from the East – Eastern Orthodox Russia and Muslim Ottomans.

Keywords:

Habsburg Empire, Macro-region, Region, Cross-border cooperation, Middle Europe, Eastern Slovakia, Transcarpathia.

Základné úradno-inštitucionálne a byrokratické podmienky pre rozvoj cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou, resp. prihraničnej spolupráce regiónov východného Slovenska a Zakarpatska, vrátane pravidiel pre fungovanie režimu hranice, pohybu osôb, tovaru, služieb a kapitálu, v rozhodujúcej miere závisia od zmluvných vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou. Tento moment musíme mať na zreteli, keď sa chceme venovať problematike historicko-politických charakteristík súčasných regionálnych identít východného Slovenska a Zakarpatska. Ide v istom zmysle o objektívny, viacmenej naoktrojovaný rozmer európskeho integračného procesu. K objektívnym momentom v plnom zmysle slova dovoľujeme si zaradiť (popri iných) *historický kontext*, akúsi spoločnú historickú pamäť vtesnanú či transformovanú

do vedomia a bytia oboch regiónov. Považujeme to za dôležité o to viac, že prináležíme do historicko-geopolitického priestoru strednej Európy, o ktorej sa sporadicky hovorí, že je „chorá históriou“. Český filozof V. Bělohradský v nedávnom rozhovore uviedol, že „v strednej Európe, ktorú si Milan Kundera idealizoval ako ‚multikultúrnu vlasť‘, sa krátko po tom, čo ju sovietsky únosca prepustil zo svojej moci, prebudili k životu starí démoni – nacionalizmus, rasizmus, pohrdanie demokraciou ako politikou kompromisov (...). Do strednej Európy sa začali vracat starí démoni“, sme svedkami „paniky identity v nesamozrejmych štátoch“ (2017, s. 14). A tak chytá sa nás akási clivota, nostalgia po uzatvorenej národnej pospolitosti sebe si navzájom podobných – národne, kultúrne, rasovo –, ktorá by nahradila otvorené a „konfliktné“ občianske spoločenstvo „sebe si nepodobných“. Globalizácia v strednej Európe vyvolala aj „identitárnu paniku“ (Bělohradský, 2017, s. 15), pritom zastaviť ju, myslíme globalizáciu, je viac ako chimérickým želaním „lživodcov“; na Slovensku a Zakarpatsku zvlášť nemáme o nich núdzu. Pre časť (východo)slovenskej a zakarpatskej spoločnosti zrejme bude platiť tvrdenie, že vytvoriť Európu neznamena ešte vytvoriť Európanov.¹

To už hovoríme o *subjektívnom proku* európskeho integračného procesu, resp. prihraničnej spolupráci vyššie uvedených regiónov – *nedostatku sociálnej angažovanosti vo veciach občianskeho rozvoja spoločnosti*. V historickom aspekte nášho stredoeurópskeho priestoru išlo o civilizačné deficity spojené s nedostatkom sekulárnych i cirkevno-náboženských elít na pozadí absencie oneskoreného príchodu priemyselnej revolúcie(ií) do regiónu(ov) súc v postavení periférie, absencie kultúry a vzdelanosti ako takej, vlastnej národne uvedomelej buržoázie atď. Možno to vyjadriť aj tak, že občianska spoločnosť uviazla vo fáze národno-emancipačného procesu, národ zostal etnikom s „výhrou“ zvanou vlastný štát, zatiaľ čo európsky integračný proces potrebuje „národ“ občanov, t. j. Európanov.

Pri spracovaní vyššie uvedenej témy mienime vyzdvihnúť niekoľko stredoeurópskych

historicky determinovaných menovateľov (premis) *spoločných* (východo)slovenskému i zakarpatskému regiónu; v súčasnosti aj na tejto báze je možné rozvíjať a koordinovať spoluprácu alebo aspoň využiť istú psychologicko-historickú archetypálnosť v reflexii každodenných problémov. Pri formulácii spoločného historicky podmieneného menovateľa (menovateľov) sme nadviazali na charakteristiku strednej Európy ako historicko-geopolitického priestoru, ktorú sformuloval významný český historik M. Hroch.

Ak upriamime pozornosť, použijúc historické názvoslovie pre oba regióny, do uhorskej minulosti Podkarpatskej Rusi,² teritória s pohnutými dejinami a nevšedne zložitým osudom, a regiónu Východ(u), východiskovou premisou nášho príspevku je konštatovanie, že patrili do geopolitického, historického, ekonomického, politického i inštitucionálneho makroregiónu strednej, „habsburskej“ Európy s analogickými zápasmi, problémami, úspechmi i neúspechmi; bola nám (im) vlastná alebo skôr „súdená“ príslušnosť k širšiemu a historicky zmysluplnému regiónu strednej, resp. stredovýchodnej Európy. Pri adresnejšom geograficko-historickom vymedzení išlo o severovýchod Uhorska s atribútom hraničného regiónu.³

² Dnešný oficiálny názov historického Zakarpatska znie: Zakarpatská oblasť Ukrajiny; Štátne zriadenie: administratívna jednotka (oblasť) Ukrajiny. Úradný jazyk: ukrajinčina, používa sa na úradoch a v školách. Prakticky používanými jazykmi sú v mestách ruština alebo skomolená ukrajinčina – tzv. suržik. Na rusínskej dedine sa dosiaľ používa rusínčina, Národnostné zloženie: autochtónne slovanské obyvateľstvo Rusínov (80 %) ukrajinské úrady neuznávajú ako národnosť, t. j. sú registrovaní ako Ukrajinci. Ďalšími národnostnými skupinami sú Maďari, Rusi, Rómovia, Rumuni, Nemci (Pop, 2005, s. 177 – 180). K tomu možno doložiť konštatovanie bádateľa, rusinológa S. Konečného, že štátne orgány Ukrajiny ideu rusínskej národnosti, ako aj určité autonómne postavenie Zakarpatskej oblasti principiálne zavrhlí, lebo daná idea narúša jednotu ukrajinského národa a ohrozuje územnú integritu štátu; t. j. podľa platnej legislatívy Ukrajiny zakarpatskí Ukrajinci – Rusíni sú teritoriálnou skupinou ukrajinského etnika a nemôžu byť považovaní za národnostnú menšinu Ukrajiny (Konečný, 2014).

³ „Úvahy o regionalizácii Európy nemožno obmedziť na pokus konštruovať jej delenie na makroregióny, akokoľvek je to postup veľmi potrebný. Nemenej dôležitou úlohou a cieľom je konštrukcia teritoriálnych celkov, takých, ktoré sa nachádzajú pod úrovňou roz-

¹ Parafráza výroku Massima d’Azeglia adresovaného Garibaldimu: „Fatta l’Italia, bisogna fare gli italiani.“ („Vytvorili sme Taliansko, teraz ešte musíme vytvoriť Talianov“).

Pri pátraní po historicko-kultúrnych, ekonomických a politických paralelách Podkarpatskej Rusi a Slovenska (regiónu Východ) na pôde stredoeurópskeho makroregiónu, ako miesta pamäti, žitej i prežitej histórie, odvolávame sa, ako sme už uviedli, na M. Hrocha, ktorý historický text a kontext sumy stredoeurópskych jednotlivostí zovšeobecnil do následnej charakteristiky:

- idealizujúca predstava regiónu, ktorý leží „v srdci Európy“, a preto je považovaný za niečo zvlášť osobitého;
- sťažnený kontakt s otvoreným morom a v dôsledku toho slabý mimoeurópsky, „globálny“ obzor väčšiny obyvateľov strednej Európy v porovnaní s ostatnými oblasťami Európy;
- konfesijná pluralita, ktorá ale mohla ovplyvňovať práve tak náboženskú toleranciu ako ľahostajnosť k záležitostiam náboženským;
- rozkolísané koordináty štátnosti zvlášť v historickom vedomí, ale tiež s týmto rysom spojená nedôvera ku štátu a jeho inštitúciám;
- stereotypný obraz východného nepriateľa, v ktorom prežíva strach z „Turka“, obvykle transformovaný v nechť voči „východu“ vôbec a Rusku zvlášť;
- zvýšená vnímavosť pre etnickú rôznorodosť, či už v rozmeroch regiónu, či vlastnej krajiny, čo so sebou môže niesť práve tak kultúrny polycentrismus, ako i relikty xenofóbie prejavujúce sa nedôverou k cudzincom (Hroch, 2014, s. 160).¹

lohy jednotlivých štátov. Pre tie sa bežne užíva označenie regióny. Územie žiadneho štátu (snáď s výnimkou tých najmenších) netvorilo homogénny celok, kde by všade boli rovnaké podmienky a zmeny prebiehali rovnako rýchlo. Preto je potrebné tieto územia – či už to bol národný štát či multietnické ríše – rozdeliť do radu parciálnych regiónov.“ (Hroch, 2016, s. 68).

¹ Z uvedenej charakteristiky nebudeme sa venovať problému, ktorý do značnej miery súvisí s hospodárskym zaostávaním uvedených regiónov a ktorý M. Hroch uviedol ako „sťažnený kontakt s otvoreným morom a v dôsledku toho slabý mimoeurópsky, ‘globálny’ obzor väčšiny obyvateľov strednej Európy v porovnaní s ostatnými oblasťami Európy“.

Pokus(y) o definičné vymedzenie strednej Európy. Slovenský Východ a Zakarpatsko v geograficko-historickom priestore severovýchodu Uhorska ako hraničného regiónu

Zatiaľ čo o Slovensku, vrátane jeho regiónu Východ(u), málokto bádateľ spochybňuje jeho historickú (geopolitickú) stredoeurópsku situovanosť, v prípade Zakarpatska nemožno hovoriť o jednoznačnom stanovisku, resp. stanoviskách. Renomovaný historik, rusista, kulturológ a politológ, apologéta rusínskeho etnika I. Pop (2005b) tvrdí, že Podkarpatská Rus patrí geopoliticky a zemepisne do strednej Európy, je jej východným regiónom a dotýka sa pomyselných historických civilizačných hraníc, rozdeľujúcej svet západnej, latinskej kultúry a svet východnej, ortodoxnej (byzantskej) kultúry; samotná Podkarpatská Rus však v 9. – 12. storočí súčasťou štátov východných Slovanov, vrátane Kyjevskej Rusi, nebola, a to prinajmenšom z dôvodov geografických. Politicky a administratívne sa Podkarpatská Rus ako celok stala integrálnou súčasťou uhorského štátu – krajín svätostefanskej koruny – do prelomu 13. a 14. storočia (Pop, 2005b).

Politologická i historická veda(y) do dnešných dní sú miestom sporov, ktoré sa dotýkajú „definície(i)“ strednej Európy. Maďarský historik Jenő Szűcs nazýva strednú Európu – popri európskom Západe i Východe – „defenzívnym regiónom“ (2001). Pre amerického historika poľského pôvodu Piotra S. Wandycza úvahy o nej vychádzajú z „paradigmy“ historického a kultúrneho pojmu stredovýchodnej Európy, spojené s modelom centra a periférie a konštatovaním, že „oneskorený štart a kultúrne oneskorenie (‘civilizačná mladosť’) stredovýchodoeurópskeho vývoja sú zrejmé. Tento región stal sa súčasťou európskej stredovekej pospolitosti a civilizácie až v 10. storočí v dôsledku prvej veľkej výzvy prichádzajúcej zo západu, ktorou bolo kresťanstvo“ (Wandycz, 1998, s. 15).

Kde teda hľadať počiatok istej bizarnosti, nevšednosti, „originality“ starého kontinentu, ktorý spočíval v „dejinnosti Západu, v absurdných dejinách Strednej Európy a bezdejinnosti Východu?“ (Kroutvor, 1990, s. 73). Z hľadiska vzniku moderných európskych národov, resp. modernej doby ako takej – ak obídeme fakt, že termín stredoveký národ sa identifikoval

so šľachticko-stavovským hierarchizovaním society – sa teda kontinent rozpadal do troch oblastí, ktoré sa v minulosti vyvíjali veľmi rozdielne a ktoré aj s rozdielnymi predpokladmi vstupovali do obdobia „rozbehu“ medzi starou, agrárnou a stavovsky rozdelenou Európou a Európou aktuálnou, charakterizovanou treťou, resp. štvrtou industriálnou modernosťou. Maďarský historik Péter Hanák dôvodí, že „stredná Európa, ktorá bola až do 16. storočia organickou súčasťou Occidentu, zaostala oproti západnému ranému kapitalizmu; jej územia obsadené Turkami začali v absolútnom zmysle upadať“ (2001, s. 110). V podunajskom mocnárstve, v „Uhrách“ (Zalitavsku) zvlášť, moháčska katastrofa (1526) navodila namiesto postupného uvoľňovania feudálnych pomerov upevnenie hospodárstva založeného na poddanskej robote, t. j. etapu tzv. 2. nevoľníctva, v mestách sa zastavila akumulácia kapitálu, pozvoľné zavedenie trhového spôsobu života a modernizácie vôbec. Postfeudálna centralizácia štátu v ďalších dvoch storočiach bola vystužená spiatočnickým potridentským katolicizmom, „reformných“ opatrení koncilu v Tridante 40. – 60. rokov 16. storočia, pre ktorý, t. j. katolicizmus, bola luterská a kalvínska podoba reformácie bojovou výzvou i kritickým zrkadlom. Neskôr, v 18. st. dochádza k pokusom utužovať feudalitu v jej najbizarnejšej podobe, v „šate“ jozefínskeho osvieteniského absolutizmu. K dôraznejšiemu vymedzeniu makroregiónu strednej Európy voči Západu – z ekonomického aspektu – prispela expanzia do zámoria, kde západoeurópske krajiny od Portugalska po Holandsko majú priamy podiel na tejto expanzii a hospodárskom raste.

Skúmajúc historicko-kultúrne, ekonomické a politické paralely Podkarpatskej Rusi a Slovenska (regiónu Východ) na pôde stredoeurópskeho makroregiónu, môžeme bezpodmienečne akceptovať výpočet stereotypov, podnetov, povier, postojov aj mýtus zvaný stredná Európa, s ktorým „prišiel“ už nami spomínaný M. Hroch. Hovorí: „... je celkom opodstatnené používať termín stredná Európa pre *historickú analýzu* (podč. G. G.) (...) európskeho priestoru, ktorý je vymedzený Rýnom, Baltom, Alpami a konfesnou hranicou západného kresťanstva s ortodoxným a s oblasťou islamu, a to od 15. až do 2. polovice 19. storočia. V priebehu poslednej tretiny 19. a prvej tretiny 20. storočia

prebiehala dezintegrácia tohto makroregiónu,¹ ktorá vyústila do jeho rozpadu po 2. svetovej vojne. *Zachovala sa však stredná Európa ako geografické vymedzenie a predovšetkým ako miesto pamäti* (podč. G. G.) a vďaka tomu sa mohol tiež za špecifických politických pomerov záverečnej fázy sovietskeho obdobia zrodiť mýtus strednej Európy. Po zrútení sovietskeho bloku sa potom ako nový geopolitický celok formuje *nový makroregión, pre ktorý sa ustáľuje označenie východná stredná Európa*. (...) Prežíva však nielen stredoeurópsky mýtus, ale tiež rad stereotypov, postojov, povier i podnetov, ktoré s ním boli spojené“ (Hroch, 2014, s. 160).

Východ Slovenska, podobne i Zakarpatsko, sú súčasťou stredoeurópskeho makroregiónu, geograficko-historicky prináležia severovýchodu Uhorska, bol(i) od stredoveku *hraničným regiónom*, kde sa stretávali dve odlišné cirkevné tradície a na ne naviazané kultúrne okruhy. Išlo o západné kresťanstvo, ktorého náboženský a duchovný vývoj prebiehal v podmienkach konfrontácie katolíckej cirkvi a dvoch dominantných protestantských konfesií a východného kresťanstva, ktorého nositeľmi boli miestne cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Na tému hraničnej polohy Slovenska, čo nepochybne bude platiť aj o Zakarpatsku – nielen vo vzťahu ku kresťansko-cirkevným tradíciám, ale i širším civilizačným podnetom (impulzom) –, vyslovil pozoruhodné súdy historik Ľ. Lipťák. Nazval ju, teda hraničnú polohu, problémom politickej geografie a o našich slovenských či slovenských, resp. rusínskych predkoch povedal, že sa zastavili „na hranici, ale nie na križovatke“ (1997, s. 448). A pokračuje: „Osobitnú pozornosť si zasluhuje *hraničná* poloha Slovenska. Náčrt slovenských dejín demonštruje, že sa naše teritórium skoro pravidelne nachádzalo na hranici dosahu a vplyvu veľkých civilizácií, ‚svetov‘ (rímska ríša, Avari, Veľká Morava, vpád Mongolov, Osmanská ríša, priemyselná revolúcia s jadrom v západnej Európe, socialistický tábor). Územie Slovenska však nebývalo smerom hlavného náporu, naj-

¹ Ten istý autor vo svojej najnovšej publikácii s názvom „Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy“ tvrdí: „Európa regiónov – to nie je len Západ a Východ“ (2016, s. 52). Rozlišuje v priebehu 15. – 16. st. sformovanie 6 európskych makroregiónov – západnej Európy, jej juhu, európsky sever, osmanskú juhovýchodnú Európu, Moskovskú Rus a akúsi „Medzieurópu“, t. j. strednú Európu (Hroch, 2016, s. 55 – 57).

dôležitejších zrážok, vlny udalostí idú prevažne rovinami na severe a na juh od nás. Sme na hranici, ale nie na križovatke. Všestranné skúmanie tejto stránky slovenských dejín ukazuje nielen nespočetné príklady násilného neorganického lámania domácich vývojových línií, ale aj mnoho prípadov akulturácie... (Lipták, 1997, s. 448). „Hraničná ‘styková’ poloha Slovenska spolupôsobí, že hoci Slovensko nebolo nikdy v centre tvorby nejakého nového spoločenského systému, nebolo iniciátorom nejakých závažnejších dejinotvorných pohybov, bolo do nich spravidla veľmi skoro ‘vťahované’ – avšak asi bez toho, aby niečo u nás vyzrelo do svojej plnokrvnosti, klasickej podoby (feudalizmus, reformácia, kapitalizmus voľnej súťaže, diktatúra proletariátu“ (Lipták, 1997, s. 448 – 449).

Byť na hranici, v západo-východnom prievane, ako to glosoval V. Mináč, je teda údelom slovenského i rusínskeho etnika, jeho kultúrnej nedospelosti, oportunizmu v morálnom, náboženskom a politickom aspekte. Príkladov je dosť a dosť. Na jednej strane – súc za hranicou – spája(jú) v onej dobe svoj osud s gréckym, byzantským kresťanstvom (na čo dodnes poukazuje v základom právnom dokumente štátu), aby pri prvej príležitosti podľahlo „zvodom“ kresťanského latinského Západu. Písmo, jazyk a s ním spätá kultúrnosť bola importom, dovozovým „artiklom“, čo sa zapíše do historickej pamäti národa ako ľahostajnosť, ba až neúcta ku gramote ako takej. Podobnú spoveď by mohli poskytnúť evanjelickí kresťania. Vďaka „importu“ Lutherových kazateľov do našich končín dorazili impulzy pre revitalizáciu, obrodu kresťanstva i impulzy pre rozvoj budúceho národa a národného jazyka; v neposlednom rade i širšie, svetské impulzy liberalizácie budúceho individualizmu v podobe zásady slobodného výkladu Písma, ktoré sú tak prepotrebné v protokapitalistickom štádiu vývoja spoločnosti. Ibaže, opäť dovezené, teda neprežitú, nepretrpené, „nevyležané“, tak ako krízam a chorobám prináleží. Ešte horšie dopadlo osvietenstvo a následne priemyselná revolúcia. Osvietenský panovníci pod vplyvom ideí osvietenstva i jakobínmi motivovaného strachu uvádzali do života základnú gramotu a vzdelanosť, následne revolúcie roku meruôsmeho prinášali, resp. opäť priviezli z Francúzska likvidáciu poddanských povinností i ideu „občana“, ale v situácii, kde slobodu takmer nikto nepotreboval...

Podobne Zakarpatsko bolo dotknuté vyššie uvedenými civilizačnými pohybmi – príchodmi i odchodmi Rimanov, Avarov, Mongolov i Osmanov, byzantského kresťanstva, príchodmi i odchodmi reformácie, atakmi kapitalizmu voľnej súťaže i diktatúry proletariátu... Len nedávno vydaná reprezentatívna publikácia P. R. Magocsiho „*Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*“ na úctyhodnom priestore venuje pozornosť faktu, že i keď Zakarpatsko, resp. karpatskí Rusíni neboli iniciátormi veľkých civilizačných zlomov, vždy boli – aspoň na krátky čas – zainteresovaní nejakým to podielom na tvorbe príbehu niečoho nového (2016, s. 47 – 164).

Hraničná poloha slovenského východu, resp. Slovenska i Zakarpatska nie raz dohnala oboch do situácie akulturácie, procesu, pri ktorom dochádza k stretávaniu sa jedincov a skupín s rôznym kultúrnym zázemím. Kultúrna antropológia málokedy si je istá výsledkom tohto procesu. V našom „prípade“ si dovoľíme tvrdiť, že nie raz išlo aj o akty násilia, kultúrnej a politickej poroby, asimilácie, nepochybne sprevádzanej aj istým civilizačným pokrokom. Je zrejmé, že aktuálny európsky integračný proces má inú trajektóriu, t. j. na pozadí výdobytku liberálnych slobôd humanizovať priestor kultúry Západu a umožniť aj iným kultúram/náboženstvám zdieľať jeho hodnoty.

Idealizujúca predstava regiónu, ktorý leží „v srdci Európy“, a preto je považovaný za niečo zvlášť osobitého

„Termín ‘stredná Európa’ sa používal do 80. rokov 20. storočia v českom jazykovom prostredí ako nepríliš vyhranené konvenčné označenie onej časti Európy, kde sme žili. Potom však nastala konjunktúra strednej Európy ako mýtu, ktorý mal zreteľné, ale nie jednoznačné ideologické poslanie,“ konštatuje M. Hroch (2014, s. 149). Tento mytologizovaný termín sa akosi osamostatnil a žije ďalej svojím životom v podobe hodnotového či hodnotiaceho zaradenia typu „stredoeurópska tradícia“, „stredoeurópske hodnoty“, české, slovenské či podkarpatské dejiny ako súčasť strednej Európy alebo Európa pod zorným uhlom strednej Európy. Slovo „stredná Európa“ i samotná „stredoeurópskosť“ sa príliš častým používaním rozkošateli a zdegenerovali, vyprázdnil sa pojem stredoeurópskosti, kým historické osob-

nosti tohto makroregiónu stávajú sa postavami takmer hagiografických príbehov.

Vrátiť sa ku problému strednej Európy ako mýtu predpokladá s vedeckou dôslednosťou definovať samotný pojem mýtus; následne uvažovať nad tým, prečo sa k tomuto makroregiónu upínáme aj prostredníctvom mýtu, t. j. s istou dávkou nostalgie napájanej predstavou o ušľachtilosti toho, čo je „v strede“. Je to dôležité o to viac, ak nechceme či nechápeme mýtus „ako púhy výmysel, ale ako odraz a manipulačné spracovanie určitých udalostí, inštitúcií, štruktúr, vzťahov“ (podč. G. G.) (Hroch, 2014, s. 149).

Claudio Magris, taliansky spisovateľ, prekladateľ, germanista a esejista, uvažujúc o stredoeurópskom – „habsburskom“ – mýte hovorí: „Termín mýtus, ktorý sám osebe znamená, že realita je modifikovaná a deformovaná tak, aby z nej bola extrahovaná predpokladaná základná pravda, ono hypotetické metahistorické jadro schopné syntetizovať základný význam skutočnosti (podč. G. G.), nadobúda ale v tomto prípade zvláštny význam. Habsburský mýtus nie je totiž obyčajným procesom bežnej poetickej transfigurácie reality, ale totálnou zámenou jednej reality (historicko-spoločenskej) za inú (fiktívnu a iluzórnu): ide teda o sublimáciu konkrétnej živej spoločnosti do pitoreskného a usporiadaného sveta rozprávky. Táto mýtizujúca transformácia však nie je abstraktným snívaním, a rozumie sa teda samo sebou, že je občas schopná uchopiť niektoré skutočné aspekty habsburskej spoločnosti a kultúry, a to nie bez finesy a náležitej hĺbky“ (podč. G. G.) (Magris, 2001, s. 17).

Ak sofistikovaný jazyk popredného germanistu pretlmočíme do jednoduchšej podoby, potom zdôraznime niekoľko momentov:

1. Stredoeurópsky alias habsburský mýtus v jeho najkultivovanejšej podobe produkovali a vyprodukovali spisovatelia = filozofujúci literáti, ako Robert Musil (1880 – 1942), Joseph Roth (1894 – 1939), Stephan Zweig (1881 – 1942), Herman Broch (1886 – 1951), Heimito von Doderer (1896 – 1966). Napospol ide o literátov, ktorí boli spätí s koncom éry habsburského mocnárstva, resp. uvedomovali si jeho pozvoľný pád pod „dojomom“ vlády nastupujúceho liberalizmu. O to viac boli zaskočení degradáciou liberálnych hodnôt v podobe imperiálnych vojen, antisemitizmu (vyššie uvedení spisovatelia napospol boli židovského pôvodu!), fašizmu a nacizmu. Aj preto sa vo svojej románovej a esejistickej tvorbe utiekali

do „náručie“ už mŕtveho mocnárstva, historicky aj fakticky, teda jeho mýtizáciou.

Povedané ináč ríša Habsburgov prezentovala priam učebnicový príklad prechodu od prednacionálneho spoločenstva do éry nacionalistických pochodov a vášní. Od Viedenského kongresu (1815) po porážke Napoleona ku veku iredenty, t. j. nacionalizmu „veľkých“ historických národov (zjednotenia Nemecka a Talianska i rakúsko-uhorského vyrovnania) až po dobu versailleskú a wilsonovskú – „malého“ nacionalizmu národov poväčšine nehistorických s ambíciou mať vlastný štát. A mohli by sme pokračovať hovoriac o ambíciách vybudovať etnicky a rasovo čistý štát, etnických čistkách 2. svetovej vojny, studenej vojne atď.

„Zo všetkého, čo sa prihodilo vo veku katastrofy, boli tí, čo prežili z 19. storočia, asi najviac šokovaní úpadkom hodnôt a inštitúcií liberálnej civilizácie, pokrok ktorej mali aspoň vo ‚vyspelých‘ alebo ‚vyspievajúcich‘ častiach sveta za daný. Týmito hodnotami boli nedôvera v diktátorstvo a absolútnu vládu, oddanosť konštitučnej vláde pod slobodne zvolenými vládami a zastupiteľskými zbormi, ktoré garantovali vládu zákonov a prijatý korpus občianskych práv a slobôd (...). Štát a spoločnosť mali byť formované hodnotami rozumu, verejnej diskusie, vzdelania, vedy a zdokonaľovania (i keď nie nevyhnutne dokonalosti) životných podmienok,“ konštatuje britský historik E. Hobsbawm (1998, s. 117 – 118). Vekom katastrofy pomenoval 20. storočie, pričom pre neho „vynašiel“ aj iný slovný konštrukt, a to „krátke 20. storočie 1914 – 1991“. Pomenovanie „krátke storočie“ sa medzi historikmi mimoriadne ujalo: na nezmerné udalosti dvoch svetových vojen malo ľudstvo iba (takmer) „krátkych“ sto rokov a čo všetko stihlo napáchať...

2. S porážkou Nemecka a zánikom habsburskej monarchie zmizla podstatná časť z politických väzieb, ktoré ešte držali pohromade kultúrne i ekonomicky dezintegrovaný makroregión. Stredná Európa tak prestala byť oblasťou so špecifickým spoločným osudom a priestorom, ktorému dominovali nemecké (a „občas“ i maďarské) politické záujmy. Na pozadí rozpadu monarchie a militarizujúceho sa sveta vzniká kultivovaný – vyššie uvedenými literátmi – mýtus strednej Európy; popri ňom existuje i „insitnejšia“, ľudovejšia podoba mýtu symbolizovaná otcom, ochrancom všetkého

a všetkých – cisárom sídliacom vo viedenskom Hofburgu. Ono *manipulačné spracovanie udalostí*, t. j. reflexia strednej Európy v podobe mýtu, videla(i) staré habsburské Rakúsko ako šťastnú, usporiadanú a harmonickú dobu, zlatý vek istoty, nekonfliktný a bezpečný svet, svet bez výkyvov, katastrof a triedno-sociálnych antagonizmov; cisárstvo malo priam idylickú podobu nadnárodného štátu, cisársky majestát symbolizoval nadnárodný a univerzálne kresťanský ideál, harmonické prekonávanie národnostných rozporov; cisár otváral svoje prejavy otcovským „Meine Völker“. Bol to mýtus spojený s postavou takmer ľudového cisára Františka Jozefa I., mýtus ľudovej monarchie s výrazom akéhosi oidipovského komplexu po jeho smrti (1916); približne takto ho videl aj literát a novinár J. Roth. O pocitoch zo straty vlasti, otca, rozumej cisára, v románe Kapucínska krypta (1938) hovorí: „Kráčal som prázdny ulicami s cudzím psom. Bol odhodlaný ísť za mnou. Kam? To som nevedel práve tak, ako on. Kapucínska krypta, kde ležia moji cisári, pochovaní v kamenných rakvách, je zavretá. Fráter kapucín mi vyšiel naproti a opýtal sa: ‚Čo si želáte?‘ ‚Chcem sa pozrieť na rakvu cisára Františka Jozefa‘, odpovedal som. ‚Boh vám pomáha!‘, povedal fráter a urobil nado mnou kríž. ‚Zachovaj nám, Hospodín!‘, zvolal som. ‚Pst!‘ šepol fráter. Kam sa teraz podejem, ja, ja, Trotta...?“ (Roth, 1969, s. 173).

„Mitteleuropa“ Habsburgovcov reflektovaná na úrovni mýtu bola akoby „nadštátnym“ útvarom, ktorý miernil (neutralizoval) národné rozbroje a dohliadal na hospodársky prospech. Vieru občana v rakúsku ríšu – svet úradníkov a byrokratov, neosobných zákonov, neosobnú racionalitu štátnej mašinerie – ako najlepšiu z možných svetov, opísal aj S. Zweig¹ na sklonku svojho dobrovoľného odchodu zo

života v knihe spomienok „Svet včerajška“ (Die Welt von Gestern). Z prísne historického vedeckého hľadiska však išlo o mýtus, ktorý supluje nedostatočnú dynamiku štátnej moci, neschopnej vyrovnávať sa s atakmi modernej doby, éry nástupu druhej priemyselnej modernosti, priam explozívneho nacionalizmu (nacionalizmov), silnejúceho socializmu (sociáldemokratizmu), ba až marxizmu, kresťansko-katolíckeho klerikalizmu, o antisemitizme ani nehovoriac. Nezabudli sme ani na nemecký fašizmus, ktorý J. Roth príznačne charakterizoval ako „filiálku pekla na zemi“ (2011, s. 49).

Mýtus strednej Európy, t. j. deformovaný či idealizovaný „obraz strednej Európy bol gýčom (...), na ňom bola zamaľovaná odvrátená strana ‚starého Rakúska‘, napríklad jeho hlboká antidemokratickosť. Stará monarchia bola postavená na hegemonii šľachty, cirkvi, byrokracie, armády, úzkych finančných elít; všetky tieto ‚pilieri ríše‘ chceli nahradiť deficit demokratickej kultúry nadbytkom úradníckej presnosti (...)“, hovorí český filozof V. Bělohradský (2017, s. 15).

3. V medzivojnovom období v európskej terminológii prežívala stredná Európa aspoň ako reminiscencia... „Železná opona“, ktorá sa tiahla pozdĺž niekdajšieho stredoeurópskeho priestoru, od Gdynie po Terst, a západoeurópsky slovník poznali len dve časti Európy – západ a východ. Naproti tomu sa sami obyvatelia tej časti strednej Európy, ktorá sa stala ‚Východom‘, naďalej považovali (?) za Stredoeurópanov.“ Pritom je ťažké stanoviť, do akej miery „išlo o politicky uvedomelý postoj, či o jednoduchú snahu a uchovať si nesovietsku identitu“ (Hroch, 2014, s. 158).

Ak mýtus stredná Európa, stredoeurópanstvo manipuloval(i) s ideou večnej, nadnárodnej ríše – raz nezištne (filozofujúci literáti, neprivilegované stavy), inokedy s nedostatkom historickej erudície, prípadne so zisťovacími ideologickými zámermi –, k idei národa a národného mali by sme byť obozretní aj dnes. Do podoby ideologicky vykalkulovaného mýtu sa dostáva idea národného štátu so silným vodcom, akoby zábezpeka pred migračnou krízou i zhubnými následkami európskeho integračného procesu, ktorý údajne rozpúšťa etnickú identitu v globálnej, ohrozuje tradičné hodnoty – rodinu, náboženstvo, étos národného...

¹ „Všetko v našej takmer tisícročnej rakúskej monarchii akoby boli založili natrvalo a štát sám bol najvyšším garantom stálosti. Práva, ktoré zaručoval občanom, uzákonil parlament, slobodne volené zastupiteľstvo ľudu, a každá povinnosť bola prísne vymedzená. Každý vedel, koľko vlastní alebo koľko mu prináleží, čo je dovolené a čo zakázané. Všetko malo svoje pravidlá, určitú mieru a váhu (...). V tejto rozľahlej ríši všetko stálo pevne a neochvejne na svojom mieste a najvyššie stál staručký cisár; každý vedel (alebo sa nazdával), že ak umrie, nastúpi iný a nič sa nezmení v tomto dobre naprogramovanom poriadku. Nik neveril, že príde vojna, revolúcie a prevraty“ (Zweig, 1994, s. 11).

Zvýšená vnímavosť pre etnickú rôznorodosť, či už v rozmeroch regiónu, či vlastnej krajiny, čo so sebou môže niesť práve tak kultúrny polycentrismus, ako i relikty xenofóbie prejavujúce sa nedôverou

Ak je odôvodnené používať termín stredná Európa – podľa historikov J. Křena i M. Hrocha – ako makroregión, ktorého jadrom v 18. a 19. st. bola habsburská monarchia, potom môžeme konštatovať, že predvojnová „Mitteleuropa“ sa vyznačovala pluralitou či heterogenitou etnickou, jazykovou, konfesijnou; samozrejme bola „napádaná“ i diferenciáciou vertikálnou. Sumárne – bola malým veľkým Babylonom,

kde sa miesia jazyky, ľudia, myšlienky, tradície, obyčaje. Vedľa erárnej nemčiny sa hovorilo po česky, maďarsky, poľsky, jidiš, rusky, ruský, slovensky, rumunsky... Každá spoločenská trieda či skupina mala svoj vlastný jazyk, kultúru, spôsob života a zvyčajne i náboženstvo. K etnickej diferenciácii monarchie prispelo viacero historických udalostí: nemecká kolonizácia v 13. st. a valašská kolonizácia zo 14. až 16. storočia. Etnickú mapu monarchie „zamiešala“ osmanská (mohamedánska) okupácia Uhorska. K väčšej pestrosti obyvateľstva prispeli aj územné zisky Habsburgovcov.

Tabuľka č. 1: **Vzájomný pomer národností v Zalitavsku (Uhorsku) v roku 1900**

Zalitavsko (Uhorsko)								
Maďari	Rumuni	Nemci	Slováci	Chorváti	Srbi	Rusíni	Slovinci	ostatní Slovania
46 %	15 %	11 %	10 %	9 %	5 %	2 %	1 %	1 %

Zdroj: KAČÍREK., L.: Národnostné zloženie Rakúsko-Uhorska. Historická revue, roč. 24, č. 9 (2013), s. 30.

Tabuľka č. 2: **Vzájomný pomer národností v Predlitavsku (Rakúske krajiny) v roku 1900**

Predlitavsko (Rakúske krajiny)							
Nemci	Česi	Poliaci	Ukrajinci / Rusíni	Slovinci	Taliani	Srbi a Chorváti	Rumuni
35 %	23 %	17 %	13 %	5 %	3 %	3 %	1 %

Zdroj: KAČÍREK., L.: Národnostné zloženie Rakúsko-Uhorska. Historická revue, roč. 24, č. 9 (2013), s. 32.

Etnická štruktúra obyvateľstva Rakúsko-Uhorska (pozri tabuľky č. 1 a č. 2) – ak použijeme dáta z roku 1900 – vychádzala z toho, že väčšinu obyvateľstva monarchie tvorili Slovania; najpočetnejším etnikom monarchie boli Nemci; najpočetnejším etnikom Uhorska boli Maďari; k spestreniu jazykovej mapy Rakúsko-Uhorska prispievali aj menšie, „exotickejšie“ etniká ako Židia či Rómovia; k národnej identifikácii prispievala aj náboženská príslušnosť (Chorváti sa hlásili ku katolíkom, Srbi ku pravoslávny, Slováci viac-menej ku katolíkom, Rusíni ku gréckokatolíkom atď.); pretlak národov či etník plodil „konkurenciu“ nacionalizmov, presnejšie prejavy šovinizmu, xenofóbie, intolerancie a nie nezanedbateľné politické aktivity iredenty.

Hlavnou „surovinou“ pri koncipovaní národného v stredoeurópskom regióne bol jazyk. Jazyk sa tu všeobecne považuje za hlavné, ak

nie jediné hraničné označenie pospolitosti nazývanej národ. Dominoval názor, podľa ktorého, aby sa národ mohol nazývať národom, mal by mať / musí mať vlastný jazyk. Národ sa tak etabluje ako primárne kultúrny fenomén s prednostným a mobilizujúcim postavením „svojho“ jazyka. Stredná či stredovýchodná Európa poznačená syndrómom zväčša dovezenej priemyselnej revolúcie „trpela“ absenciou podnikateľských tried a istým „prebytkom“ inteligencie, klerikov a katechetov zvlášť. Hlavnou činnosťou intelektuálov je používanie a ovládanie jazyka, pričom v strednej a východnej Európe naň získali takmer monopol (Schöpflin, 1997). Následne možno konštatovať, že vládnuce habsburské impérium sa usilovalo jazykovo homogenizovať svoje obyvateľstvo v mene väčšej výkonnosti a imperiálnej lojality. Otázky jazyka a gramotnosti aj preto získavali politickú dimenziu, akú však na Zá-

pade nemali. Nezabúdajme, že jazyk bol/je nielen účinným nástrojom komunikácie, ale aj prostriedkom legitimacy, vlády nad vlastným osudom, morálkou, kultúrnymi kódmi... V monarchii – ako sme uviedli – miesili sa nárečia, ľudia, myšlienky, osudy, svetonázory, na pozadí toho-ktorého jazyka aj špecifické vízie reality. V „novom“ maďarskom Herrenvolku – po dualistickom zrovnaní pomerov medzi Viedňou a Pešťou v roku 1867 a po národnostnom zákone z roku 1868 – sa ambície Maďarov stretávali s ambíciami Srbov, Rumunov, Chorvátov, Nemcov, Slovákov, Rusínov,¹ pričom boli zasadené do rámca vytvárajúcich sa národných jazykov. Išlo preto o pospolitosť (i) s istým stupňom politickej neznášanlivosti deklarovanej prostredníctvom ambícií jazyka alebo jazykovej animozity na politickej úrovni. V stredovýchodnej Európe jazyk bol (je?) politikum, bol či zostáva (?) doménou hier politickej moci a jej prisluhovačov, pretože boj o jazyk, uchádzať sa o poctu, výsadu vládnuť jazyku a v jazyku či jeho prostredníctvom, zamestnával monarchistický rod a cirkevnošľachtické kruhy s ním spojené práve tak, ako stav privilegovaných zámožných meštianskych patricijov alebo vzdelaných, ale nemajetných „plebejcov“ – inteligenciu.

Národnostné pomery v predlitavskej (rakúskej) a zalitavskej (uhorskej) časti monarchie boli diametrálne odlišné, tvrdí renomovaný slovenský historik R. Holec.² Uhorský snem prijal v novembri 1868 proti vôli jeho maďarských poslancov nový národnostný zákon. Podľa jeho preambuly v Uhorsku existoval iba jeden politický národ, ktorého rovnoprávnymi členmi sú všetci občania Uhorska bez rozdielu etnickej príslušnosti (občiansky princíp), presnejšie mali byť. Za osobitný národ v Uhorsku zákon uznával, ak vynecháme ako „samozrejmú“ Maďarov, iba Chorvátov, na ktorých sa tento zákon nevzťahoval. Maďarčina sa stala jediným štátnym jazykom Uhorska. Zákon obsahoval aj určité práva národností ako etnických skupín (v školstve, administratíve a cirkvi), ktoré však neboli zachovávané,

ba predstavitelia národností, ktorí sa na ne odvolávali boli za ne často postihovaní.

Z hľadiska národno-emancipačného procesu boli Slováci v relatívne výhodnejšom postavení ako Rusíni.³ Už v polovici 19. st. dokázali sformulovať vlastný národný politický program. Mali síce ešte pomerne slabú, ale predsa len celkom sformovanú národnú identitu a predovšetkým mali i vlastnú, i keď nie silnú národne uvedomelú inteligenciu a obchodne podnikateľskú vrstvu. Rusíni nič z toho nemali, neexistovalo u nich jednotné národné povedomie. Ich identita bola na prvom mieste náboženská. Ani tá nestmeľovala, pretože väčšina z nich sa hlásila ku gréckokatolíkom ibaže s promaďarskou orientáciou jej hierarchie. Integrojúcu úlohu nezohral ani jazyk. Rusíni hovorili miestnymi nárečiami, ktoré sú u Bojkov, Lemkov a Huculov odlišné. Ukrajínčina, ktorá sa ako spisovný jazyk konštituovala v susednej rakúskej Haliči, bola síce rusínskemu obyvateľstvu zrozumiteľná, ale od hovorového jazyka dosť vzdialená.

¹ Z historického aspektu je nutné hovoriť o Rusínoch z rakúskej Haliče a o uhorských Rusínoch, ku ktorým prináležia Rusíni zo Zakarpatska a zo severovýchodu Slovenska.

² HOLEC, R.: Rakúsko-Uhorsko: Žalár národov? Historická revue, roč. 24, č. 9 (2013), s. 6 – 9.

³ Etnické, kultúrne národy cielili ku vytvoreniu vlastných národných politických inštitúcií. Požiadavky tohto pôvodne etnicko-jazykového nacionalizmu stali sa obsahom „Žiadostí národa slovenského“ (1848) a „Memoranda národa slovenského“ (1861). Podobne rusínsky buditeľ Adolf Dobriansky (1817 – 1901) vypracoval politický program zjednotenia Rusínov Uhorskej Rusi, východnej Haliče a Bukoviny – „O zjednotení ruských korunných krajín do jedného administratívne politického celku“ – na úrovni jednej provincie habsburskej monarchie. Tento program bol v súlade s koncepciou austroslavizmu, t. j. predpokladal dominujúcu politickú úlohu dynastie Habsburgovcov v „nadmárodnom“ reformovanom štáte. Hodno ešte v súvislosti s národno-emancipačným procesom uhorských Rusínov doplniť, že už pred vojnou a tým skôr po 1. svetovej vojne existovali na Podkarpatskej Rusi tri smery – veľkoruský, ukrajinský a rusínsky.

Tabuľka č. 3: **Národnostná štruktúra obyvateľstva Podkarpatskej Rusi v roku 1910** (celkovo evidovaných 598 345 obyvateľov)

Národnosť	Počet obyvateľov
Rusínska	336 045
Maďarská	174 501
Nemecká	64 004
Rumunská	14 237
Slovenská	7 731

Zdroj: ŠVORC, J.: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny 2007, s. 124 - 125.

Už pri zbežnom pohľade (tabuľka č. 3) je evidentné, že najpočetnejšou národnosťou Zakarpatska na začiatku 20. storočia boli Rusíni (56,15 %), nasledovali Maďari (29,16 %), Nemci - 10,68 %, Rumuni 2,38 %, Slováci - 1,29 %. R. Holec upozorňuje, že dobová štatistika v uhorskom priestore „síce vykazovala alebo skôr chcela vykazovať obrovský nárast Maďarov, ale „išlo skôr o klamanie si do vlastného vrecka“ (2013, s. 6). Rurálny charakter Slovenska - o Zakarpatsku ani nehovoriac - a jeho (ich) civilizačné zaostávanie spôsobili, že na väčšinu obyvateľstva nemala maďarizácia žiadny reálny dosah a jej účinky bolo možné pozorovať len v mestách, ktoré však boli nevelké a žila v nich asi desatina celkového počtu obyvateľstva; s maďarizáciou sa konfrontovala „len“ národnostne cítiaca inteligencia. O niečo „milsrdnejšia“ voči Maďarom je štatistika zo slovenského Východu, kde Maďarov bolo viac. Podľa štatistiky z roku 1910 v regióne tvorili Slováci 37,1 %, Maďari 43,8 %, Nemci 7,3 %, Rusíni 9 %, a iní 2,8 %. Najväčší počet Maďarov bol v južných častiach Zemplína a Abova, ktoré dnes sú súčasťou Maďarsku (Tajták, 2002, s. 218). V ďalšom vývoji početnosť maďarského etnika tu mala zostupnú tendenciu. Možno však „špekulovať“ aj nad tým, že koľko židovského etnika - i keď v monarchii nemalo štatút národností - sa identifikovalo ako maďarské, cítiac zisťnú potrebu byť Maďarom.

Najdôležitejším nástrojom maďarizácie bolo školstvo. Zo sčítania ľudu v roku 1900 vyplynulo, že vyše 80 % obyvateľov nemaďarskej národnosti po maďarsky nehovorí a ani maďarčine nerozumie. Preto boli v roku 1907 uhorským snom prijaté Apponyiho školské zákony, zjednodušene nazývané „Lex Apponyi“. Zákony č. 26. a č. 27 hovorili, že ten, kto študentov nevychoval v dostatočne vlastneckom duchu, musel zo školstva odísť. Záko-

ny zavádzali maďarčinu ako povinný vyučovací jazyk, nielen do štátnych, ale aj do obecných a cirkevných škôl. V roku 1909 bolo nariadené aj vyučovanie náboženstva v maďarskom jazyku (!). A tak pred 1. svetovou vojnou sa v štátnych školách na Zakarpatsku nevyučovalo rusky alebo ukrajinsky (rusínsky) vôbec v dôsledku existencie uvedeného školského zákona. Nešťátne ľudové školy síce mohli podľa zákona používať čiastočne i iný vyučovací jazyk než maďarský, ale len ako predmet. „Lex Apponyi“ navodili stav, keď „z celkového počtu 633 gréckokatolíckych ľudových škôl sa v ruskej reči, resp. skôr v miestnom dialekte vyučovalo len v 66. Navyše gréckokatolícky klérus podporoval maďarizáciu. Z 508 gréckokatolíckych farárov v 6 župách neskoršej Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska sa ich pri sčítaní ľudu roku 1910 k ruskej (rozumej rusínskej) národnosti prihlásilo len 72, z 831 gréckokatolíckych učiteľov ľudových škôl len 97“ (Rychlík - Rychlíková, 2016, s. 153).

Generálny štatút Podkarpatskej Rusi (1919) - československou vládou vydaný dekrét z 18. 11. 1919, ktorý vytýčil zásady organizácie a administrácie tohto územia, určil za úradný jazyk a jazyk školského vyučovania „ľudový jazyk“, ktorým je rusínske nárečie. Pojem „rusínsky jazyk“ a „rusínske školy“ sa v medzivojnovom období bežne používal. To ale nevyriešilo otázku, čím je tento jazyk z filologického hľadiska - či ide o dialekt ruštiny, dialekt ukrajinčiny alebo vôbec o samostatný jazyk. K pochopeniu zložitosti jazykovej otázky na Podkarpatskej Rusi je potrebné poznať, či je nejaká reč „iba“ dialektom iného, kodifikovaného literárneho jazyka, alebo „už“ má status samostatného jazyka. Spisovný jazyk je konvenciou, dohodou ľudí o používaní jazykového úzu s pevnými pravidlami, gramatikou a slovnou zásobou. Navyše musí byť obyvateľstvom prijatý.

Jazyková otázka zostala až do konca existencie prvej republiky (1938) nevyriešená. Reálne vyzerala situácia tak, že na národných (obecných) školách sa učilo najčastejšie v miestnom dialekte, stredné školy boli rozdelené, t. j. ruské i ukrajinské. V období autonómie (1938 - 1939) bola potom problematika jazyka riešená čisto politicky; autonómna vláda zaviedla ako jediný úradný jazyk ukrajinčinu a tá bola potom zavedená do všetkých doterajších škôl označených ako rusínske.

Konfesionálna pluralita, ktorá ale mohla ovplyvňovať práve tak náboženskú toleranciu ako ľahostajnosť k záležitostiam náboženským

V súvislosti s modernizáciou, procesmi akcelerovalých ekonomických a technických transformácií, ktoré viedli v Európe v 19. storočí nielen k zjednocovaniu, ale aj k diferenciácii, spoločenskej segmentácii i individuálnej fragmentácii ako neistote, kríze identity, hovorí maďarský historik M. Csáky o „vertikálnej diferenciácii“. V nadväznosti na predmet nášho skúmania je interesantnejšia tradíciou osnovaná „horizontálna diferencovanosť“, t. j. pluralita strednej Európy. „Spočívala v etnickej mnohotvárnosti, v polyglotnosti jej obyvateľov, v bohatej kultúrnej rozličnosti, ako aj v skutočnosti, že tu naďalej existovali tri monoteistické svetové náboženstvá, kresťanstvo, židovstvo a islam vo svojich najrozdielnejších formách“ (Csáky, 1999, s. 9). Táto mnohonásobná pluralitná situácia ponúkala síce možnosť interakcií, zahŕňala však aj stálu prítomnosť diferencií a následne rozporov. Bola bázou antinómiám, obmedzovaniam a xenofóbiám, t. j. sociálno-kultúrne podmieneným spoločenským ambivalenciám. „V takom komunikačnom systéme,“ pokračuje M. Csáky, „nadobúda mimoriadny význam interakcia rozličných elementov ako vzorov (kódov) správania sa, dokonca aj pri utváraní „národných“ kolektívnych identít“ (1999, s. 10). Nahliadané touto optikou národ ako kolektívna identita je viacnásobnou entitou, množinou, kde dochádza ku prieniku etnického, jazykového, teritoriálneho, sociálneho, morálneho, náboženského, väzieb najrôznejších „pohanských“ i religióznych zvykov a tradícií, a ide už len o to, ktorá z týchto identít, „kulturalít“, v akom čase, na akom mieste, za akých ekonomicko-politických a kultúrnych podmienok „prehovorí“, resp. ktorá z týchto idealít má „navrch“.

Vzťah náboženstva, cirkví a národného povedomia patrí k neodmysliteľným súčasťam dejín strednej Európy a národov, ktoré tu žijú. Môžeme povedať, že *priorita konfesionality* obyvateľstva strednej Európy pretrvávala až do 18. storočia. K zmene dochádza až v súvislosti s rozvíjajúcimi sa národno-emancipačnými procesmi, ktoré naberali na sile v 19. storočí, a to na objektívnom pozadí príchodu prvej a neskôr druhej priemyselnej revolúcie do mo-

narchie. Už nie konfesionalita, ale *etnicita* začala prioritne spĺňať integrujúcu úlohu v spoločnosti a stávala sa hnacím motorom ďalšieho vývoja. *Idea národa i národ sám sa stávajú akýmsi sekulárnym náboženstvom*. V tejto súvislosti vyvstáva otázka, či cirkvi vplývali na formovanie národného povedomia obyvateľov strednej Európy, t. j. u relatívne zaostalejších etník prevzali úlohu absentujúceho, predovšetkým kultúrno-vzdelanostného a vzdelávacieho zázemia, úlohy autority i vo vzťahu k príslušníkom vlastného etnika. Pritom možno konštatovať, že existujúce kresťanské cirkvi v zásade neboli národne/národnostne jednoliatymi útvarmi. Do určitej miery malo osobitné postavenie len pravoslávie, ktoré sa v istých územných celkoch javilo takmer ako národnostne jednoliate – v Rumunsku a Sedmohradsku ako rumunské, v Bukovine, Haliči ako rusínske či ukrajinské. Do stredoeurópskeho prostredia – na Uhorskú (Podkarpatskú) Rus a na severovýchodné Slovensko začalo ortodoxné (pravoslávne) kresťanstvo prenikať až v závere 19. a na začiatku 20. st., a to cez najslabší etnický článok monarchie – cez obyvateľstvo rusínskej/ukrajinskej národnosti (Švorc, 2008). U nej aj zakotvilo bez toho, aby sa pravoslávny stali i príslušníci ďalších etník horného Uhorska – Slováci a Maďari.

Nemožno však poprieť, že v začiatkoch národotvorných procesov (v tradičnej terminológii národnom prebudení či obrodení) konfesie a etnické povedomie boli v úzkom vzťahu, podmieňovali sa. Tak mohli napomáhať, ale aj brániť zjednocovaniu sa konkrétnej jazykovej komunity, jej formovaniu do národného celku.

I keď nemožno tvrdiť, že etniku/národu ako celku dá sa jednoznačne priradiť ako identifikačný (rozlišovací) znak náboženstvo – dokonca tak nemožno urobiť ani v prípade Rusínov, resp. gréckokatolíckej cirkvi –, najväčšie cirkvi ako také svojím podielom zasiahli v pozitívnom zmysle do národno-emancipačných procesov jednotlivých etník; na pozadí mnohosti cirkví a denominácií relatívne žila aj idea tolerancie, pre ktorú v stredoeurópskom priestore bola veľkou výzvou existencia židovského etnika i náboženstva – v prostredí slovenského východu a Zakarpatska zvlášť.

Problém vzťahu konfesie a etnicity však môžeme vnímať aj z inej strany: konfesie mohli slúžiť nielen ako národotvorný element, ale aj ako motor asimilácie (z ich hľadiska disimilá-

cie); samozrejme skôr v druhej polovici 19. storočia. Populácia Uhorska na začiatku 20. storočia sa delí na tri veľké náboženské kategórie, a to podľa jazykovej asimilácie. Po prvé sú tu „maďarské náboženstvá“ (kalvinizmus, unitarianizmus a vo veľkej miere židovská neológia, aj keď nie celá izraelitská komunita). V nich je náboženská kultúra jazykovo maďarská alebo pomadžarčená v takej miere, že konfesiónalna komunita má asimilačné vplyvy. Do druhej kategórie patria náboženstvá so zmiešaným národnostným zložením, ale so silnou maďarskou účasťou – luteranizmus a (rímsky) katoli-

cizmus. Tie pre zmiešané etnické zloženie nemajú evidentnú asimilačnú silu. Tretiu kategóriu tvoria tradičné menšinové náboženstvá – katolicizmus gréckeho rítu a ortodoxia –, ktoré (síce s veľkými rozdielmi) poskytovali inštitucionálne rámce protiasimilačného ľudového odporu Srbov, Rumunov i Rusínov a v osobe svojich kňazov a učiteľov preň zabezpečili aj kádrový „materiál“. Veľké historické náboženské komplexy zostali asimilačnou vlnou – okrem Židov – skoro nepostihnuté (Barna, 2008, s. 75 – 76).

Tabuľka č. 4: Náboženská štruktúra obyvateľstva Podkarpatskej Rusi v roku 1910

Cirkev (vierovyznanie)	Počet obyvateľov
Gréckokatolícka	390 935
Izraelitská	87 381
Reformovaná	64 864
Rímskokatolícka	52 883
Evanjelická a. v.	1 629
Pravoslávna	558

Zdroj: ŠVORC, J.: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny 2007, s. 124.

Tabuľka č. 5: Náboženská štruktúra obyvateľstva Podkarpatskej Rusi v roku 1921

Cirkev	Počet obyvateľov
Gréckokatolícka	332 458
Izraelitská	93 341
Pravoslávna	60 997
Reformovaná	60 227
Rímskokatolícka	55 164
Evanjelická a. v.	2 267

Zdroj: ŠVORC, J.: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny 2007, s. 124 – 125.

Tabuľka č. 6: Náboženské vyznanie obyvateľstva Slovenska v roku 1921 a 1930

Rok	Spolu	Rímskokatolícke	Grécko a arménsko katolícke	Evanjelické všetkých denom.	Československé	Pravoslávne	Starokatolícke	Izraeliské	Iné	Bez vyznania, neznáme
Absolútny počet										
1921	3 000 870	2 128 205	193 778	530 512	1 910	2 879	145	135 918	210	7 313
1930	3 329 793	2 384 355	213 725	555 900	11 495	9 076	149	136 737	1 208	17 148
Rozdiel (%)	11,0	12,0	10,3	4,8	501,8	215,2	2,8	0,6	475,2	134,5
Štruktúra v percentách										
1921	100,00	70,91	6,46	17,68	0,06	0,10	0,00	4,53	0,01	0,25
1930	100,00	71,61	6,42	16,69	0,35	0,27	0,00	4,11	0,04	0,51

Zdroj: Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938. Bratislava: Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. Edícia Akty: 2002, s. 11. Dostupné na internete: [http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slov1918.pdf].

Skladba obyvateľstva podľa náboženského vyznania po rozpade monarchie neprešla v obidvoch regiónoch radikálnymi zmenami; väčšie zmeny zaznamenali iba gréckokatolícka a pravoslávna cirkev (pozri tabuľky č. 4, 5 a tabuľku č. 6). Bez toho, aby sme nejako zá-

sadnejšie špekulovali o gréckokatolíckych konvertitoch, t. j. ich konverzii na pravoslávie, uvedieme dve príčiny: časť gréckokatolíckeho duchovenstva, teda málopočetnej inteligencie Zakarpatska sa odcudzila vlastnej etnicite, pomadžarčila sa. Druhý dôvod spočíval v nie raz

antisociálnom správaní sa uvedenej cirkvi,¹ pričom najčastejšie sa spomínajú „feudálne“ povinnosti, robotovanie a peňažná renta, t. j. povinnosť kobliny a rokoviny. Krátko po prevrate (1918) sa teda gréckokatolícke obyvateľstvo prihlásilo ku pravoslávii, i keď stará cirkevná daň, ktorej ako gréckokatolícki veriaci podliehali, bola zrušená vládnym nariadením zo 14. apríla 1920.

Aj keď sa časť historikov a cirkevných predstaviteľov vyjadruje v tom duchu, že Slovensko je tradične katolícka krajina, teda katolicizmus je národným náboženstvom Slovákov, iní (napr. J. Rýchlik) uvádzajú, že slovenskému národu ako celku nemožno priradiť ako rozlišovací a identifikačný znak žiadne náboženstvo, pretože obyvateľstvo je konfesiónálne rozdelené.

Popri kresťanských cirkvách a denomináciách náboženskú pluralitu strednej Európy neopakovateľným spôsobom dopĺňalo izraelitické náboženstvo. Osobitné postavenie v monarchii i neskôr mala práve židovská konfesia/etnikum. Jej uzavretosť na jednej strane a vzťah väčšinového nežidovského obyvateľstva k Židom na úrovni ľahostajnosti, nepriateľstva, ba až „pogromových nálad“ na strane druhej – paradoxne –, pomáhali tejto konfesii uchovať si židovskú národnosť; izraelitická konfesia plnila aj úlohu stmelujúceho faktora židovskej society a etnicity.

Pocit ohrozenia, limitácie ich aktivít a spoločenského postavenia viedol židovské obyvateľstvo už v monarchii k hľadaniu takého statusu a fungovania v spoločnosti, aby sa vyhli konfliktným situáciám s mocensky silnou vrstvou daného režimu či krajiny a zabezpečili si tak relatívne bezproblémové prežitie. Maďari sa snažili o asimiláciu všetkých Židov na území Uhorska. Ak sa pozrieme na východné Sloven-

sko, tak vidíme, že maďarizácia zasiahla tunajších Židov takmer v celom rozsahu. Tunajší židia pri sčítaní obyvateľstva štatisticky posilnili maďarskú národnosť. Prikláňali sa teda k uhorskej štátnosti, maďarskej kultúre a aj etnicite, ktorú alternovali nemeckou, ale nie slovenskou či rusínskou.

Po vzniku ČSR sa Židia postupne pragmaticky preorientovávali na československú štátnosť. Židia – vrátane ich podkarpatských súkmeňovcov – získali *postavenie národnostnej menšiny* a navyše ústava ČSR z 29. 2. 1920 zaručovala slobodu vyznania. Medzivojnové Československo postupne vytváralo pre Židov priaznivé podmienky, čo sa odrazilo aj v ich relatívne rýchlej stabilizácii v mestských komunitách jednotlivých miest východného Slovenska (Švorc, 2014). Na východné Slovensko prichádzali Židia z Haliče po jej pripojení k habsburskej monarchii (1772). Uhorský snem totiž schválil tzv. „emancipačný zákon“ (zák. čl. 17/1867), ktorým Židia dostali úplne politické zrovnoprávnenie v Uhorsku. Tento zákon umožnil rýchly ekonomický vzostup židovského obyvateľstva a vyvolal nové imigračné vlny Židov z Haliče najmä na Slovensko. Spoločenské postavenie židovského obyvateľstva sa do istej miery zlepšilo osobitným patentom Jozefa II. z roku 1783, ktorý tvoril súčasť politiky osvietenského absolutizmu osnovaného pôvodne matkou, cisárovnou Máriou Teréziou a jej spoluvládcom, neskôr vládcom (od 1780), synom Jozefom. Patentom *Gentis Judaicae Regulation* mali aj židia získať „občiansku rovnoprávnosť“, t. j. uplatniť sa vo všetkých povolaniach, nosiť kresťanský odev, navštevovať kresťanské školy, nadobúdať nehnuteľnosti. Okrem teológie im boli sprístupnené všetky úrovne vzdelania. Museli sa naučiť jeden z jazykov monarchie, v ktorom mohli uzatvárať zmluvy a písať knihy. Hebrejčina bola povolená len na bohoslužbách a v náboženských knihách; museli prijať nové, najmä nemecké mená a podriať sa obmedzeniam v náboženských a kultúrnych zvykoch. Na druhej strane nemuseli nosiť Dávidovu hviezdu, symbol izraelitického náboženstva i židovského národa. V roku 1895 zrovnoprávnil uhorský parlament judaizmus s ostatnými štátom uznanými náboženstvami, resp. cirkvami Uhorska. Išlo o tzv. recipované cirkvi; mali štatút verejnoprávných korporácií, t. j. mohli vykonávať funkcie prináležiace štátu: mať školy, nemocnice, cintoríny,

¹ Kritickým okom a hlavne perom komentuje cirkevno-religiózne pomery Zakarpatska, jeho zbožnosť či „nekresťanské“ praktiky cirkvi I. Olbracht slovami: „Církev je na prvém místě organisací politickou; mrav a jeho formy příjdou teprve v druhé řadě; a teprve pak dogmata... Neboť koblina a rokovina, t. j. církevní desátek a robota, se odvádějí dále. Jsou karpatsští pastevcí a dřevorubci tak dobrými křesťany? Nikterak. Jsou jen zapsáni v řeckokatolických nebo pravoslavných matrikách, zachovávají jen mrav a obřady svých církví a jsou odhodláni postavit se proti každému, kdo by jim je bral. Ale nejsou vůbec křesťany. Jsou pohané. Vyznávají přírodu a její jevy“ (1956, s. 16; s. 18).

sobášit, riešiť manželské spory, právo verejného výkonu kultu. Ide však o to, koľko z týchto slobôd židia využívali, keď narážali na predpojatosti, ba až nenávisť zo strany kresťanov. Navyše, väčšina Židov severovýchodného Uhorska sa hlásila ku ortodoxii a žila v getách. Hovoríme o Židoch „kaftanových“, rozumej chudobných. Židia neologici patrili ku Židom „kravatovým“, bohatým či bohatším rakúskym, viedenským.

Situácia na východe Slovenska nebola nepodobná situácii v susednej Uhorskej (neskôr Podkarpatskej) Rusi. Na konci 19. a začiatkom 20. st. ortodoxný smer posilňovali židovskí prisťahovalci z Haliče, ba vďaka chasidom sa tento smer stával ešte konzervatívnejším. Jednou z najvplyvnejších chasidských židovských náboženských obcí sa stala židovská náboženská obec v Bardejove. Tá sa stala v prvej polovici 19. st. nielen sídlom rabinátu, ale aj jedným z centier chasidizmu na území Slovenska. Najväčšia koncentrácia židovského obyvateľstva bola vo východných častiach východného Slovenska – v Zemplínskej a Šarišskej župe.

Židovský mysliteľ Martin Buber (1878 – 1965), známy svojou konverziou ku chasidizmu, našiel pre chasidov, na rozdiel od I. Olbrachta,¹ oveľa viac slov obdivu a nadšenia, keď hovorí: „Naozaj sa v posledných storočiach neprejavila duchovná sila židovstva nikde s takou veľkou silou ako v chasidizme (...), ohlasuje novú slobodu bez toho, aby mu-

sel zmeniť jedínú čiarku v zákone, rituáli a tradovaných životných normách, ukazuje nám staré známe veci v novom svetle a zmysle (...), chasidská náuka je vo svojej podstate poukazom na život v zanietení, v zanietenej radosť... Bez toho, aby oslabovalo mesiášsku nádej, prebúdza chasidské hnutie v ‚duchovných‘ i ‚obyčajných‘ ľuďoch radosť zo sveta, takého, aký je. Chasidi odstraňujú múr, priepasť medzi božským a ľudským, svätým a profánnym...“ (1990, s. 17).

Hodno uviesť, že v ukrajinskej Umani² je pochovaný prvý breslovský chasid, rabi Nachman (1772 – 1810), pravnuke zakladateľa chasidizmu, rabiho Izraela ben Eliezera. V miestnej synagóge chasidskí židia z Izraela a Ameriky doteraz oslavujú sviatok Roš Hašana – židovský nový rok.

Rozkolísané koordináty štátnosti zvlášť v historickom vedomí, ale tiež s týmto rysom spojená nedôvera ku štátu a jeho inštitúciám

Máloktorý národ, etnikum či teritórium zažije toľko peripetií, možno až „dobrodružstva“, keď pre svoju etnicko-kultúrnu a do istej miery aj ekonomickú svojbytnosť hľadá vyššiu formu organizovanosti, teda štát, ako Rusíni. Súčasná strategická postavení periférie v geografickom, ekonomickom, kultúrnom i geopolitickom zmysle stáva sa súčasťou hry väčších či dokonca veľkých politických síl;³ je malým regiónom vo veľkej politike, a tak je jeho osud v mnohom podobný osudu Slovákov. Obidve etniká sa konfrontujú s národmi historickými (Slováci – versus Maďari, Česi, Nemci, Poliaci, Rusi; Rusíni – versus Maďari, Česi, ahistorickí Slováci, Rusi, Poliaci), pričom ich nedlhé „po-

¹ I. Olbracht vidí podkarpatských chasidov takýmto – občas ironickými – očami: „Jsou sektáři: chasidy. Jsou naplnění milostí boží a jsou nástupci Judy Makkabejského. Vyznávají učení proroka, saddika a ochránce neučených z poloviny osmnáctého století, Izraele Baala Šema z Miendzybože, kterého zde jmenují Baal Šem Tof, což jest dobrý. Nebud' smutný, Izraeli, neboť jsi vyvoleným národem a ostatní jsou ti dány za podnoží, nevěř rabínům, Izraeli, a nevěř jejich knihám a talmudu, bud' dobrý, Izraeli, nehromad' peníze a mnoho se myj, miluj svého Hospodina, Izraeli, a utívej ho veselím, vínem, tancem, zpěvem a plesáním! Ale těžko utívatí Pána vínem a těžko být v Podkarpatsku vesel. A tak z Baala Šema zůstalo jen to křepčení při modlitbě a proti Židům polským poměrná čistota. Baal Šem začal odbojem proti rabínům a jeho vnuci (...) odboj vyvrcholili. Dnes rabíni ovládají hnutí naprosto. Chasidi jich poslouchají slepě. (...) Když jsem se na rabínské hospodářství díval zblízka, dlouho jsem nevěděl, jde-li tu o fanatické zbedněnce (...) či i velmi hrubé kořistníky. (...) Skončil jsem kompromisem; jsou obojím zároveň: fanatiky i vykořisťovateli“ (1956, s. 58 – 59).

² Uman – mesto na strednej Ukrajine, zhruba 210 km južne od Kyjeva.

³ Na demonštráciu tohto stavu, teda pričastej zmeny hraníc, režimov, vodcov, moderne povedané vládneho „establishmentu“, sa často používa „vtip“, ktorý však vážne vzato vtipom vonkoncom nie je. Tu ho prezentuje súčasný predseda Užhorodského spolku Slovákov pán Ivan Latko: „Turista sa rozpráva v malej zakarpatskej dedinke na námestíčku s miestnou starenkou o jej živote. Babička mu hovorí: ‚Narodila som sa v Rakúsku, potom som žila v Československu, v Maďarsku, v Sovietskom zväze a teraz žijem na Ukrajine.‘ Muž na to: ‚To ste sa museli veľa nacesťovať, však?‘ ‚Nie, nie, mladý muž, za celý život som nevytiahla päty z dediny.‘“

byty“ v rôznych štátoch viac alebo menej v pozícii „lokaja“, t. j. rozkolísané koordináty štátnosti v reálnej praxi i historickom vedomí viedli k nedôvere, ba až neúcte voči štátu a jeho inštitúciám, politickým elitám – svetským i cirkevným.

Viackrát v texte spomínaný český spisovateľ I. Olbracht, ktorý Zakarpacie často navštevoval, dokonca tu niekoľko rokov žil, daný problém vyjadril literárnym, neopakovateľne sugestívnym jazykom nasledovne: „Ta země jest ještě bez jména. Či, lépe řečeno, má jich příliš, aby je mohla míti. V starém Zalitavsku se jí říkalo *Horný Uhry*. Od prosince r. 1918, kdy Maďaři již po prohrané hře marně dávali této zemi pod Karpatami autonomii a v Budapešti vládu, ji nazývají *Ruská Krajina*. Oficiální název saint-germainské smlouvy jest *Podkarpatská Rus*. Nacionální Rusové, kteří věří v novou carskou velkoruskou říši, se na zemi dívají s druhé strany hor a jmenují ji *Zakarpatská Rus*. Komunisté a nacionalističtí Ukrajinci, opírajíce se o národnostní spojitost zdejších kmenů s Ukrajinci sovětskými, haličskými a rumunskými, ji nazývají *Zakarpatská Ukrajina* nebo, nehodlajíce se vydat stíhaní pro nedovolenou agitaci, prostě *Zakarpatsko*. Každé z těchto jmen má ostré a zcela určité politické ražení. Lidově se říká *Podkarpatsko*.

Ale ani tři slovanské kmeny, které zde žijí, tvoříce s nepřilíš značnými dialektickými rozdíly jazykovou jednotu, tj. na východě Slovenska a v nejzápadnějším Podkarpatsku *Lemkové*, ve středu *Bojkové* a na východě *Huculové*, nemají ještě jednotného národního jména. Jsou nazýváni *Rusíny*, *Rusňáky*, *Malorusy*, *Podkarpatorusy*, *Rusy*, *Krajinci*, a hrdí Humlové jako v Čechách X. století setrvávají posud na pojmenování kmenovém. Na otázku, jak mluví, vám vesničan odpoví, že rusjky, to jest s velmi měkkým s, což třeba přesně odlišovati od rusky. (...) Národ si může dát jméno sám. Podkarpatský lid národem ještě není. Jen etnografickou masou“ (1956, s. 63 – 64).

Výsledky revolúcie z roku 1918, t. j. roku rozpadu monarchie a vzniku nástupníckych štátov, z hľadiska osnovania Československej republiky znamenali:

a) Odstránil sa najhrubší, primitívny národnostný útlak; účastníci tohto historického aktu boli svedkami a poniektorí i subjektmi procesu poslovenčovania Slovenska, resp. porusínčovania Podkarpatskej Rusi;

b) Uvedené procesy boli javmi demokratickými a pokrokovými, odstraňovali dôsledky násilnej maďarizácie; ich sprievodným znakom bol väčší či menší nacionalizmus s jeho negatívnymi konotáciami;

c) Revolúcia odstránila monarchiu, privilégiá aristokracie, cirkevnej hierarchie, zaviedla všeobecné, rovné a tajné volebné právo, rovnosť občanov pred zákonom, náboženskú a národnostnú rovnoprávnosť, ochranu menšín;

d) Zaviedla relatívne vyspelé sociálne zákonodarstvo, t. j. 8 hodinový pracovný čas, sociálne poistenie, podpory v nezamestnanosti, školská dochádzka sa rozšírila na 8 rokov. Hranice demokratického systému boli však presne vymedzené, rozpory medzi formálnou rovnosťou a skutočnou nerovnosťou občanov, medzi literou ústavy a praxou, nedôslednosti a medzery buržoázno-demokratickej vlády boli celých 20 rokov existencie Československa predmetom kritiky a zápasov aj zo strany nami sledovaných etníc, resp. ich reprezentácie. Povedané slovami historika L. Liptáka: „Slovensko v republike ‘nespoluvládlo’, ale sa mu vládlo“ (1998, s. 110). Toto konštatovanie v znásobenej miere možno vzťahovať i na Zakarpatsko. Slovenské továrne, podobne ako podkarpatská industria, bolo(i) projektované cenovo, mzdovo i odbytovo na pomery Uhorska, pri uzatváraní medzinárodných obchodných zmlúv mali záujem na stykoch s Maďarskom, čo český kapitál „nechápal“ alebo „nechcel“ chápať. V Národnej banke mali hlavné slovo české banky a podniky. Pred vojnou bol skoro celý slovenský priemysel v rukách bánk Viedne a Pešti, po vojne zakarpatské i slovenské hospodárstvo išlo do rúk českých bánk a koncernov atď. Sprievodným procesom ekonomickej, politickej a kultúrnej „nedospelosti“ – viac-menej determinovanej historicky –, bytí oboch etníc v uhorskej časti monarchie bol zápas ich politických síl (elít) za štátoprávne usporiadanie pomerov Slovenska a Zakarpatska v Československu v podobe autonómie.

Ak nadviažeme na vyššie uvedený text, dostaneme sa teda na pôdu autonómie, t. j. po rozpade monarchie Rusíni i Slováci mohli uvažovať o existencii s národom, resp. po boku historického národa Čechov. Po mnohých peripetiách zasadnutie(a) Versailleskej mierovej konferencie pričlenilo Podkarpatskú Rus Čes-

koslovensku a uviedlo tak do života problém autonómie. Základné právomoci a orgány Podkarpatskej Rusi boli definované v ústave Československej republiky schválenej 29. februára 1920 v § 3. Problém autonómie Podkarpatskej Rusi rozvíril hladinu politického života v medzivojnovej ČSR a korešpondoval s obdobnými slovenskými požiadavkami. Československá vláda kontrolovala autonomistické hnutie ako medzi rusínskou emigráciou, tak na Podkarpatskej Rusi samej a snažila sa brzdiť zavedenie autonómie do života. Česká politická elita, agrárci v osobe jej predsedu A. Švehlu zvlášť, bola presvedčená, že politické a kultúrne nevyspelé rusínske a ukrajinské obyvateľstvo sa po získaní autonómie môže stať ľahko ovládateľnou a manipulovateľnou masou promaďarských a protičeskoslovenských síl, ktoré mali na Podkarpatskej Rusi stále silné pozície (Švorc, 2007). Až do októbra 1938, keď Národné zhromaždenie prijalo ústavný(é) zákon(y) o autonómii Podkarpatskej Rusi i Slovenskej krajiny, snažila sa politická elita uvádzať dôvody, prečo sa tak doteraz nestalo.

Prezident T. G. Masaryk dôvodil v roku 1922 nasledovne: „Podkarpatská Rus je území nejvíce zanedbané. Účinky předválečného maďarského absolutizmu a maďarisace cítíme právě na Podkarpatské Rusi. Občanstvo Podkarpatské Rusi musí být vychovááno k administraci a musí být vzděláváno. V té příčině naše správa už vykonala záslužnou část práce. (...) Za tři léta nelze dohonit, co zanedbaly věky. Naším předním úkolem dnes je povznést lid na úroveň parlamentní činnosti (...). Podmínkou uskutečnění autonomie je však to, aby lid, který nezná číst a psát, k autonomii dozrál. Nechci rekriminovat, ale na Podkarpatské Rusi – právě tak jako na Slovensku – museli jsme školy zřizovat“ (1936, s. 15).

Aj ďalšie osudy Podkarpatskej Rusi a Slovenska si boli v mnohom podobné. Nasledovalo deklarovanie samostatnej štátnosti 14. marca 1939, po ktorom prišla okupácia horthyovským Maďarskom (15. marec 1939) až po odstúpenie Podkarpatskej Rusi – Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu (29. júna 1945). V prípade Slovenska po skončení s jeho profašistickou minulosťou nasledovala obnova Československa v predmníchovských hraniciach a mocnosti, ktoré sa podpísali pod éru studenej vojny, mu v bipolárnom svete našli miesto na politic-

kom východe... Ako to nedávno vyjadril maďarský filozof Gáspár M. Tamás?: „Zabudnite na strednú Európu, otvorte oči“!

Napokon je potrebné na adresu podobnej zakarpatsko-(východo)slovenskej štátno-politickej minulosti upozorniť ešte na jednu vec. Ak sme presvedčení, že cirkev, resp. veľké cirkvi sa sprostredkovane podieľali na výkone politickej moci, potom tomuto názoru bude nahrávať fakt, že komunistická moc v oboch regiónoch či štátoch siahla po „inkvizitórskom“ zákaze gréckokatolíckej cirkvi a prihlásení sa jej veriacich do pravoslávnej, „sovietskej“ cirkvi. V Československu sa tak udialo po prešovskom sobore v roku 1950, na zakarpatskej Ukrajine v roku 1949. Pritom Zakarpatsko a severovýchod Slovenska sa hrdili najväčším počtom uniatskych kresťanov v regióne strednej Európy.

Ak Slovensko i Zakarpatsko sú v postavení regionálneho „hráča“ bolo nástrojom (obeťou) veľkých politík (mocností) v malom priestore, v aktuálnej prítomnosti je účastníkom aj aktérom európskeho integračného procesu, ktorý rezignoval – ako sa zdá – na mentalitu potlačovania a vylučovania malých. Možno sa nádejať, že priestor, ktorým sa zjednocovaná Európa akoby nanovo stáva Európou, nenesie v sebe viac dejinných a kultúrnych jaziev, ktoré by integračné dohody nedokázali sceliť, a tak revitalizovali starú nedôveru voči štátu, jeho inštitúciám i politike...

Stereotypný obraz východného nepriateľa, v ktorom prežíva strach z „Turka“, obvykle transformovaný v nechť voči „východu“ vôbec a Rusku zvlášť

„Rusko rozumom nepochopí“ – „Умом Россию не понять“ –, „môžeš iba veriť,“ tak znie názov básne ruského diplomata, publicistu a samozrejme básnika Fiodora Ivanoviča Ťuťčeva (1803 – 1873), dnes už iba sprofanovaného výroku, na ktorý sa odvoláva celý zástup „iracionálnych“ rusofilov. Odvolávajú sa výlučne na vieru, pričom viera má nahradiť absenciu historických vedomostí, argumentov a súvislostí spojených s Ruskom. V stredoeurópskom, a teda priestore Západu, v jeho každodennom historickom vedomí existoval strach z „Turka“, z „Východu“, pričom táto negatívna emócia slúžila nie raz politickej moci na to, aby prostredníctvom nej vytlačala

z povedomia svojich „poddaných“ reálne ekonomické i sociálne problémy, hľadala príčiny problémov i nepriateľa mimo svojho „domu“; hrozba z „Východu“ sa samozrejme medzi nimi, čas od času, nachádzala.

„Pri hľadaní geografickej príslušnosti vystupovali v stredoeurópskom teritóriu do popredia tri komplementárne ideálne-typické koncepty, ktoré samy osebe neboli stredoeurópskym špecifikom, prejavovali sa však v tomto makroregióne veľmi silne. Jednalo sa o myšlienku ‚dobiehania civilizácie‘, o ideu ‚hradby‘ či ‚výplne civilizácie‘ a o predstavu ‚mosta‘ (...). Predstava hradby pôsobila u jednotlivých národov stredoeurópskeho teritória ako prostriedok seba vymedzenia voči inakosti a pružne interagovala s konceptom ‚civilizačného deficitu‘, mieni M. Scholz (2014, s. 162).

Relatívne najdlhší život má koncept „dobiehania civilizácie“. Na inom mieste štúdie sme uviedli, že ku jednoznačnejšiemu vymedzeniu makroregiónu strednej Európy v podobe jeho civilizačného deficitu voči Západu prišlo s expanziou Portugalska a Holandska do zámoria, pričom onen deficit sa znásobil atakom Turkom na ríšu Habsburgovcov v 16. storočí a intenzívnou rekatolizáciou. Po vytlačení Turkov z centrálnej časti Uhorska, resp. ich porážke pri Viedni (1683) a istej stabilizácii hospodárskych a politických pomerov v ríši vystupuje do popredia koncept či funkcia strednej Európy ako „hradby“, „výplne civilizácie“, rozumnej kresťansko-katolíckej civilizácie. Stredná Európa integrovaná na idei Regnum Marianum má chrániť Západ i vlastnú svojbytnosť pred „neveriacimi psami“, t. j. mohamedánskymi Turkami a ortodoxným cársko-romanovským Ruskom (1613). Pritom „za hradbu voči Východu tradične samy seba pokladali (...) Poľsko a Uhorsko, kde otázka civilizačnej výplne dostávala výraznejšie i náboženskú dimenziu – svet západného kresťanstva sa na jej hraniciach či dokonca už v okrajových častiach ich teritória stretával s pravoslávím a islamom“, konštatuje český historik J. Křen (2006, s. 19).

Pre úplnosť dodajme, že najkratší život mala idea strednej Európy ako „mosta“ medzi Východom a Západom. S takýmto konceptom strednej Európy sa identifikovali režimy ľudovej demokracie po 2. svetovej vojne, pričom jej horlivým stúpencom bol aj E. Beneš. Nástup studenej vojny a éry bipolárneho sveta urobili

zo strednej Európy politického a ekonomického vazala Východu, t. j. stalinovského ZSSR.

Kde hľadať počiatky strednej Európy vo funkcii „hradby“ voči Východu alebo možno sa opýtať aj ináč, teda ktoré momenty politiky cárskeho Ruska ju povýšili – rozumej strednú Európu – do „funkcie“ hradby, moderne povedané akejsi nárazníkovej zóny na pomedzi Východu a Západu.

1. Ak je možné vysloviť ideu, že Rusko vo vzťahu k Západu, a zrejme i historickej strednej Európe, trpelo tým, čomu sa hovorí civilizačný deficit – zaostávanie, uvádza sa obzvlášť závažný argument. R. D. Kaplan, americký autor venujúci sa politickej geografii, tvrdí: „Zvlášť dlhá a ponížujúca prítomnosť Mongolov v Zlatej horde v blízkosti stredovekej Moskvy a Modrej hordy v Strednej Ázii, ktorá *odoprela Rusku skúsenosť renesancie* (podč. G. G.), dala prenasledovaným pravoslávny Slovanom pocit pospolitosti, energie a životný cieľ, ktorý bol pre nich rozhodujúci a umožnil im nakoniec sa vymaniť z tatárskeho otroctva a zabrať v nasledujúcich storočiach veľké plochy území“ (2013, s. 163). A tak teda Rusko na pozadí byzantskej zbožnosti začína budovať a zveľaďovať svoj imperiálny „inštinkt“,¹ boj o moc a bohatstvo, ku ktorému prispel aj geografický determinant. Opäť hovorí R. D. Kaplan: „Rusko je najväčšou suchozemskou mocnosťou na svete (...), suchozemské mocnosti trpia trvalým pocitom neistoty. Pretože ich nechráni more, sú stále nespokojné a musia neustále expandovať, aby neboli podrobené. To platí zvlášť pre Rusov, ktorých rozľahlá krajina takmer nemá akékoľvek prirodzené hranice (...). Rusi prenikli do strednej a východnej Európy, aby v 19. storočí zablokovali cestu Francúzsku a v 20. storočí Nemecku“ (2013, s. 162). Boli pri porážke Napoleona i pri porážke revolúcie rokov 1848 – 1849 v monarchii. Cárske vojská pomohli konzervovať patriarchálny režim monarchie, keď stáli na strane rakúskeho cisára bojujúceho s liberálnou maďarskou šľachtou. Už vtedy stredná Európa nesplnila funkciu „hradby“. A nezahradila cestu „imperialným“ ambíciám ruského komunizmu po 2. svetovej vojne.

2. Režim Ruska so silne nemeckým cárizmom, francúzsky hovoriacou šľachtou

¹ Pozri aj: DULEBA, A.: Rusko, Ukrajina a My. Rozhovory Tomáša Gálisa s Alexandrom Dulebom. Bratislava: Premedia, s. 109 – 117.

a buržoáznym parlamentom v európskom hlavnom meste Petrohrade, bol orientovaný na Západ. V 19. storočí je už Rusko dejiskom veľkého sporu, dichotómie „svätého Ruska“ a „prekliateho Ruska“, t. j. Ruska verného svojej pravoslávnej tradícii a Ruska podliehajúceho údajne deštruktívnym vplyvom „pohanského“ Západu alebo ako to vyjadril M. F. Dostojevskij, že ruské je napospol kresťanské, kým revolucionárstvo je neruské. Možno to povedať aj tak, že Rusko 19. storočia sa už pohybuje v hraniciach politicky a ideologicko-nábožensky nastavenej dilemy – izolácie („sväté Rusko“) a expanzie („prekliate Rusko“). Protiklad Ruska „svätého“, byzantského, Ruska v zajatí východného césaropapizmu, politiky štátneho cirkevnictva a Ruska viac alebo menej adorujúceho Západu evokuje relevantný sociologický záver. Konflikt Moskvy alias 3. Ríma s okcidentalistami je výrazom zápasu dvoch spoločností, a to tradičnej a modernej, pričom najsilnejším médiom integrácie tradičnej bolo (je) náboženstvo; preto ten úporný zápas za „svätú Rus“ proti bezbožným revolucionárom. Možno – súc poučení francúzskym filozofom a historikom A. Besanconom – doplniť, že premena idey Moskvy ako tretieho Ríma v ideu Svätej Rusi znamená: „Sakrálnosť, ktorá prislúchala cirkvi a odvodené cárovi, sa teraz presúva na Rusko. Avšak nielen na abstraktný pojem, na privilegovanú národnú entitu, ako je to v prípade všetkých nacionalizmov. Posvätnom je prežiarané všetko, čo v sebe obsahuje Rusko (...). Rusko sa stáva predmetom viery, a to dokonca jediným predmetom viery (...). Sakralizácia dodáva dojemnú auru rustikálnym saniam, samovaru, spôsobu, akým si ženy uväzujú šatku (...)“ (Besancon, 2015, s. 68 – 69). Svätá Rus sa opiera aj o pravoslávne poňatie sobornosti, t. j. poňatia cirkvi ako Kristovho Tela, kde všetci členovia cirkvi sú bunkami tohto ľudského organizmu. Sobornosť chápe cirkev ako celistvosť; cirkev je tým ideálom, na ktorý sa má premeniť svet, a preto sa na ňu nahliada ako na soborný celok.

3. Boľševická revolúcia v Rusku uvedie do života nové, „svetské“ náboženstvo, a to vieru v komunizmus. Aj jej pričinením odchádza stredná Európa zo scény – neuniesla bremeno hradby –, aby sa objavila v novej podobe, ako súčasť európskeho integračného procesu... V aktuálnej prítomnosti – v ére konca bipolárneho sveta – sme svedkami najrôznejších ana-

lyz erudovaných i menej kompetentných autorov, ktoré sa dotýkajú Ruska, personifikovaného do osoby jeho prezidenta. Napospol sa dozvedáme o akejsi renesancii ruského totalitarizmu, diktatúre zla a poroby, o ambíciách ruského nacionalizmu, o návrate Ruska k expanzívnej ideii impéria. To všetko môže byť viac alebo menej pravdivou reflexiou Ruska. Ide však aj o to, s akou mierou vzdelanosti, kultivovanosti a občianskej kultúry sa ku Rusku postavíme, nastavujúc mu, a teda i sebe, kritické zrkadlo. V konečnom dôsledku predsa nejde len o nás, ale o „globálne ľudstvo“ v globálnom priestore.

V nadväznosti na vyššie uvedené východiskovou hypotézou nášho príspevku stalo sa konštatovanie, že minulosť nami sledovaných regiónov – východu Slovenska i Zakarpatska – v stredoeurópskom (habsburskom) priestore na úrovni etnickej, náboženskej, štátnej „mnohosti“, polyvariantnosti, hospodárskej zaostalosti, istou mierou civilizačnej „zakríknutosti“ nás identifikuje s podobnými problémami a záväzkami i vo vzťahu k budúcnosti. Tie za istých okolností vytvárajú pozitívny stimul i potenciál spolupráce a budovania občianskej spoločnosti o to viac, že v súčasnosti národný štát už viac-menej nemá silu riešiť závažné problémy života ľudí. Sociálno-ekonomické otázky sa skôr naskoľujú na úrovni regiónov, ktorých dôležitosť v štátoch Európskej únie rýchle rastie, tu sa hľadajú východiská, tu sa hovorí o trvalo udržateľnom ekonomickom raste a rozvoji spoločnosti. Potreba kooperácie a cieľenej koordinácie aktivít je o to naliehavejšia, že napriek všetkým humanistickým apelom a výzvam zo strany svetských i náboženských autorít v globálnom priestore rastie miera sociálnej nerovnosti a vykorisťovania, prehĺbuje sa rozpor medzi verejným a súkromným záujmom, sociálne a ekonomické problémy prekročili hranice národných štátov, v mene ochrany životného prostredia upiera sa neprivilegovaným vrstvám prístup ku zdrojom nevyhnutným pre život. „Ruka v ruke s tým ide konflikt medzi mentálnym nastavením a uvažovaním v duchu klein, aber mein („možno je to malé, ale je to moje“) a čím ďalej kozmopolitnejšou povahou existenciálnej reality,“ hovorí Z. Bauman (2017, s. 45). Povedané ináč odvrátenou stranou gradujúcej globalizácie a likvidácie sociálneho štátu je i nárast extrémizmu, xenofóbie a rasizmu, reakčného populizmu, ktoré vytyčujú „nano-

vo“ hranice – šedé zóny – v podobe „my“ a „oni“ pozdĺž línií náboženských, etnických či regionálnych.

Stredná Európa, oblasť kultúrneho kvasu spojeného s nebyvalou etnickou, náboženskou i politickou pluralitou, nie raz s jej presahom do najrôznejších prejavov tak tolerance, ako i intolerance, v novšej verzii svojej mentálnej mapy je takmer ideálnym miestom pre postoj xenofóbneho a antiliberálneho populizmu. Podľa názoru P. Kratochvíla je situácia v strednej Európe „predovšetkým lokálnym prejavom globálnych otrasov, špecifickou, ale celkom iste západnou odpoveďou na oslabenú legitimitu liberálnej demokracie“ (2017, s. 3). Otázkou zostáva, ako na nacionalistický populizmus reagovať. P. Kratochvíl hovorí o tom, že „ponúkajú sa dve základné možnosti: adaptácia a rezistencia“. V našom (našich) regióne dominantnou sa stala adaptácia. Rozlišovať utečencov podľa náboženského vyznania je dnes všeobecne prijateľné, i keď v rozpore s princípmi liberálnej demokracie. Druhou stratégiou je zmienená rezistencia, ibaže „jedinými skutočnými stúpecami stratégie rezistencie sú (...) dnes ekonomickí aktéri. Liberálne hodnoty otvorenosti, multikultúrnej plurality a cezhraničných transakcií všetkého druhu sú preto obhajované len *utilitaristicky, s odkazom na ekonomický úžitok*“. (podč. G. G.) (Kratochvíl, 2017, s. 3).

Zostáva iba dúfať, že európsky integračný proces (aj) na úrovni cezhraničnej regionálnej spolupráce dokáže odolať tlakom nacionalistického populizmu s jeho kvázi návratom ku „koreňom“, rodine, náboženstvu, tradíciám, étosu i predátorským (neo)liberálnym ambíciám globálneho kapitálu.

Ak by sme to mali zhrnúť –, a to hovoríme aj o súčasných problémoch spojených s európskym integračným procesom –, musíme konštatovať, že pojmy (výrazy) ako poriadok, rozum, demokracia, humanizmus, porozumenie, tolerancia nemôžu devalvovať (= „upadať na cene“), nemôžu byť len bezobsažnými slovnými ozdobami politických prejavov. Demokracia predsa nie je iba forma vlády, nespočíva len v zavedení určitých spoločenských mechanizmov a štruktúr, v existencii parlamentu s politickými stranami, hospodárskou súťažou, slobodnými médiami. *Demokracia je určitá kultúra ľudských vzťahov, prežitie a udržanie politickej i hospodárskej demokracie je možné len za predpo-*

kladu rozvíjania tejto kultúry, kultúry založenej na hodnotách. Je to realita viazaná na porozumenie, toleranciu a rešpektovanie človeka ako humanitas (ľudskosť, ušľachtilosť, vzdelanosť). Demokracia je prijatím zodpovednosti za „veci obecné“, verejné, v demokracii ide (aj) o odpoveď na otázku „kto je človek“.

Literatúra:

- BARNA, A.: „Národné náboženstvá“ v Uhorsku v 19. storočí. In: ŠVORC, P. – HARBUĽOVÁ, L. – SCHWARZ, K. (eds.): Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950). Prešov: UNIVERSUM 2008, s. 75 – 93.
- BAUMAN, Z.: Symptomy hľadání cíle a jména. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha: Rybka Publishers 2017, s. 31 – 50.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Panika identity v nesa-mozrejmých štátoch. Víkend. Príloha denníka Pravda, 7. januára 2017, s. 14 –15.
- BENČ, V., DULEBA, A., ANGELOVIČ, M., SIRÁ, K., ČAVARGA, O. L., STANKEVIČ, O., HEVCI, I., NOSA-PILIPENKO, N.: Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020. Košice – Prešov – Užhorod 2014.
- BESANCON, A.: Svatá Rus. Brno: CDK 2015.
- BUBER, M.: Chasidská vyprávění. Praha: Kalich 1990.
- BUBER, M.: Gog a Magog. Chasidská kronika. Praha: Mladá fronta 1996.
- CSÁKY, M.: Úvod. In: CSÁKY, M. – MANNOVÁ, E. (eds): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava: Academic Electronic Press 1999, s. 7 – 20.
- DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut 2014.
- DULEBA, A.: Rusko, Ukrajina a My. Rozhovory Tomáša Gálisa s Alexandrom Dulebom. Bratislava: Premedia 2016.
- DULEBA, A.: Rusínska otázka a jej hrany. OS. Fórum občianskej spoločnosti, č. 2 (1997), s. 46 – 51.
- DULEBA, A.: Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko. Bratislava: VEDA 2000.

- FIGES, O.: Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924. Praha – Plzeň: Beta Dobrovský a Ševčík 2005.
- GELLNER, E.: Národy a nacionalismus. Praha: Hříbal 1993.
- HANÁK, P.: Středná Európa ako historický región. In: SZŮCS, J.: Tri historické regióny Európy. Bratislava: Kalligram 2001, s. 109 – 125.
- HAUMANN, H.: Dějiny východních Židů. Praha: Votobia 1997.
- HOBSBAWM, E.: Věk extrémů. Krátké 20. století 1914 – 1991. Praha: Argo 1998.
- HOLEC, R.: Rakúsko-Uhorsko: Žalár národov? Historická revue, roč. 24, č. 9 (2013), s. 6 – 9.
- HROCH, M.: Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut 2014, s. 149 – 171.
- HROCH, M.: Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy. Praha: Slon 2016.
- Obyvatelstvo Slovenska 1918 – 1938. Bratislava: Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. Edícia Akty: 2002. Dostupné na internete: [http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slov1918.pdf].
- JELÍNEK, A. Y.: Maďari a Židia na Podkarpatskej Rusi v dobe druhej svetovej vojny. In: POJAR, M. – SOUKUPOVÁ, M. – ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.): Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Praha: Židovské muzeum v Praze 2007, s. 146 – 154.
- KACÍREK, L.: Národnostné zloženie Rakúsko-Uhorska. Historická revue, roč. 24, č. 9 (2013), s. 27 – 33.
- KAPLAN, R. D.: Pomsta geografie. Co mapy vyprávějí o příštích konfliktech a boji proti osudu. Praha: Bourdon 2013.
- KONEČNÝ, S.: Středná Európa z hľadiska rusínskej historiografie. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut, 2014, s. 122 – 145.
- KOVÁČ, D.: Dejiny Slovenska. Praha: Lidové noviny 2007.
- KRATOCHVÍL, P.: Nič než národ, nič než firma? Tragédie střední Evropy dnes. Právo. Salon 1024. Literární a kulturní příloha, 24. máj 2017, s. 3, s. 5. Dostupné na internete: [https://m.novinky.cz/articleDetails?sznu=HYuQdkx0ZgltWgFR&aId=438342].
- KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo 2005.
- KUČERA, R.: Kapitoly z dějin střední Evropy. Praha: ISE 1992.
- KROUTVOR, J.: Potíže s dějinami. Praha: Prostor 1990.
- LIPTÁK, L.: Niektoré historické aspekty slovenskej otázky. In: CHMEL, R. (ed.): Slovenská otázka v 20. storočí. Bratislava: Kalligram 1997, s. 446 – 459.
- LIPTÁK, L.: Oportunisti, či jánošíci? In: CHMEL, R. (ed.): Slovenská otázka v 20. storočí. Bratislava: Kalligram 1997, s. 427 – 438.
- LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava: Kalligram 1998.
- MAGOCSI, P. R.: Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. Prešov: Universum 2016.
- MAGRIS, C.: Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře. Brno: Barrister @Principal 2001.
- MUSIL, R.: Muž bez vlastností. Praha: Argo 2008.
- NOVOSÁD, F.: Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o současnosti. Bratislava: Kalligram 2010.
- OLBRACHT, I.: Hory a staletí. Kniha reportáží z Podkarpatska. Praha: Československý spisovatel 1956.
- Podkarpatská Rus v Masarykových projevech. In: ZATLOUKAL, J. (ed.): Podkarpatská Rus. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi 1936, s. 14 – 16.
- POP, I.: Dějiny podkarpatské Rusi v datech. Praha: Libri 2005(a).
- POP, I.: Podkarpatská Rus. Praha: Libri 2005(b).
- POTOK, CH.: Putování. Dějiny Židu. Praha: Argo 2002.
- PUTNA, M. C.: Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity. Praha: Vyšehrad 2015.
- RÉMOND, R.: Náboženství a společnost v Evropě. Praha: Lidové noviny 2003.
- ROJEK, P.: Rusko: Prokletí impéria. Brno: CDK 2015.
- ROTH, J.: Filiálka pekla na zemi. Spisy z emigrace. Praha: Academia 2011.

- ROTH, J.: Kapucínská krypta. Praha: Odeon 1969.
- ROTH, J.: Pochod Radeckého. Praha: Odeon 1974.
- ROTH, J.: Židé na cestě. Praha: Academia 2013.
- RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M.: Podkarpatská Rus v dějinách Československa. Praha: Vyšehrad 2016.
- RYCHLÍK, J. – ZILINSKI, B. – MAGOCSI, P. R.: Dějiny Ukrajiny. Praha: Lidové noviny 2015.
- RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století (1.sv.). Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava: Acad. Electronic Press 1997.
- ŠOLTÉS, P.: Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši. Bratislava: SAV 2009.
- ŠOLTÉS, P.: Na východ od Tatier, na Západ od Užhorodu. Dostupné na internete: [<http://www.navychod.cz/articles.php?id=e988d94e-8dc9-11df-aa30-00304830bcc4>].
- ŠVORC, P.: Východné Slovensko a Židia na prelome 19. a 20. storočia. In: ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P.: Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Prešov: FF PU v Prešove 2014, s. 11 – 36.
- ŠVORC, P.: Východné Slovensko po vzniku ČSR a jeho židovskí obyvatelia. In: ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P.: Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Prešov: FF PU v Prešove 2014, s. 37 – 93.
- ŠVORC, P.: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918 – 1946. Praha: Lidové noviny 2007.
- SCHOLZ, M.: Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hradby, mosty. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut 2014, s. 161 – 171.
- SCHÖPFLIN, G.: Jazyk a etnicita v strednej a východnej Európe. OS. Fórum občianskej spoločnosti, č. 1 (1997), s. 10 – 12.
- SCHULZE, H.: Stát a národ v evropských dějinách. Praha: Lidové noviny 2003.
- SZÜCS, J.: Tri historické regióny Európy. Bratislava: Kalligram 2001.
- TAJTÁK, L.: Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In: ŠVORC, P. – DANILÁK, M. – HEPPNER, H. (eds.): Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939. Prešov: Universum 2002, s. 215-219.
- TESAŘ, F.: Etnické konflikty. Praha: Portál 2007.
- TRÁVNÍČEK, J.: Zrození střední Evropy z ducha. In: TRÁVNÍČEK, J. (ed.): V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host 2009, s. 243 – 304.
- WANDYCZ, P. S.: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha: Academia 1998.
- ZWEIG, S.: Svet včerajska. Spomienky Európana. Bratislava: Promo International 1994.

Štúdia je čiastkovým výstupom grantovej úlohy Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA) – APVV-15-0369.

PROBLÉMY A VÝZVY PRI MANAŽMENTE SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICE, REFLEXIA SÚČASNÉHO STAVU PREKRAČOVANIA HRANÍC SR A UA, UA A SR

HELENA MELKUSOVÁ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: helenamelkusova@unipo.sk

Abstract:

Within the removing barriers and improving the neighboring relationships of the Slovak Republic and Ukraine, the research of crossing the borders was carried out. This research was focused on border points Vyšné Nemecké and Ubl'a. Data for this research was collected from August 2016 to October 2016. The findings were related to the travelling aim, demographic data, time limits for crossing the Slovak-Ukrainian border, satisfaction with border guards and customs officers, as well as to the state of border crossing points Vyšné Nemecké and Ubl'a. Passengers suggested the ways and the means how to accelerate border procedures that would shorten waiting time and would improve the work of border guards and custom officers. The work and activity of Slovak border guards and customs officers was positively assessed. On the other hand, the job of Ukrainian border guards and customs officers was more criticized when comparing to Slovakia. Concrete suggestions for improvement of this activity are made at the end of the study.

Keywords:

Cross-border cooperation, Passengers, State border, Customs, Time limits.

Výskum hraníc je z hľadiska potreby posilňovania cezhraničnej spolupráce dôležitou súčasťou rozvíjania medzinárodných vzťahov medzi štátmi v Európe, zvlášť v tých teritóriách, kde dochádza k styku medzi krajinami EÚ a susediacimi krajinami, ktoré nie sú jej súčasťou. Samotný výskum hraníc, ako uvádza A. Duleba (2017, s.42) zaznamenal prudký vývin od konca 80-tych rokov 20. stor., pričom zameranie výskumu sa posunulo od skúmania hraníc medzi štátmi v medzinárodnom systéme k výskumu hraníc na rôznych sociálno-priestorových a geografických úrovniach, počínajúc lokálnou a regionálnou úrovňou cez národnú a medzištátnu úroveň až po globálnu úroveň supra-národných regiónov (makroregiónov sveta v tzv. postwestfálskom období. Zmeny, ktoré sa týkajú cezhraničnej spolupráce sa opierajú o koncept Európskej politiky su-

sedstva, ktorý bol prijatý v roku 2004, keď došlo k rozširovaniu EÚ a prijatiu nových členov, ale zároveň stúpol záujem o dobré susedské vzťahy a cezhraničnú spoluprácu aj s krajinami susediacimi s EÚ. Je to obdobie po rozpade ZSSR, keď EÚ prijímala Dohody o partnerstve a spolupráci (PCA – Partnership and Cooperation Agreement) ako s Ruskou federáciou tak aj s bývalými krajinami ZSSR, tieto dohody mali platnosť desať rokov. (Blockmans, Kostanyan, 2013). Viedli sa prístupové dohovory s krajinami susediacimi s EÚ, ktoré vyústili do prijatia až desiatich krajín do EÚ, ktoré boli povinné zabezpečiť vonkajšiu hranicu EÚ podľa kritérií prijatých v rokovaní v Schengene Európska únia vytvára priestor slobody, bezpečnosti a spravodlivosti medzi členskými štátmi. Jedným zo základných princípov jej spoločnej politiky v oblasti azylu, prisťahovalectva a kontroly vonkajších hraníc je solidarita a spravodlivosť.

Dňom 21. decembra 2007 sa úsek štátnej hranice Slovenskej republiky s Ukrajinou stal vonkajšou pozemnou hranicou schengenského priestoru. Týmto dňom sa vnútornou pozemnou hranicou Európskej únie stal úsek štátnej hranice medzi Slovenskou republikou a Poľskom, Českom, Rakúskom a Maďarskom. Medzinárodné letiská (Letisko M. R. Štefánika Bratislava, Letisko Poprad-Tatry, Letisko Košice) sa stali vonkajšou vzdušnou hranicou Európskej únie dňom 30. marca 2008. Pravidlá prekračovania vonkajšej hranice a podmienky vstupu na územie Slovenskej republiky ako členského štátu Európskej únie, ktorý v plnom rozsahu uplatňuje Schengenské *acquis*, sú stanovené v nariadení Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 562/2006 z 15. marca 2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (Kódex schengenských hraníc). Kódex schengenských hraníc nadobudol účinnosť 13. 10. 2006. (Schengenské hranice, 2017). Budovanie schengenskej hranice sa týkalo aj Slovenskej republiky, po tom, čo bola slávnostne podpísaná Zmluva o pristúpení k EÚ desiatich kandidátskych krajín únie dňa 16.4.2003¹, už SR musela splňať aj požiadavky na technické a personálne zabezpečenie hraníc. Vstup Slovenskej republiky do Európskej únie sa realizoval

1.5.2004, od tohto termínu hraničný priestor a hranica medzi SR a Ukrajinou (94 km) je precízne monitorovaná a dôsledne strážená.

V EÚ a celkovo v Európe bolo zrealizované množstvo výskumov cezhraničnej spolupráce s cieľom zlepšiť vzťahy medzi susediacimi krajinami, najmä v súvislosti s rozširovaním EÚ, ako uvádza M. Lačný „v kontexte rozširovania EÚ si pri tom výskumníci všímali okrem národného i špecifický nadnárodný rozmer – po rozšírení EÚ sa v prípade tzv. nových prihraničných regiónov, ležiacich pri vonkajšej hranici EÚ prehlbili regionálne disparity a zvýšil sa význam cezhraničnej spolupráce ako potenciálneho nástroja regionálneho rozvoja“ (Lačný, 2017, s. 121).

Schengenská hranica oddeľuje od roku 2007 Slovenskú republiku a Ukrajinu, zlepšenie manažmentu hranice na slovenskej a ukrajinskej strane vyžaduje poznanie problémov, ich skúmanie a prijatie určitých odporúčaní, ktoré by odstránili nepriaznivé javy pri jej prechode spoločnej hranice. V týchto súvislostiach môžeme uviesť myšlienku súčasného teoretika, venujúceho sa výskumu hraníc W. Scotta, že hranice sú mnohovýstrové a multifunkčné sociálne inštitúcie, ktoré okrem toho, že umožňujú jednotlivcom a spoločenským vrstvám vytvárať vlastnú identitu, napomáhajú vytvárať pocit bezpečnosti a komfortu (2011, s. 139). Môžeme dodať, že zároveň, ak sú susediace krajiny vedené ku vzájomnej cezhraničnej spolupráci, hranice sa nemusia vnímať ako neprekonateľná prekážka, ale ako spojnica medzi krajinami i národmi, národnosťami a etnikami, ktoré v nej žijú. Z tohto hľadiska je nevyhnutné skúmať procesy, ktoré sa odohrávajú pri prechode hraníc, tiež pasové a colné procedúry, aby bolo možné eliminovať nežiaduce javy, ktoré ich môžu sprevádzať, ako aj napomôcť čo najrýchlejšiemu a menej komplikovanému prechodu hraníc medzi SR a Ukrajinou. Keďže sa jedná o vstup z Ukrajiny do schengenského priestoru, sú opatrenia na hraniciach prísne, predovšetkým aby sa zabránilo ilegálnym prechodom hraníc, či už migrantov z tretích krajín, ale aj pašovaniu tovarov a ďalším aktivitám, ktoré majú kriminálnu povahu. V týchto súvislostiach je možné uviesť, že v súvislosti s hrozbou terorizmu sa prechod schengenskými hranicami sprísňuje, od 7.4.2017 sa kontroly na vonkajších schengenských hraniciach týkajú nasledujúcich úkonov: preskúmania ŠPZ vo-

¹ Za SR tento dokument podpísali prezident R. Schuster a premiér M. Dzurinda.

zidla a jej kontrola v databáze, preskúmaním pasov všetkých cestujúcich bez ohľadu na národnosť, overenia údajov v Schengenskom informačnom systéme (SIS), overenia údajov v databáze Interpolu o stratených a odcudzených dokladoch, realizuje sa aj kontrola dokladov v databáze národnej polície. (Prechod schengenskými, 2017).

V našej štúdii chceme predstaviť a vyhodnotiť zistené skutočnosti z výskumu, ktorý sa realizoval na Inštitúte politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v spolupráci s ďalšími pracoviskami, predovšetkým s Katedrou politológie Užhorodskej univerzity, v období august 2016 – október 2016. Tento výskum týkajúci sa cezhraničnej spolupráce medzi SR a UA, ktorý bol zameraný na zisťovanie problémov pri prechode slovensko-ukrajinskej a ukrajinsko-slovenskej hranice na hraničnom priechode Vyšné Nemecké a Ubľa. V našej budeme postupne analyzovať a následne charakterizovať situáciu na hraničnom priechode Vyšné Nemecké a Ubľa štruktúrované podľa skúmaných problémov, pričom na záver zovšeobecníme základné odporúčania zistené vo výskume z oboch priechodov. V týchto súvislostiach je nevyhnutné uviesť, že stav na hraničnom priechode Ubľa je menej komplikovaný, nakoľko v porovnaní s hraničným priechodom Vyšné Nemecké je menej vyťažovaný, prechádza tu menej cestujúcich, frekvencia pohybu a prekračovania hraníc je nižšia. Niektoré údaje sme zobrazili v grafoch, viac grafov sa týka výberového súboru z Vyšného Nemeckého, nakoľko sa jedná o rozsiahly súbor 607 respondentov. Charakteristiky oboch súborov respondentov uvádzame v prvej časti štúdie.

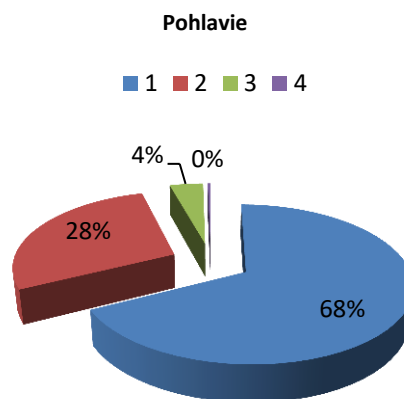
Demografické charakteristiky respondentov – Vyšné Nemecké

Výberový súbor z Vyšného Nemeckého tvorilo 607 respondentov, ktorí boli zvolení na základe náhodného výberu. Pre potreby spracovania a vyhodnotenia výsledkov zberu empirických dát sme dopytovaných rozdelili do piatich skupín, ktoré sme osobitne vyhodnocovali. Kritériom diferenciácie výberových skupín bol cieľ a účel cesty. Zistili sme, že najviac respondentov – 163 smerovalo k prekročeniu hranice za nákupom a predajom tovaru (biznis), ako aj pre vlastnú potrebu, na druhom mieste je skupina cestujúcich občanov, ktorí sú turisti – 129 res-

pondentov, na treťom mieste sú cestujúci, ktorí chcú navštíviť rodinu – 116 respondentov, štvrtú skupinu tvoria dopytovaní, ktorí smerujú za prácou do zahraničia – 52 respondentov, piata skupina je tvorená účastníkmi služobných ciest – 50 respondentov, skupinu „rôzne“ – 76 dopytovaných v tomto texte samostatne, sme osobitne neskúmali, ale výsledky sme zahrnuli do vyhodnotenia celového počtu respondentov (607), ktorí prechádzali hranicu SR a UA ako aj UA-SR na hraničnom prechode Vyšné Nemecké.

Z celkového súboru 607 respondentov, prevažovali muži 68 % (410) respondentov, ženy tvorili 28 % (171) cestujúcich, neuviedlo pohlavie 4 % (24 dopytovaných).

Graf č. 1 Pohlavie

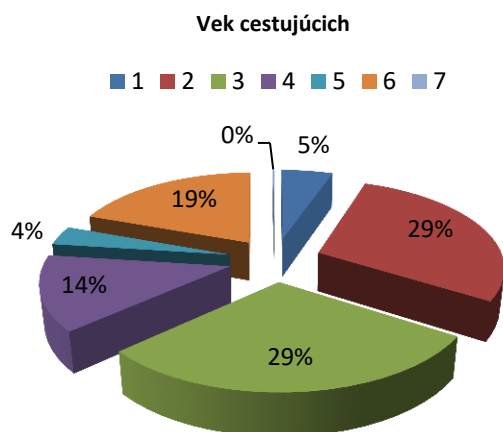

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda

1. muž 67,65 % – 410
2. žena 28,22 % – 171
3. neuvedené 3,96 % – 24
4. nečitateľné 0,33 % – 2

Pokiaľ budeme charakterizovať výberový súbor Vyšné Nemecké z pohľadu vekových kategórií respondentov, tak najpočetnejšia bola skupina respondentov od 31 – 40 rokov – t. j. 25 % cestujúcich, na druhom mieste boli respondenti vo veku 41-50 rokov – (133), po nich nasledovali 21 – 30 rokov (130), vo veku 20 – 24 rokov bolo 4 % (22) cestujúcich, vo veku 51 – 60 rokov cestovalo 10 % respondentov, do 20 rokov 3,96 % cestujúcich; v seniorskom veku 61 a viac rokov to boli len 3 % dopytovaných. Neuviedlo svoj vek 14 % (87) dopytovaných.

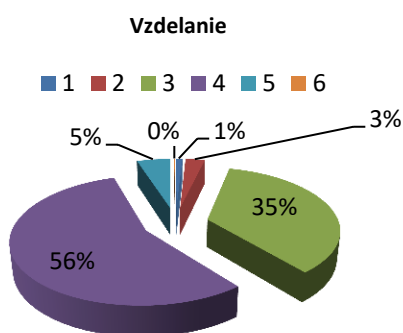
Graf č. 2 Vek cestujúcich

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. do 20 r. – 24 – 3,96 %
2. 21 – 30 r. – 130 – 21,45 %
3. 31. 40 r. – 154 – 25,41 %
4. 41 – 50 r. – 133 – 21,95 %
5. 51 – 60 r. – 62 – 10,23 %
6. 61 r. – a viac – 16 – 2,64 %
7. neuvedené – 87 – 14,36 %

Najviac cestujúcich má vysokoškolské vzdelanie 56 % (339) cestujúcich; druhou najpočetnejšou skupinou sú respondenti so stredoškolským vzdelaním 35 % (215) dopytovaných, nasledujú jedinci s učňovským vzdelaním 3 % (16) respondentov, údaj o vzdelaní neuvedlo 5 % (29) dopytovaných.

Graf č.3 Vzdelanie

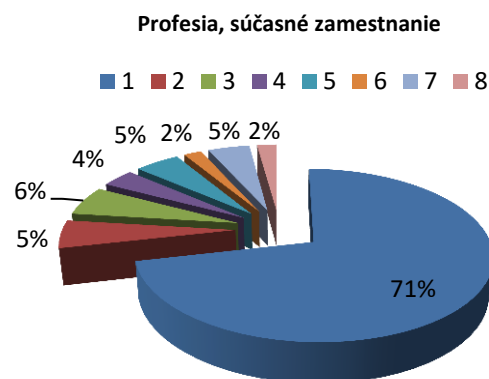
Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. základné – 6 – 0,99 %
2. neúplné stredoškolské (učňovské) – 17 – 2,81 %
3. stredné – 215 – 35,48 %
4. vysokoškolské – 339 – 55,94 %

Z celkového súboru najviac respondentov pracuje 71 % (434) cestujúcich, na druhom

mieste cestujú dôchodcovia 6 % (35) respondentov, študuje 5 % (33) dopytovaných, nezamestnaných je 5 % (30) respondentov, 5 % (28) cestujúcich neuvedlo tento údaj. Zamestnaní respondenti boli najčastejšie živnostníci 37 % (226); odpoveď iné si zvolilo 19 % (130) cestujúcich z uvedeného súboru, v štátnej správe pracuje 12 % (75) cestujúcich, 19 % (114) neodpovedalo na túto otázku, viac možností uviedlo 1 % (4) cestujúcich.

Graf č. 4 Profesia, súčasné zamestnanie

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. pracujete – 434 – 71,61 %
2. študujete – 33 – 5,45 %
3. ste v (starobnom) dôchodku – 35 – 5,78 %
4. v domácnosti – 22 – 3,63 %
5. nezamestnaný/nezamestnaná – 30 – 4,95 %
6. iné (prosím, spresnite) – 12 – 1,98 %
7. 999 – 28 – 4,62 %
8. uviedlo viac možností – 13 – 2,15 %

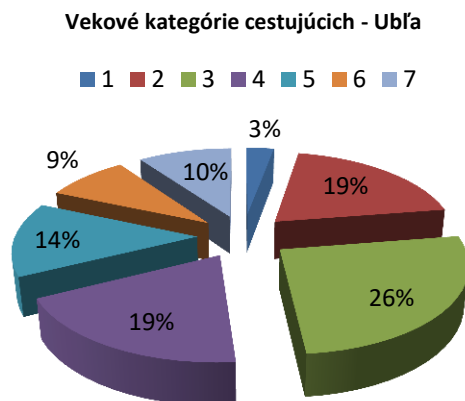
Na záver je možné skonštatovať, že z celého súboru z hraničného priechodu Vyšné Nemecské prevažujú ako cestujúci muži, vo veku 41-50 rokov, druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria cestujúci vo veku 31-40 rokov, prevládajú vysokoškolsky vzdelaní muži a ženy, cestujúci so stredoškolským vzdelaním sú na druhom mieste, väčšina respondentov pracuje, značná časť podniká, resp. má živnosť, prevládajú zamestnaní respondenti.

Demografické charakteristiky súboru respondentov – Ubľa

Výskumný súbor 173 respondentov sme rozdelili do dvoch skupín: Za nákupom a predajom tovaru aj pre vlastnú potrebu: 79 respondentov (prvá skupina); Turisti (23), za rodinou (32), za prácou do zahraničia (7), na

služobnú cestu (9); iné (23); spolu 94 respondentov (druhá skupina. Výberový súbor z hraničného priechodu Ubl'a tvorilo 66 % (115) mužov a 34 % (58) žien. Najviac respondentov 26 % (45) tvorila veková kategória 31–40 rokov, druhá najpočetnejšia skupina bola tvorená respondentmi 19,65 % (34) vo vekovej kategórii 21–30 rokov, podobný počet cestujúcich ktorí tvorili 19,07 % respondentov bol vo veku 41–50 rokov, nasleduje kategória 51–60 r., ktorá tvorila 14 % (24) dopytovaných z výberového súboru, vo vekovej kategórii 61 r. a viac cestoval druhý najnižší počet respondentov a to 9 % (15) respondentov, vekový údaj neuviedlo 10 % dopytovaných. Na základe uvedených údajov môžeme skonštatovať, že medzi cestujúcimi prevládajú mladšie vekové kategórie, podobne ako vo Vyšnom Nemeckom, dominujú mladší cestujúci, avšak na rozdiel od Vyšného Nemeckého, kde najviac cestujúcich bolo vo veku 41–50 r., v Ubl'i je najviac respondentov vo vekovej kategórii 31–40 rokov. Táto kategória bola vo Vyšnom Nemeckom druhá najpočetnejšia. V Ubl'i je zasa druhá najpočetnejšia skupina vo veku 31–40 rokov.

Graf č. 5 Vekové kategórie Ubl'a

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

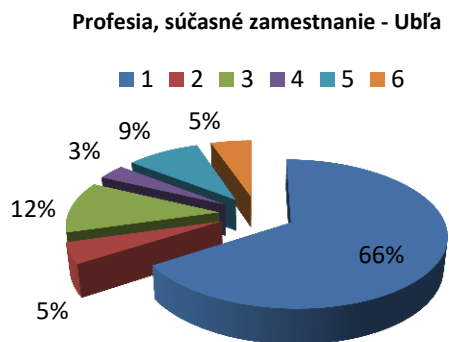
Legenda

1. do 20 r. – 5	3 %
2. 21 – 30 r. – 34	19 %
3. 31. 40 r. – 45	26 %
4. 41 – 50 r. – 33	19 %
5. 51 – 60 r. – 24	14 %
6. 61 r. – a viac – 15	9 %
7. neuviedli – 17	10 %

Zisťovali sme profesiu a súčasné zamestnanie respondentov, dve tretiny 66 % (114) dopytovaných pracuje, za nimi nasleduje skupina dôchodcov 12 % (20), študuje 5 % (8) respon-

dentov, nezamestnaných je 9 % (16) z výberového súboru, odpoveď iné si zvolilo 5 % (9) respondentov.

Graf č. 6 Profesia, súčasné zamestnanie - Ubl'a

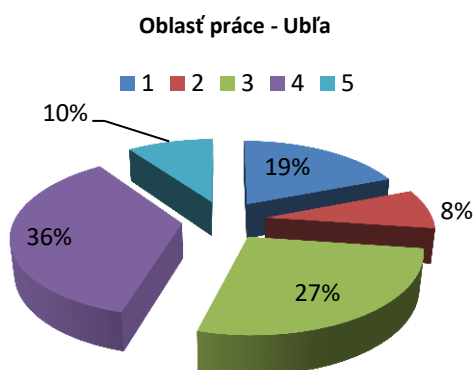
Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. pracujete - 114	66 %
2. študujete – 8	5 %
3. ste v (starobnom) dôchodku – 20	12 %
4. v domácnosti – 6	3 %
5. nezamestnaný/nezamestnaná – 16	9 %
6. iné (prosím, spresnite) – 9	5 %

Z uvedeného súboru pri zisťovaní zaradenia do pracovnej oblasti sa zaradilo do oblasti iné až 36 % (62) cestujúcich, za nimi nasleduje skupina 27 % (živnostníkov/podnikateľov); v štátnej správe pracuje 19 % (33) dopytovaných, vo verejnej neštátnej správe (samospráva, regionálna samospráva, MVO a pod.) pracuje 8 % (14) cestujúcich z nášho výberového súboru; neuviedlo tento údaj 10 % (17) respondentov.

Graf č. 7 Oblasť práce - Ubľa

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

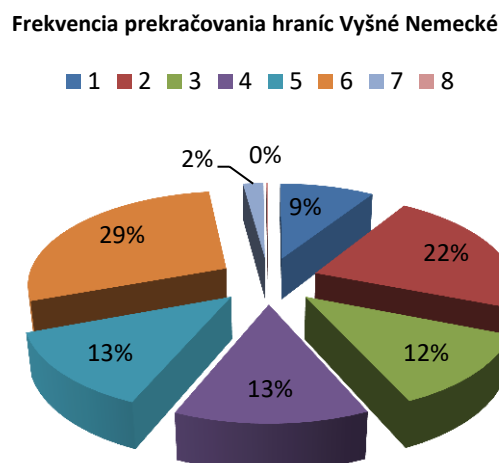
Legenda:

1. štátna správa – 33
2. verejná neštátna správa (samospráva, regionálna samospráva, MVO a pod.) – 14
3. živnostník/podnikateľ – 47
4. iné (prosím, spresnite) – 62
5. neuvedené – 17

Frekvencia pohybu a jeho smerovanie u cestujúcich cez hranice SR a UA; UA a SR; dĺžka čakania pri pasovej a colnej kontrole Vyšné Nemecké

Na základe zistených údajov, ktoré sa týkali predovšetkým cestujúcich z dôvodov *obchodných zámerov, vrátane vlastnej potreby*, kde frekvencia prekračovania hranice bola vysoká, keď tretina cestujúcich prekračovala hranicu raz za týždeň. V celom súbore najpočetnejšiu skupinu tvorili cestujúci 28,55 % (173), ktorí prekračujú hranicu za posledné dva roky v rôznych intervaloch, ale hneď na druhom mieste je skupina prekračujúca hranicu raz za týždeň 21,95 % (133) z výberového súboru. Z celkového súboru prechádza hranicu raz za mesiac a častejšie ako raz za mesiac rovnaký počet dopytovaných, a to 13,04 % (79) cestujúcich. Raz za dva týždne prechádza hranicu z celkového súboru 12,38 % (75) dopytovaných; neuviedlo tento údaj 1,98 % (12) respondentov.

Graf č. 8 Frekvencia prekračovania hraníc za ostatné 2 roky

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda

1. po prvýkrát – 55	9,08 %
2. aspoň raz za týždeň – 133	21,95 %
3. raz za dva týždne – 75	12,38 %
4. raz za mesiac – 79	13,04 %
5. menej ako raz za mesiac	13,04 %
6. ťažko povedať, v rôznych intervaloch – 173	28,55 %
7. neuvedené – 12	1,98 %
8. nečitateľné – 1	0,17 %

Zo získaných údajov môžeme skonštatovať, že za ostatné 2 roky z najpočetnejšieho súboru respondentov 163, ktorí cestujú *za nákupom a predajom tovaru, včítane vlastnej potreby*, najviac dopytovaných až 33,70 % cestuje aspoň raz za týždeň, na druhom mieste v tomto súbore, t. j. 20,08 % respondentov, ktorí prekračujú hranicu v rôznych intervaloch; Zo skupiny cestujúcich ako turistov, najviac 28,68 % prekračuje hranicu v rôznych intervaloch, na druhom mieste sú tí turisti, ktorí cestujú po prvýkrát, to je takmer štvrtina jedincov z celkového súboru 24,03 % dopytovaných. Najviac respondentov 33,54 % zo skupiny, ktorí chcú navštíviť rodinu prechádza hranicu v rôznych intervaloch, na druhom mieste je skupina 18,06 % z respondentov; ktorá navštevuje rodinu aspoň raz za týždeň, čo je dosť vysoká frekvencia a svedčí o potrebe blízkeho a častého styku s príbuznými, poukazuje na tesné väzby medzi nimi. Táto skutočnosť svedčí o priateľských a blízkych väzbách ľudí, ktorí žijú v okolí hraníc, zároveň je dobrým predpokladom udržiavania korektných a priateľských vzťahov v tomto priestore.

Najviac respondentov zo súboru cestujúcich *za prácou*, až 42,24 % zvolilo odpoveď, že cestujú v rôznych intervaloch; na druhom mieste je skupina cestujúcich, ktorá prechádza hranicu menej ako raz za mesiac 15,36 %, na treťom mieste sú v tomto súbore respondenti 13,44 %, ktorí cestujú aspoň raz za týždeň. Zo všetkých cestujúcich (50), ktorí prechádzajú cez hraničný prechod Vyšné Nemecké na služobné cesty aspoň raz za týždeň je to súbor 28 % respondentov, t. j. 14 cestujúcich z celkového počtu 50 respondentov. Ďalšia skupina, ktorá prechádza hranicami raz za dva týždne je tvorená 24 % respondentov, t. j. 12 cestujúcich, zhodne 24 % (12) služobne cestujúcich prechádza hranicu v rôznych intervaloch.

Najviac cestujúcich *za nákupom a predajom tovaru i pre vlastnú potrebu* prekračuje hranicu z Ukrajiny 44,74 %, zo SR je to 42,91 % respondentov, z ČR je 5,52 % dopytovaných, z Poľska 0,61 % a taktiež z Maďarska 0,61 %; neodpovedalo na tento dotaz 5,52 % ľudí. Najviac respondentov – turistov cestuje z Ukrajiny 61,23 %, následne zo SR 24,80 %, z ČR 6,20 %, z Maďarska a Poľska jedna osoba, t. j. 0,77 %, iné krajiny tiež jedna osoba 0,77 %, odpoveď neuviedlo 5,43 % respondentov. Najviac cestujúcich zo súboru, ktorí chcú navštíviť rodinu je z Ukrajiny 45,58 %, zo Slovenska 31,82 %, z ČR 12,04 % dopytovaných, z Moldavska jeden, t. j. 0,86 %; do kategórie iné náležia 2 respondenti, t. j. 1,72 % cestujúcich, odpoveď neuviedlo 6,88 % respondentov. Najviac cestujúcich, ktorí pracujú v zahraničí je z Ukrajiny až 61,44 %; následne zo SR 13,44 %; z ČR 11,52 %, iné krajiny (Rakúsko – 3) 5,76 %; Poľská republika 3,84 %; neuviedlo krajinu 5,76 % cestujúcich. Najviac občanov cestujúcich na služobnú cestu je z Ukrajiny až 56 % cestujúcich je UA, 28 % respondentov je zo SR, 8 % z ČR, z Maďarska 2 % (1) a 4 % z iných krajín. Ak zosumarizujeme krajiny odkiaľ cestujú respondenti, môžeme skonštatovať, že najviac respondentov je z Ukrajiny, a to vo všetkých skúmaných súboroch, na druhom mieste sú cestujúci zo SR, na treťom mieste, tiež zhodne vo všetkých skupinách sú respondenti z ČR. Je prirodzené, že najviac respondentov je z Ukrajiny, nakoľko v súvislosti s možnosťami, ktoré sa otvárajú občanom v rámci asociačnej dohody UA a EÚ.

Zo súboru cestujúcich *za obchodom nákupom a predajom tovaru*, neuviedla presné bydlisko jedna pätina t. j. 20,23 % cestujúcich, najviac

respondentov z tohto súboru býva v Užhorode 22,07 %, v Michalovciach býva 8,58 %, v Soboranciach býva 6,74 %; v Brne býva 4,90 %, taktiež v Humennom býva 4,90 % respondentov; na Zakarpatsku býva 3,07 % cestujúcich, v Mukačeve 2,45 % zo súboru dopytovaných; v mestách Vranov nad Topľou, Prešov, Kežmarok a Trebišov zhodne 1,84 % respondentov; v Košiciach, Tvarožnej 1,23 % ľudí; v Kyjeve, a Iršave tiež 1,23 % dopytovaných; Najviac cestujúcich z výberového súboru turistov býva v Užhorode 23,25 %, následne Kyjev 6,98 %, Košice 3,86 %, Michalovce 3,10 %, Piešťany, Poltava, Prešov po 2,33 % respondentov, odpoveď neuviedlo 14,73 % cestujúcich. Najviac respondentov zo skupiny, ktorí cestujú na návštevu rodiny býva v Užhorode, 20,64 %, na túto otázku neodpovedalo 21,50 % dopytovaných, v Michalovciach a Košiciach býva 6,20 % cestujúcich, v Bratislave, Prahe, Prešove, Mukačeve 2,58 % cestujúcich. Mestá a obce, v ktorých bývajú ďalší respondenti sú v priestore blízko slovensko-ukrajinských hraníc. Najviac respondentov zo skupiny, ktorí cestujú za prácou býva v Zakarpatskej oblasti – 9,60 % respondentov; v Užhorode – 7,68 %, Mukačeve 5,76 % dopytovaných, väčšina ostatných býva v prihraničných oblastiach SR a UA; na otázku neodpovedala takmer tretina dopytovaných 30,72 %. Z uvedených 50 respondentov, ktorí idú na služobnú cestu býva 30 % cestujúcich v Užhorode, t. j. 15 cestujúcich; 24 % t. j. 12 respondentov býva na Východnom Slovensku, v mestách Michalovce, Prešov, Košice, Sobrance; v Zakarpatsku býva 6 % (3), v západnej časti Ukrajiny býva 12 % cestujúcich (5), v ČR bývajú 8 % (4) respondenti, 16 % cestujúcich, t. j. 8 dopytovaných neuviedlo miesto svojho bydliska, 2 %, (1) býva vo Viedni. Na záver pri vyhodnocovaní miesta bydliska, konštatujeme, že najviac respondentov zo všetkých skupín býva v Užhorode.

Najviac ľudí z najpočetnejšej skupiny (177) respondentov, ktorá prechádza hranicu *za obchodným účelom* smeruje do Slovenskej republiky 42,91 %; na Ukrajinu cestuje 40,46 %, do Poľska a ČR zhodne po 1,23 % respondentov, štát neuviedlo 11,03 %, dopytovaných nečitateľné 3,07 % odpovedí. Najviac cestujúcich turistov 48,05 % smeruje do SR, na Ukrajinu cestuje 31 % dopytovaných, následne na treťom mieste je ČR s 5,43 %, iné krajiny 4,65 %, do Poľska a Maďarska po jednom cestujúcom, t. j.

0,78 % respondentov. Štát neuviedlo 8,53 % respondentov. Najviac cestujúcich smeruje za rodinou na Ukrajinu 45,58 %, na Slovensko 29,24 %, do Českej republiky 8,60 %, do iných krajín 15,48 %, do Poľska jeden respondent, t. j. 0,86 %. Najviac respondentov zo skupiny, ktorí cestujú za prácou smeruje do ČR 42,24 %; na Ukrajinu 26,88 %, do SR 13,44 %, do Poľska 7,68 % dopytovaných; inde 9,60 % respondentov. Zo súboru cestujúcich na služobnú cestu, najviac respondentov má namierené do Košíc, t. j. 20 % (10), 20 % (10) neuviedlo cieľ cesty, 12 % (6) cestuje do Užhorodu, tiež 12 % (6) do Michaloviec; do Moskvy 2 % (1) z dopytovaných, do Berlína 2 %; jeden respondent t. j. 2 % na konzulát do Kyjeva (1); 6 % t. j. 3 cestujúci do Kyjeva; do Čornomorsku 4 % (2); 2 % (2) Trebišov, do ďalších miest cestuje po jednom respondentov.

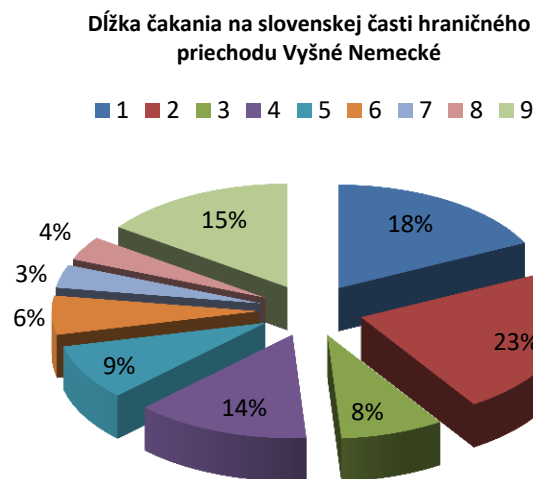
Pokiaľ vyhodnotíme krajinu smerovania cestujúcich, tak to priamo súvisí s cieľom cesty, zo skupiny respondentov, ktorí majú *obchodné záujmy* smeruje do SR a na Ukrajinu približne rovnaký počet respondentov, len o niečo viac – 1,62 % do SR, viac *turistov* z UA smeruje do SR, z daného súboru je to 48,05 % cestujúcich na UA 31 % cestujúcich, podstatne viac respondentov cestuje *za rodinou* zo SR na Ukrajinu 45,58 %, na druhom mieste je SR – 29,94 % dopytovaných. Výskum ukázal, že zo súboru respondentov, ktorí cestujú *za prácou*, má ich najviac namierené do ČR, až 42,24 % cestujúcich, na druhom mieste je Ukrajina, čo ukazuje, že aj UA poskytuje možnosti podnikania, zamestnania, t. j. hlavný tok pracovných síl už nie je len mimo UA. Na treťom mieste je skupina ľudí, ktorá pracuje v SR, nasleduje Poľsko a ďalšie krajiny. Čo sa týka služobných ciest, z nášho súboru respondentov, najviac t. j. jedna pätina respondentov cestuje do Košíc, na druhom mieste je Užhorod a Michalovce.

Ak zosumarizujeme krajiny odkiaľ cestujú respondenti, môžeme skonštatovať, že najviac respondentov je z Ukrajiny, a to vo všetkých skúmaných súboroch, na druhom mieste sú cestujúci zo SR, na treťom mieste, tiež zhodne vo všetkých skupinách sú respondenti z ČR. Je prirodzené, že najviac cestujúcich je z Ukrajiny, nakoľko v súvislosti s možnosťami, ktoré sa otvárajú občanom v rámci asociačnej dohody UA a EÚ.

Pri výskume hraníc sa takmer vždy zisťuje časový limit prechodu hranice, podstatne jed-

noduchšia je situácia vo vnútrošchengenskom priestore, kde pasové a colné kontrol boli odstránené a cestujúci môžu voľne a slobodne prechádzať z jednej krajiny do druhej. Iná situácia je na slovensko-ukrajinskej a ukrajinsko-slovenskej hranici, v našom výskume sme sa sústredili práve na zistenie časovej dimenzie, v ktorej sú schopní cestujúci prekročiť hranice medzi SR a UA a UA a SR. Z celkového súboru respondentov (607) najväčšia skupina cestujúcich 23 % (140) prešla slovenskú časť hraničného priechodu v limite 31–60 min., do tridsať minút prešla skupina 18 % (108) dopytovaných, na treťom mieste je skupina 14 % (83) cestujúcich, ktorá prešla v limite 91–120 min.; nasleduje skupina, ktorá prešla v limite 121–180 min. 9 % (53) respondentov; následne 8 % (49) dopytovaných prešlo v limite 61–90 min.; 6 % (37) respondentom trval prechod hranice v priemere 181–240 min.; 360 a viac minút čakalo 4 % (23) dopytovaných; najmenej početná skupina cestujúcich 3 % (22) prešla hranicu v časovom limite 241–360 min., neuviedlo odpoveď na túto otázku 15 % (92) dopytovaných.

Graf č. 9 Dĺžka čakania na slovenskej časti hraničného priechodu Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

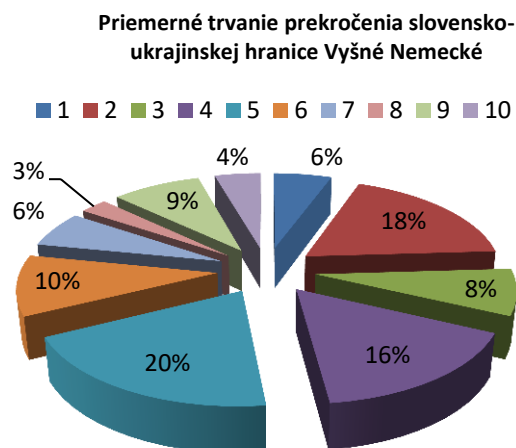
Legenda:

1. do 30min.	18 %	108
2. 31–60 min.	23 %	140
3. 61–90 min.	8 %	49
4. 91–120 min.	14 %	83
5. 121–180 min.	9 %	53
6. 181–240 min.	6 %	37
7. 241–360 min.	3 %	22
8. 360 a viac	4 %	23
9. neuvedené	15 %	92

Zisťovali sme ako dlho trvá v priemere trvá prekročenie slovensko-ukrajinskej hranice, na rozdiel od slovenskej časti hraničného priechodu, kde najväčšia skupina prešla v intervale 61–120 min, na slovensko-ukrajinskej časti sú čakacie lehoty výrazne dlhšie, najviac respondentov 19,60 % (119) prešlo v priemere v intervale 121–180 min., čo je o 10 % viac než prechádzalo v tomto intervale na slovenskej časti, čo bola v poradí dĺžky čakania štvrtá skupina respondentov, avšak na slovensko-ukrajinskej časti hranice to bola najpočetnejšia skupina.

Na druhom mieste je to skupina 18,45 % (112) respondentov, môžeme podotknúť, že na slovenskej časti hranice prešiel v tomto intervale viac než dvojnásobok cestujúcich a to 43 % dopytovaných, čo bola najpočetnejšia skupina respondentov; V intervale 91–120 min prešlo len o necelé 2 % viac respondentov než na slovenskej strane a to 16,14 % (98) dopytovaných; v limite 181–240 min. prešlo 10,37 % (63) cestujúcich (je to o necelé 4 % viac, než na slovenskej časti hranice); nasleduje skupina cestujúcich 7,90 % (48) respondentov, ktorí prešli hranicu v intervale 61–90 min; v najkratšom intervale prešla skupina cestujúcich v počte 5,60 % (34) respondentov, na slovenskej časti hranice, to bola druhá najpočetnejšia skupina, na slovensko-ukrajinskej časti predposledná skupina, najmenej početná bola skupina cestujúcich 2,63 % (16), ktorá prekračovala hranice v priemere 360 min. a viac., nevyjadrilo sa k tejto otázke 8,56 % (52) respondentov, nečitateľných bolo 4,44 % (27) odpovedí respondentov.

Graf č. 10 Priemerné trvanie prekročenia slovensko-ukrajinskej hranice Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. do 30min. – 20 %
2. 31–60 min. – 18 %
3. 61–90 min. – 8 %
4. 91–120 min. – 16 %
5. 121–180 min. – 6 %
6. 181–240 min. – 10 %
7. 241–360 min. – 6 %
8. 360 a viac – 3 %
9. neuvedené – 9 %
10. nečitateľné – 4 %

Na záver tejto časti je možné uviesť, že je potrebné hľadať a odstrániť príčiny tak dlhého čakania na hranici SR a UA, nakoľko sa predpokladá že do jednej hodiny by malo byť vybavených viac ako 90 % riadnych cestujúcich, určite je možné doby čakania vhodnými metódami a prostriedkami práce na ukrajinskej časti hranice skrátiť. V budúcnosti je potrebné odstrániť tieto disparity, domnievame sa, že aj na ukrajinskej strane je možné pracovať efektívnejšie a pružnejšie, najmä ak by sa prepojil priamo výkon colníkov s ich odmeňovaním, bonifikovať počet vybavených cestujúcich v ich mzdách. Ak by sa uplatnili odporúčania, ktoré navrhli respondenti, určite by bolo možné skrátiť limity čakania na odbavenie, tak aby limity čakania na hraničných priechodoch sa priblížili európskym štandardom.

Frekvencia pohybu a jeho smerovanie u cestujúcich cez hranice SR a UA; UA a SR; dĺžka čakania pri pasovej a colnej kontrole Ubľa

Zisťovanie frekvencie prekračovania slovensko-ukrajinskej hranice počas ostatných dvoch rokov ukázalo, že najpočetnejšia skupina cestujúcich z celkového výberového súboru 173 respondentov, čo je 28 % (49) dopytovaných prekračuje hranice v Ubli aspoň raz za týždeň, za ňou nasleduje skupina cestujúcich 21 % (36), ktorí prekračujú hranicu raz za mesiac; na treťom mieste sú respondenti 18 % (31), ktorí prekračujú hranicu v rôznych intervaloch; menej ako raz za mesiac prechádza hranicu 17 % (30) dopytovaných; raz za dva týždne je to 13 % (22) cestujúcich, po prvý krát prechádza hranicu najmenej cestujúcich a to 2 % (3) respondenti. Ak by sme porovnali tieto celkové údaje so skupinou, ktorá cestuje za nákupom a predajom tovaru aj pre vlastnú potrebu, môžeme skonštatovať, že v tejto skupine dominuje na rozdiel od celkového súboru, skupina, ktorá prekračuje slovensko-ukrajinskú hranicu raz za mesiac, čo je 39,37 % dopytovaných, na druhom mieste je to interval aspoň raz za týždeň – 19,5 % cestujúcich; zhodne prechádza hranicu raz za dva týždne 13,97 % a tiež menej ako raz za mesiac 13,97 % respondentov; v rôznych intervaloch prekračuje hranicu 12,70 % opýtaných cestujúcich s obchodnými záujmami. Po prvý krát prekračuje hranicu jeden respondent, čo je 1,27 % z daného súboru.

Zistili sme, že najviac respondentov z celého výberového súboru (173) až 43 % (74) cestuje z Ukrajiny, na druhom mieste sú respondenti 39 % (68) zo Slovenskej republiky, na treťom mieste z Českej republiky 12 % (21) dopytovaných, z ďalších krajín to je 1 % (2) respondenti, neuviedlo tento údaj 3 % (5) cestujúcich, nečitateľný bol záznam 2 % (3) dopytovaných. Pri skúmaní krajiny, kam majú namierené respondenti sme zistili, že tak ako je to v predošlej otázke, aj v tomto súbore najviac cestujúcich prechádzajúcich hranicu v Ubli smeruje na Ukrajinu, viac než polovica. t. j. 54 % (93) respondentov, na druhom mieste je tiež Slovenská republika, viac než tretina 36 % (62) dopytovaných smeruje do SR; do Českej republiky 3 % (5) respondentov, do Poľska 1 % (1) cestujúcich, neuviedlo tento údaj 3 % (6) respondentov, ne-

čitateľné boli odpovede tiež 3 % (6) dopytovaných.

Respondenti pochádzajú z prihraničných oblastí, len málo respondentov je zo vzdialenejších oblastí.

Najviac cestujúcich zo súboru, ktorí majú obchodné záujmy je zo SR, až 48,26 %; z UA je to 38,10 % respondentov; na treťom mieste sú cestujúci z ČR – 11,43 %, odkiaľ cestujú neuviedli dvaja respondenti, čo je 2,54 % z celkového súboru.

Zo súboru *turistov, cestujúcich za rodinou, za prácou a na služobnú cestu* je z Ukrajiny najviac cestujúcich až 47,52 %, zo SR je to 31,80 %, na treťom mieste sú respondenti z ČR 13,78 %. Uvedené fakty zachytávajú zaujímavú skutočnosť, a síce, že počet cestujúcich, ktorí majú obchodné záujmy zo SR na Ukrajinu, a počet cestujúcich z UA do SR je takmer identický.

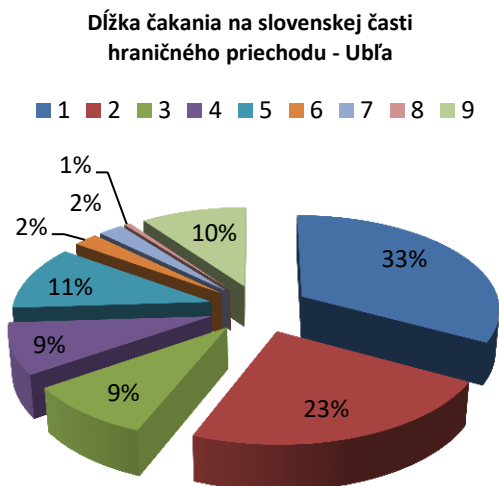
Najviac respondentov *s obchodnými záujmami* smerovalo na Ukrajinu, až 55,88 %; na druhom mieste je SR – 35,56 %; do Poľska jeden cestujúci – 1,27 %; neuviedlo štát 1 respondent – 1,27 % z celového súboru, nečitateľné boli záznamy piatich respondentov, t. j. 6,35 % z celkového súboru. Z druhej skupiny respondentov (*turisti, za rodinou, za prácou, na služobnú cestu*) tiež najviac cestujúcich smerovalo na Ukrajinu 51,94 %, podobne ako v prvej skupine, na druhom mieste je SR 36,04 %, 5,30 % (5) respondentov neuviedlo krajinu kam smerujú. Môžeme skonštatovať, že z oboch súborov najviac dopytovaných smerovalo na Ukrajinu, v oboch prípadoch viac ako polovica respondentov z výberového súboru.

Najviac respondentov z prvej skupiny býva V. Berezne – 16,51 %, (13) Snina 13,97 % (11), Humenné 11,43 % (9), Brno 10,16 % (8), Užhorod – 5,08 % (4), M. Berezne 3,81 % (3); Z druhej skupiny najviac respondentov smeruje do obce Veľké Berezne 17,78 %, Chust 10,16 %; Snina 7,62 %; Sobrance, Medzilaborce, M. Berezne po 3,81 % z celého súboru dopytovaných.

Pri zisťovaní dĺžky čakania na odbavenie na slovenskej časti hraničného priechodu sme zistili, že v Ubli prechádza jedna tretina respondentov 33 % (57) v najrýchlejšom čase, t. j. v intervale do 30 min., hneď za ním nasleduje skupina cestujúcich 23 % (40) v intervale 31–60 min.; na treťom mieste je skupina 11 % (19) cestujúcich, ktorý prechádzajú v intervale 121–240 min., nasledujú cestujúci 9,24 % (16), ktorí sú odbavení na slovenskej časti hranice v intervale

61–90 min. tesne za nimi sú respondenti, ktorí čakali 91–120 min. 8,67 % (15); rovnaký počet 2 % (4) respondenti boli odbavení vo veľmi dlhom intervale 181–240 min. a 241–360 min.; 360 a viac minút čakal jeden respondent, čo je 1 % z celkového súboru cestujúcich.

Graf č. 11 Dĺžka čakania na slovenskej časti hraničného priechodu – Ubl'a

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

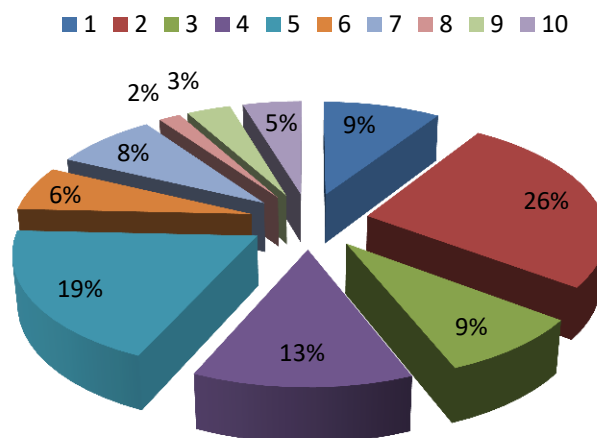
1. do 30min.	33%	57
2. 31–60 min.	23%	40
3. 61–90 min.	9%	16
4. 91–120 min.	9%	15
5. 121–180 min.	11%	19
6. 181–240 min.	2%	4
7. 241–360 min.	2%	4
8. 360 a viac	1%	1
9. 999	10%	17

Pri skúmaní priemerných časov čakania na slovensko-ukrajinskej strane hranice sme zistili, že najpočetnejšia skupina respondentov z celého súboru (173) dopytovaných, t. j. 26,01 % (45) respondentov čakala na hraniciach v priemere v intervale 31–60 min., na druhom mieste bola skupina cestujúcich 19,07 % (33) respondentov, ktorá čakala v priemere už dlho a to v intervale 91–120 min., na treťom mieste je skupina cestujúcich 9,24 % (16), ktorí čakali v najkratšom intervale do 30 min; za nimi nasledujú cestujúci 8,67 % (15), ktorí čakali 31–60 min.; potom skupina 8,09 % (14), ktorí čakali 181–240 min., z celkového výberového súboru 6,35 % (11) respondentov čakalo v intervale 121–180 min., ďalšia skupina čakala v intervale 360 a viac, čo bolo 3,46 % (6) dopytovaných, najmenej cestu-

júcich 1,73 % (3) čakalo v intervale 241–360 min.; neuviedlo tento údaj 3,46 % (6) respondentov, nečitateľných bolo 4,62 % (8) vyjadrení cestujúcich.

Graf č.12 Priemerné trvanie prekročenia slovensko-ukrajinskej hranice Ubl'a – spolu

Priemerné trvanie prekročenia slovensko-ukrajinskej hranice – Ubl'a spolu

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. do 30min.	9,24%	16
2. 31–60 min.	26,01%	45
3. 61–90 min.	8,67%	15
4. 91–120 min.	12,71%	22
5. 121–180 min.	19,07%	33
6. 181–240 min.	6,35%	11
7. 241–360 min.	8,09%	14
8. 360 a viac	1,73%	3
9. 999	3,46%	6
10. 888	4,62%	8

Zo zistených údajov jednoznačne vyplýva, že čakanie v priemere na slovensko-ukrajinskej hranici je dlhšie, čo vyžaduje v budúcnosti odstrániť prekážky, ktoré spôsobujú tak dlhé časové intervaly na odbavovanie hraničných procedúr.

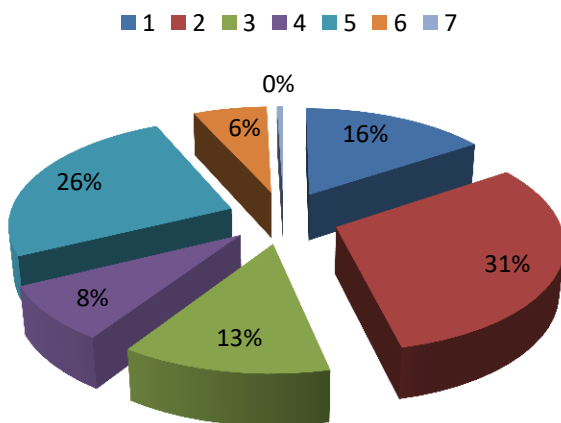
V oboch nami skúmaných súboroch najviac respondentov, viac ako štvrtina cestujúcich – prešla slovensko-ukrajinskú hranicu v intervale 31–60 min., avšak v krátkom intervale, do 30 min, len 10,16 % z prvého výberového súboru a 8,48 % z druhého výberového súboru. Odpodúčania samotných respondentov spojené so skrátením procedúr budeme analyzovať v ďalšom texte práce.

Názory a postoje cestujúcich na prácu pohraničníkov a colníkov, ako aj stavu hygienických zariadení, ktorí prechádzajú hranicu SR a UA; UA a SR na hraničnom priechode Vyšné Nemecké

Hodnotenie efektivity pasových kontrol slovenských pohraničníkov v celom súbore (607) je prevažne kladné až 31 % (187) respondentov sa domnieva, že pracujú skôr efektívne ako neefektívne; 16 % (95) dopytovaných zastáva názor, že pracujú veľmi efektívne; z výberového súboru 26 % (155) si myslí, že je to ťažko posúdiť, je to rôzne; záporne sa vyjadrila menšina dopytovaných, hodnotením, že slovenskí pohraničníci pracujú skôr neefektívne ako efektívne si myslí 13 % (78) respondentov, sú rozhodne neefektívni si myslí 8 % (78) respondentov; nevyplnilo 6 % (38) respondentov; nečitateľných bolo 0,49 % (3) odpovedí dopytovaných.

Graf č. 13 Hodnotenie efektivity pasových kontrol slovenských pohraničníkov Vyšné Nemecké

Hodnotenie efektivity pasových kontrol slovenských pohraničníkov Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

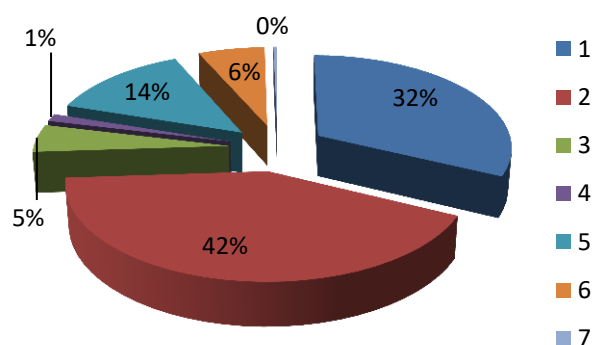
1. pracujú veľmi efektívne 16 %
2. pracujú skôr efektívne ako neefektívne 31 %
3. skôr neefektívne ako efektívne 13 %
4. sú rozhodne neefektívni 8 %
5. ťažko posúdiť, je to rôzne 26 %
6. nevyplnené 6 %
7. nečitateľné 0,49 %

Z uvedených zistených faktov v empirickom výskume môžeme skonštatovať, že hod-

notenie práce slovenských pohraničníkov a efektivity pasových kontrol, ako aj ich správania k cestujúcim, slušnosti a úctivosti dosiahlo vysoké percentá u všetkých skupín respondentov, z celkového počtu (607) respondentov, ktorí prechádzajú hranice SR a UA sa kladne vyjadrilo 74,09 %, t. j. takmer 80 % cestujúcich (sú veľmi slušní a úctiví si myslí 32,18 % (195) dopytovaných, sú viac slušní/úctiví než neslušní/neúctiví si myslí 41,91 % (254) respondentov), na treťom mieste je postoj, je to rôzne 13,37 % (81) respondentov; záporné hodnotenie vyjadrilo 6 % cestujúcich; z toho odpoveď sú skôr neslušní/neúctiví zakrúžkovalo 4,79 % dopytovaných, určite sú neslušní/neúctiví označilo 1,32 % (8) cestujúcich. Pozitívne hodnotenie práce slovenských pohraničníkov ukazuje, že títo pracovníci sú dobre pripravovaní na výkon svojej profesie a dokážu sa adekvátne správať pri výkone práce.

Graf č. 14 Hodnotenie slušnosti a úctivosti slovenských pohraničníkov vo vzťahu k cestujúcim Vyšné Nemecké

Hodnotenie slušnosti a úctivosti slovenských pohraničníkov vo vzťahu k cestujúcim - Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

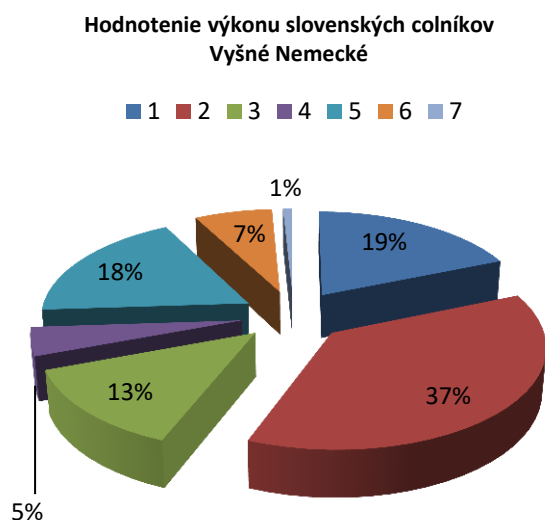
Legenda:

1. sú veľmi slušní/úctiví – 195 – 32,18%
2. sú viac slušní/úctiví ako neslušní/neúctiví – 254 – 41,91%
3. sú skôr neslušní/neúctiví – 29 – 4,79%
4. určite sú neslušní/neúctiví – 8 – 1,32%
5. ťažko posúdiť, je to rôzne – 81 – 13,37%
6. neuviedli – 38 – 6,27%
7. uviedlo viac možností – 2 – 0,33%

Výkon colníkov pri vybavovaní colných procedúr bol hodnotený celým súborom respondentov (607) veľmi pozitívne, názor, že pracujú skôr efektívne ako neefektívne si myslí 37,29 % (226) respondentov; 18,81 % (114) do-

pytovaných sa domnieva, že pracujú veľmi efektívne, obdobný počet respondentov 18,32 % (111) zastáva názor, že je to ťažko posúdiť, je to rôzne; kritické stanovisko zaujalo 13,37 % (81) dopytovaných, myslia si, že colníci pracujú skôr neefektívne ako efektívne; sú rozhodne neefektívni tvrdí 4,62 % (28) dopytovaných; nevyjadrilo sa k tejto otázke 6,93 % (42) respondentov.

Graf č.15 Hodnotenie výkonu slovenských colníkov Vyšné Nemecké

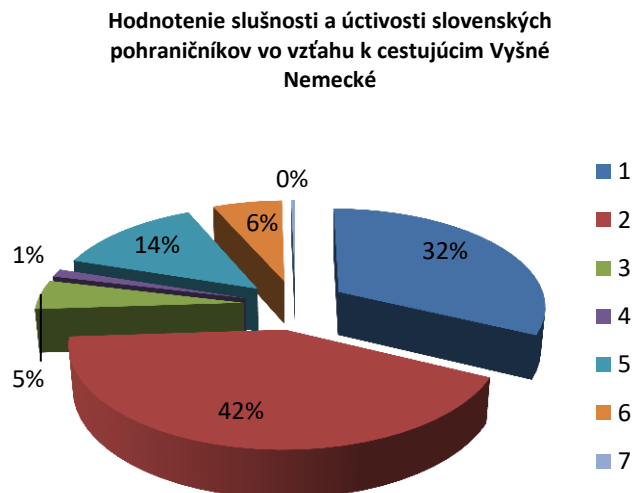
Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. pracujú veľmi efektívne – 114 – 18,81%
2. pracujú skôr efektívne ako neefektívne – 226 v 37,29%
3. skôr neefektívne ako efektívne – 81 – 13,37%
4. sú rozhodne neefektívni – 28 – 4,62%
5. ťažko posúdiť, je to rôzne – 111 – 18,32%
6. 999 (n) – 42 – 6,93%
7. uviedlo viac možností – 5 – 0,83%

Zisťovali sme ako hodnotia cestujúci úctivosť a slušnosť slovenských colníkov vo vzťahu k cestujúcim; najviac respondentov 45,21 % (274) si myslí, že sú viac slušní/úctiví ako neslušní/neúctiví; sú veľmi slušní/úctiví si myslí 29,70 % (180) dopytovaných; ťažko posúdiť, je to rôzne sa domnieva 10,56 % (64) cestujúcich; kriticky sa vyjadruje 5,12 % (31) keď sa vyjadrili, že sú colníci skôr neslušní/neúctiví; len malá skupina respondentov 2,64 % (16) tvrdí, že sú určite neslušní/neúctiví. Nevyjadrilo sa 6,77 % (41) respondentov z celkového výberového súboru.

Graf č. 16 Hodnotenie slušnosti a úctivosti slovenských pohraničníkov vo vzťahu k cestujúcim Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

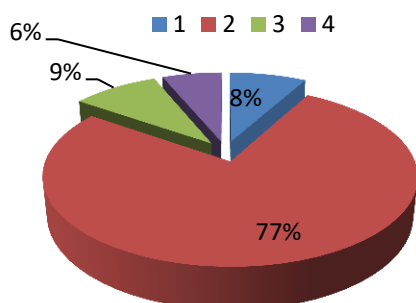
Legenda:

1. sú veľmi slušní/úctiví – 195 – 32,18%
2. sú viac slušní/úctiví ako neslušní/neúctiví – 254 – 41,91%
3. sú skôr neslušní/neúctiví – 29 – 4,79%
4. určite sú neslušní/neúctiví – 8 – 1,32%
5. ťažko posúdiť, je to rôzne – 81 – 13,37%
6. 999 (n) – 38 – 6,27%
7. uviedlo viac možností – 2 – 0,33%

Na základe konkrétnych údajov z vyhodnotenia celého súboru respondentov (607) môžeme jednoznačne skonštatovať, že väčšina cestujúcich 76,73 % (465) z celkového súboru cestujúcich cez hraničný priechod Vyšné Nemecké nezaznamenala prijímanie peňazí, alebo darov u slovenských colníkov, len 8,09 % (49) uviedlo kladnú odpoveď, t. j., že takúto aktivitu zaznamenali, 9,08 % (55) si myslí, že je to ťažké posúdiť. Z uvedených zistených empirických dát vyplýva, že na slovenskej časti hranice prebieha výkon činnosti pohraničníkov a colníkov v prevažujúcej miere v súlade so zákonom.

Graf č. 17 Prijímanie peňazí alebo vecných darov od cestujúcich slovenskými pohraničníkmi Vyšné Nemecké

Prijímanie peňazí alebo vecných darov od cestujúcich slovenskými pohraničníkmi alebo colníkmi Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

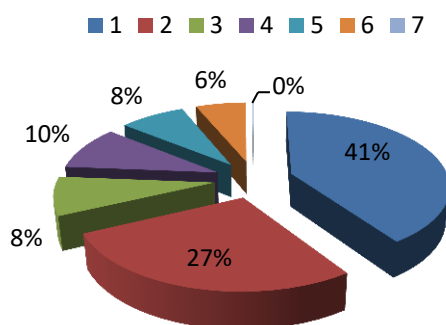
Legenda:

1. áno – 49 – 8,09%
2. nie – 465 – 76,73%
3. ťažko posúdiť – 55 9,08%
4. neuviedli – 38 – 6,27%

S vybavením hygienických zariadení na tomto hraničnom prechode je spokojných z celkového súboru (607) 41 % respondentov, z toho si zvolilo odpoveď určite áno 27 % cestujúcich; Záporné stanovisko bolo vyjadrené nasledovne, odpoveď „skôr nie“ označilo 8 % dopytovaných; „určite nie“ označilo 10 % respondentov, nevedelo posúdiť 8 % cestujúcich, neodpovedalo na túto otázku 6 % respondentov.

Graf č.18 Hygienické zariadenia na hraničnom priechode SR Vyšné Nemecké

Hygienické zariadenia na hraničnom priechode SR Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

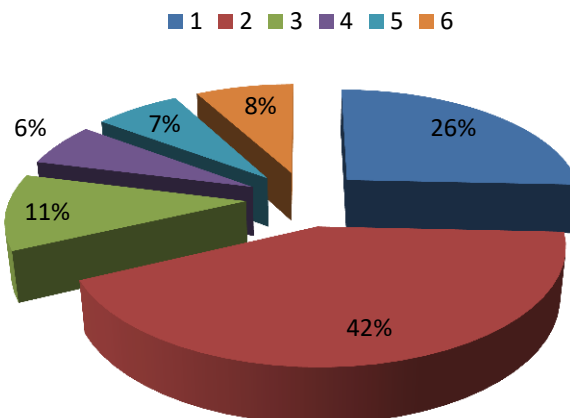
1. určite áno – 246 – 40,59%
2. skôr áno – 167 – 27,56%
3. skôr nie – 50 – 8,25%

4. určite nie – 58 – 9,57%
5. neviem posúdiť – 48 – 7,92%
6. neuviedlo – 37 – 6,11%
7. uviedlo viac možností – 1 – 0,17%

Z celkového súboru respondentov (607) štandard existujúcich zariadení – vybavenie čistotu – za úplne dostatočnú pokladá 26 % respondentov, ako skôr dostatočnú 42 %, z toho záporný postoj zaujalo s hodnotením štandardu – skôr nedostatočného 11 % cestujúcich; určite nedostatočný 6 %; nevie posúdiť 7 % cestujúcich, nevyjadrilo svoj názor 8 % respondentov.

Graf č. 19 Štandard hygienických zariadení, čistota – Vyšné Nemecké

Štandard hygienických zariadení, čistota Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

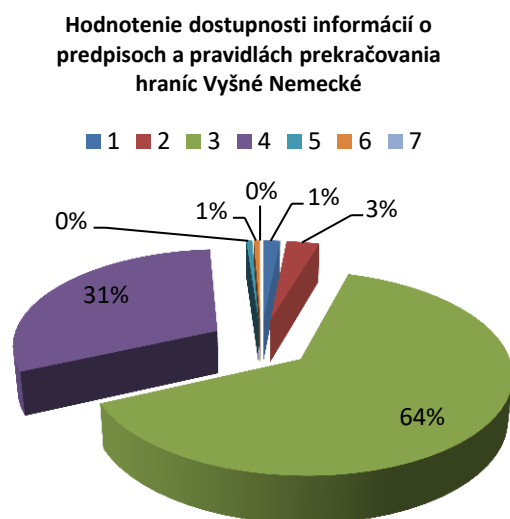
1. úplne dostatočný – 156 – 25,74%
2. skôr dostatočný – 257 – 42,41%
3. skôr nedostatočný – 66 – 10,89%
4. určite nedostatočný – 38 – 6,27%
5. neviem posúdiť – 42 – 6,93%
6. 999 (n) – 48 – 7,92%

Na základe uvedených skutočností je možné uviesť, že väčšina cestujúcich zo všetkých skupín kladne hodnotí dostatok hygienických zariadení, ako aj ich štandard, vybavenie a čistotu. To potvrdzujú aj fakty získané z celkového súboru, kde 68 % respondentov sa vyjadrilo kladne k tejto oblasti.

Informovanosť o colných predpisoch a pravidlách o prekračovaní hranice SR a UA – Vyšné Nemecké

Na základe faktov zistených vo výskume väčšina respondentov hodnotí dostupnosť informácií o colných predpisoch a pravidlách prekračovania hranice kladne, pokladá ich za široko dostupné, to dokumentujú aj výsledky z celého výberového súboru, za široko dostupné ich pokladá 23,43 % (142) respondentov, skôr dostupné ako nedostupné 45,54 % (276) respondentov, za skôr nedostupné ich pokladá 9,57 % (58) dopytovaných, určite nedostupné len 4,62 % (28), nevie posúdiť 6,93 % (42).

Graf č. 20 Dostupnosť informácií o pravidlách prekračovania hraníc – Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. široko dostupné – 142 – 23,43%
2. skôr dostupné ako nedostupné – 276 – 45,54%
3. skôr nedostupné – 58 – 9,57%
4. úplne nedostupné – 28 – 4,62%
5. neviem posúdiť – 50 – 8,25%
6. 999 (n) – 52 – 8,58%
7. uviedlo viac možností – 1 – 0,17%

Názory a postoje cestujúcich na prácu pohraničníkov a colníkov, ako aj stavu hygienických zariadení, ktorí prechádzajú hranicu SR a UA; UA a SR na hraničnom priechode Ubľa

Cestujúci hodnotili prácu slovenských pohraničníkov (policajtov) vzhľadom na efektívnosť pasových kladne, najviac respondentov 33 %

sa domnieva, že pracujú skôr efektívne ako neefektívne, hneď na druhom mieste je skupina 28 % dopytovaných, ktorá si myslí, že je to ťažko posúdiť, je to rôzne; za nimi nasledujú cestujúci 22 %, ktorí jednoznačne hodnotia prácu kladne a síce zastávajú názor, že pracujú veľmi efektívne. Kriticky sa vyjadrila skupina respondentov 8 %, ktorí pokladajú prácu pohraničníkov skôr za neefektívnu, sú rozhodne neefektívni si myslí 7 % dopytovaných z celého výberového súboru, nevyjadrili sa 2 % respondentov. Hodnotenie úctivosti a slušnosti slovenských pohraničníkov (policajtov) vo vzťahu k cestujúcim vyznieva voči nim veľmi pozitívne, nakoľko až 45,08 % dopytovaných zastáva názor, že sú veľmi slušní/úctiví, sú viac slušní/úctiví si myslí 36,41 % respondentov, na treťom mieste je skupina, ktorá si myslí, že je to ťažko posúdiť, je to rôzne 10,40 % z celkového súboru dopytovaných, záporné hodnotenie sa vyskytlo v oveľa menšej miere, 5,78 % cestujúcich, ktorí vyplňovali dotazníky si myslí, že sú skôr neslušní/neúctiví, len 1,15 % respondentov tvrdí, že sú určite neslušní/neúctiví, neuviedlo odpoveď 1,15 %.

Hodnotenie úctivosti a slušnosti slovenských pohraničníkov (policajtov) vo vzťahu k cestujúcim vyznieva voči nim veľmi pozitívne, nakoľko až 45,08 % dopytovaných z celkového výberového súboru 173 respondentov zastáva názor, že sú veľmi slušní/úctiví, sú viac slušní/úctiví si myslí 36,41 % respondentov, na treťom mieste je skupina, ktorá si myslí, že je to ťažko posúdiť, je to rôzne 10,40 % z celkového súboru dopytovaných, záporné hodnotenie sa vyskytlo v oveľa menšej miere, 5,78 % cestujúcich, ktorí vyplňovali dotazníky si myslí, že sú skôr neslušní/neúctiví, len 1,15 % respondentov tvrdí, že sú určite neslušní/neúctiví, neuviedlo odpoveď 1,15 % cestujúcich.

Pri hodnotení výkonu slovenských colníkov pri vybavovaní colných procedúr dve tretiny respondentov z celkového výberového súboru vyjadrilo spokojnosť s ich prácou, najviac respondentov 39,88 % si myslí, že pracujú skôr efektívne ako neefektívne; že pracujú veľmi efektívne si myslí 26,01 % dopytovaných, na treťom mieste je skupina 14,45 %, ktorá si myslí, že je to ťažké posúdiť, lebo je to rôzne; len 10,40 % dopytovaných sa domnieva, že pracujú skôr neefektívne ako efektívne; záporne hodnotí colníkov 6,35 % respondentov, keď sa sto-

tožnili s názorom, že sú rozhodne neefektívni, 2,89 % z celého výberového súboru sa nevyjadrilo k tejto otázke. Hodnotenie účtivosti a slušnosti slovenských colníkov vo vzťahu k cestujúcim bolo podobné ako v predchádzajúcej otázke, vysoké percento respondentov sa kladne vyjadrilo k prístupu slovenských colníkov k cestujúcim, najviac dopytovaných 43,35 % zastáva stanovisko, že colníci sú veľmi slušní/úctiví, na druhom mieste je skupina 38,72 % respondentov je presvedčených, že colníci sú viac slušní/úctiví ako neslušní/neúctiví, na tretej pozícii je skupina cestujúcich 9,24 %, ktorí sa domnievajú, že je to ťažké posúdiť, je to rôzne; len 3,46 % zastáva veľmi kritické stanovisko, a myslí si, že sú skôr neslušní/neúctiví, 2,89 % respondentov zastáva názor, že sú skôr neslušní/neúctiví; 2,31 % dopytovaných neodpovedalo na túto otázku.

Podľa našich zistení až 78,61 % respondentov z Uble neregistrovalo prijímanie peňazí alebo vecných darov od cestujúcich slovenskými pohraničníkmi alebo colníkmi, 12,13 % respondentov si myslí, že je to ťažko posúdiť, len 5,78 % dopytovaných odpovedalo, že registrovalo takúto aktivitu, 3,46 % cestujúcich neodpovedalo na túto otázku.

Na základe názoru najpočetnejšej skupiny z celkového súboru 173 cestujúcich, t. j. 33,52 % respondentov si myslí, že na tomto hraničnom priechode a v jeho okolí je dostatok hygienických zariadení (toalet, umyvární), druhú skupinu tvoria respondenti 26,01 %, ktorí sa domnievajú, že skôr áno; 12,71 % dopytovaných si myslí, že skôr nie; 13,29 % respondentov sa stožnilo s odpoveďou, že určite nie; nevie posúdiť túto otázku 12,13 % dopytovaných. V hodnotení štandardu existujúcich zariadení majú respondenti z celkového súboru podobné názory, za úplne dostatočný ho pokladá 31,79 % respondentov, skôr dostatočný 28,90 % cestujúcich; za určite nedostatočný ho pokladá 13,87 % dopytovaných, nevie posúdiť tento štandard 12,13 % respondentov, taký istý počet 12,13 % ho pokladá za skôr nedostatočný, nevyjadrili sa 1,15 %, čo sú dvaja respondenti.

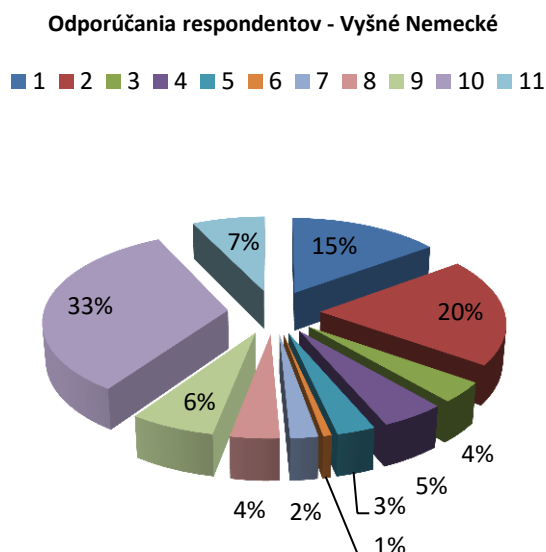
Respondenti z celkového výberového súboru (173) hodnotia dostupnosť informácií o colných predpisoch a pravidlách prekračovania hranice na tomto hraničnom priechode nasledujúcim spôsobom: najviac respondentov 35 % z výberového súboru si myslí, že sú skôr dostupné ako nedostupné; na druhom mieste

sú respondenti 24 %, ktorí ich pokladajú za široko dostupné; za skôr nedostupné ich pokladá 14 % dopytovaných; nevie posúdiť túto otázku 1 % cestujúcich, za úplne nedostupné ich pokladá 11 % dopytovaných, nevyjadrili sa 3 % k danej otázke.

Návrhy a odporúčania cestujúcich k urýchleniu procedúr pri prechode hraníc SR - UA: UA a SR - Vyšné Nemecké a Ubl'a

Odporúčania týkajúce sa priechodu hraníc vo Vyšnom Nemeckom sa týkajú viac ukrajinsko-slovenskej časti hranice, než jej slovenskej časti. Väčšina cestujúcich je spokojná s prácou slovenských pohraničníkov a colníkov, tak aj s informovanosťou o právnych normách týkajúcich sa prechodu hranice SR a UA, tiež stav hygienických zariadení na slovenskej strane je hodnotený ako vyhovujúci. Stav na hranici SR-UA sa podľa mienky menšej časti dopytovaných zlepšil, ale naďalej pretrvávajú určité problémy, najmä dĺžka čakania na odbavenie na hraničnom priechode býva v mnohých prípadoch neúmerne vysoká. V texte štúdie sú uvedené jednotlivé limity prekračovania hranice. Hlavné odporúčania sa týkajú urýchlenia vybavovania pri prechode hraníc, rozšírením cestnej komunikácie v príjazde k hraničnému priechodu, rozdelenia do pásov už pred príchodom na hranicu, nasadením viacerých pracovníkov na zmeny, zrušením víz a ďal. Návrhmi, ktoré podrobnejšie zobrazujeme v grafe.

Graf č. 21 Odporúčania k urýchleniu vybavovania na hraničnom priechode Vyšné Nemecké

Zdroj: vlastný výskum, 2016.

Legenda:

1. zefektívniť prácu colníkov, operatívnosť, viac colníkov – 91
2. urýchliť vybavovanie, zlepšiť, prechodnosť, zvýšiť počet odbavovacích miest – 120
3. pridať viac pásov pre autá – 23
4. skôr rozdeliť pásy pre autá – 30
5. otvoriť peší prechod – 18
6. oddeliť ukrajinské autá od slovenských – 4
7. zrušiť víza – 13
8. viac prechodov na SR – UA hranici – 23
9. iné, napr. pre občanov EÚ zelený koridor, zlepšiť úroveň toaliet – 40
10. neodpovedali – 201
11. nečitateľné – 44

Návrhy respondentov týkajúce sa urýchlenia odbavovacích procedúr na hraničnom priechode Ubľa boli rôzne, až 39 % cestujúcich navrhuje vytvoriť špeciálny koridor pre občanov EÚ, už skôr, pred hranicou, rozšíriť komunikáciu tak, aby sa táto diferenciacia automobilov mohla robiť, aby zbytočne nestáli v dlhých radoch pred hraničným priechodom, zefektívniť prácu colníkov, zvýšiť operatívu, presúvať pracovníkov v jednotlivých pásoch, pridať viac pásov pre autá, čím sa zdynamizuje práca pohraničníkov a colníkov; podľa aktuálnej situácie nasadiť pracovníkov žiada 15 % cestujúcich; urýchliť vybavovanie, zlepšiť, prechodnosť, zvýšiť počet odbavovacích miest odporúča 13 % respondentov, pridať viac pásov UA v pre

autá žiada 6 % cestujúcich, rovnako aj 6 % dopytovaných odporúča vytvoriť viac prechodov medzi SR a UA, čím by sa znížil tlak na jednotlivé, teraz existujúce hraničné prechody. Vytvoriť tzv. zelený koridor pre občanov EÚ, zlepšiť vybavenie hygienických zariadení, zrušiť víza medzi EÚ a UA navrhujú ďalší respondenti. Neodpovedalo na túto otázku 16 % respondentov.

Zisťovali sme, či respondenti vnímajú nejaké zmeny v posledných 2–3 rokoch pri prekračovaní SR hraníc, ako zlepšený ho vníma 16 % cestujúcich, za rovnaký bez zmien ho pokladá 15 % dopytovaných, nevie sa vyjadriť 12 % respondentov, 8 % cestujúcich sa nevyjadrilo. K tejto otázke sa nevedelo vyjadriť 43 % respondentov, 6 % odpovedí bolo nečitateľných. Návrhy, ktoré cestujúci z hraničného priechodu Ubľa uviedli v odpovedi na túto otázku sme spracovali a zovšeobecnil v závere štúdie.

Návrhy a odporúčania na skvalitnenie manažmentu hraníc SR a UA

Na záver je možné skonštatovať, že návrhy zefektívnenia prekračovania slovenskej a ukrajinskej časti hranice sú veľmi podobné s odporúčaniami, týkajúcimi sa hraničného priechodu ako Vyšné Nemecké, tak Ubľa. Odporúčania týkajúce sa prechodu hraníc sa týkajú viac slovensko-ukrajinskej hranice, než jej slovenskej časti. Väčšina cestujúcich je spokojná s prácou slovenských pohraničníkov a colníkov, tak aj s informovanosťou o právnych normách týkajúcich sa prechodu hranice SR a UA, tiež stav hygienických zariadení na slovenskej strane je hodnotený ako vyhovujúci. Stav na hranici SR-UA sa podľa mienky menšej časti dopytovaných zlepšil, ale naďalej pretrvávajú určité problémy, najmä dĺžka čakania na odbavenie na hraničnom priechode býva v mnohých prípadoch neúmerne vysoká. V texte štúdie sú uvedené jednotlivé limity prekračovania hranice. Hlavné odporúčania sa týkajú urýchlenia vybavovania pri prechode hraníc. Na základe dát získaných z výskumu na hraničnom priechode Vyšné Nemecké a Ubľa sme zosumarizovali hlavné odporúčania nasledovne:

Po prvé, návrhy týkajúce sa infraštruktúry hraničného priechodu, urýchliť vybavovanie na hraniciach zvýšením odbavovacích miest, rozšíriť prístupové komunikácie, pridať viac

pásov, skôr zadeľovať autá do jednotlivých pásov, vytvoriť zelený koridor pre autá z EÚ, oddeliť autá zo SR a UA už skôr, upraviť príjazdové cesty tak, že sa rozšíri prístupová komunikácia na viac pásov.

Po druhé, zefektívniť prácu colníkov, respondenti navrhujú urýchliť hraničnú a pasovú kontrolu nasadením väčšieho počtu pohraničníkov a colníkov do práce na jednotlivé zmeny, dosiahnuť vyššiu angažovanosť a vyššiu pracovnú disciplínu pracovníkov na hraničnom priechode Vyšné Nemecké a Ubľa; zvýšiť operatívnu, viac motivovať a odmeňovať colníkov na ukrajinskej strane, bonifikovať ich výkon; t. j. finančne motivovať pohraničníkov a colníkov za individuálne výkony, napr. dať odmeny za počty odbavených cestujúcich. Poskytnúť aktuálne informácie prostredníctvom internetu o situácii na hraničnom priechode, ktoré by pomohli cestujúcim sa zorientovať a prísť na hranicu v čase, keď na odbavenie čaká menej cestujúcich, odstránili by sa tak dlhé kolóny čakajúcich áut; respondenti odporúčajú napojiť „kamerový systém na internet pre zistenie situácie a časový odklad čakania“. Zrýchliť vybavenie, najmä večer, reagovať operatívne na vzniknutú situáciu, „zrýchliť prácu“; „viac personálu pre rýchlejšie odbavenie“ „vybavovanie v troch pruhoch, keď sú tam“; rýchlejšie prepustenie tým, že sa zruší colná kontrola, „viac pracujúcich colníkov“; „vymeniť colníkov“; spojiť colnú a pasovú kontrolu SR a UA; „spolupráca colníkov SK-UA“, cestujúci by mali byť vybavovaní v pravidelných intervaloch.

Po tretie, zrušiť víza a zjednodušiť prechod hraníc, vytvoriť viac hraničných priechodov SR – UA, urobiť prechod pre peších. Požiadavka zrušenia víz našla naplnenie, od 1. 7. 2017 sa rušia víza pre občanov Ukrajiny do EU, cestujúci ale musia splniť určité požiadavky.

Po štvrté, „spoločná kontrola na hraniciach“ slovenských a slovensko-ukrajinských pohraničníkov a colníkov, t. j. zaviesť spoločné slovensko-ukrajinské pracovisko, ktoré by súčasne zrealizovalo kontrolu pohraničníkov – pasy a víza, ako aj colníkov, výrazne by týmto aktom poklesli doby čakania na odbavenie pri prechode hraníc. Odstrániť korupciu na ukrajinskej hranici“; zvýšiť „informovanosť o tom, aký tovar sa môže a v akých frekvenciách previesť“.

Po piate, priestorovo rozšíriť hraničný priechod v Ubli, pridať pás pre automobily, ktoré sú pôvodom mimo EÚ, „mal by byť zvlášť pás pre malé autá s ľuďmi (mohli by byť vybavení do 10 minút)“; „otvoriť prechod pre chodcov“; otvoriť ďalšie prechody pre automobily; mať viac pruhov pre automobily“, „mať zvláštne miesto pre autá, keď jeho pasažierom berú odtlačky prstov“; urýchliť odoberanie odtlačkov prstov. Respondenti tiež odporúčajú „skultúrniť vonkajšie prostredie – pestovať zeleň a kvety“; zlepšiť sociálne zariadenia, a zmodernizovať ich, viac WC, lepšie vybaviť hygienické zariadenia, zvlášť na ukrajinskej strane.

Literatúra:

- BENČ, V. (ed): Slovensko-ukrajinská cezhraničná spolupráca: analýza problémov a stratégia rozvoja. Užhorod: Karpatská nadácia 2006.
- BLOCKMANS, S. – KONSTAYAN, H. 2013. A-post mortem of the Vilnius Summit: Not yet a „Thessaloniki Moment“ for the Eastern Partnership. Brussels: CEPS Commentary, 3 December 2013. Dostupné na internete: <http://ei.pitt.edu/46166/1/HK-%26-SB.Vilnius-Summit.pdf> [7/4/2017].
- DULEBA a kol.. Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Filozofická fakulta prešovskej univerzity 2017.
- DULEBA, A: Ukrajina a Slovensko: geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Bratislava: Veda 2000.
- DULEBA, A.: Na úvod. In: Stav a perspektívy Východného partnerstva: príležitosti pre zahraničnú politiku Slovenskej republiky. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku a Úrad vlády Slovenskej republiky 2011.
- DULEBA, A: Ukrajina a Slovensko: geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Bratislava: Veda 2000.
- DULEBA, A. – BENČ, V. – BILČÍK, V.: Policy Impact of the Eastern Partnership on Ukraine. Trade, energy, and visa dialogue. Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association 2012.
- LAČNÝ, M.: Zapojenie podnikateľských subjektov (CECED). In: DULEBA a kol. (2017) Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Filozofická fakulta prešovskej univerzity 2017, s. 121 – 130.

Prechod schengenskými hranicami sa sprísňuje, čakať sa bude aj pri ceste do Chorvátska. 2017. Dostupné na internete: <<https://euractiv.sk/clanky/zahranicie-a-bezpecnost/prechod-schengenskymi-hranicami-sa-sprisnuje-cakat-sa-bude-aj>>. [7/4/2017].

Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020. Košice – Prešov -Užhorod 2014.

Schengenské hranice a cestovanie. 2017. Dostupné na internete: <<http://www.minv.sk/?schengenske-hranice-a-cestovanie>>. [8/5/2017].

Štúdia je čiastkovým výstupom grantovej úlohy Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA) – APVV-15-0369.

VÝSKUM CEZHRANIČNEJ SPOLUPRÁCE MEDZI SLOVENSKOU REPUBLIKOU A UKRAJINOU

VLADISLAV DUDINSKÝ – VLADIMÍR DANČIŠIN – MARTIN LAČNÝ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: vladislav.dudinsky@unipo.sk
vladimir.dancisin@unipo.sk
martin.lacny@unipo.sk

Abstract:

In the circumstances of existing tendencies towards integration within uniting Europe, it is necessary to surmount mental stereotypes, which, from the historical point of view, have perceived borders and border zones as the areas of potential conflict, battlefield or buffer-zone, where all more significant investments are exposed to possible risk. Surpassing this legacy of the past is relevant also in the case of the Slovak-Ukrainian border zone, which though having a real potential is stigmatized by the phenomenon of periphery and border zone. The realized research, which is the subject of the study, assesses a current state of cross-border cooperation between the Slovak Republic and Ukraine and exposes its positives and at the same time also deficiencies, which are reflected by its participants.

Keywords:

Cross-border analysis, Cross-border cooperation, Participants of cross-border cooperation, Project activities

Úvod

Cezhraničná spolupráca predstavuje laboratórium procesu medzinárodnej integrácie, v ktorom dochádza k vytváraniu synergie medzi rôznorodými politickými, ekonomickými, kultúrnymi a spoločenskými charakteristikami zúčastnených aktérov. Prostredníctvom prehlbovania vzájomnej dôvery, porozumenia a posilňovania kompetencií územnej a lokálnej samosprávy sa cezhraničná spolupráca stala významným činiteľom pri budovaní integrovanej Európy. Cezhraničná spolupráca sa prejavuje v rôznych oblastiach spoločných záujmov od riešenia problémov s dopravnou infraštruktúrou, hospodárskym rozvojom, regionálnym rozvojom, ochranou životného prostredia, energetikou, cestovných ruchom a voľným časom, cez sociálnu oblasť, školstvo a vzdelávanie, inovácie a transfer technológií, kultúru alebo verejnú bezpečnosť. Cezhraničná spolupráca je poväčšine zameraná na podporu spoločného plánovania, hospodárskeho rozvoja, ochrany životného prostredia a kultúrnej spolupráce. Funkcionálne odlišnosti regionálnej ekonomiky v rámci národného hospodár-

stva spôsobujú, že rôznorodé regióny nemajú rovnaké potreby a priority a nereagujú na vonkajšie podnety rovnakým spôsobom (Varadzin 2005). Táto heterogenosť sa prejavuje v podobe regionálnych disparít a špecifik jednotlivých segmentov regionálnej ekonomiky. Do cezhraničnej spolupráce sa zapájajú zväčša regióny, ktoré v drvivej väčšine prípadov predstavujú periférne prihraničné oblasti vlastných štátov, znevýhodnené v porovnaní s centrálnymi oblasťami, ktoré dokážu akumulovať rozvojové impulzy. Uvedené skutočnosti sú dôležité hlavne v prípade, ak existujú dôležité rozdiely medzi štátmi na oboch stranách hranice.

Popri štátnych orgánoch v súčasnosti v rámci cezhraničných vzťahov pôsobí mnoho neštátnych aktérov, pričom dochádza k ich vzájomným interakciám, k interakciám medzi nimi a štátnymi orgánmi, či nadnárodnými organizáciami. Práve rastúca miera zapojenia mimovládnych a medzinárodných aktérov do cezhraničných vzťahov na jednej strane, ako aj vyššia senzitivita na rozhodnutia a konanie neštátnych aktérov zo strany štátnych orgánov, vyvolali potrebu prehodnotiť zaužívané prístupy k chápaniu cezhraničnej spolupráce. Navyše, zmeny vo fungovaní štátnej správy, aplikácia viacúrovňového riadenia, ako aj rôznorodé cezhraničné iniciatívy, podnietili postupný prechod od uvažovania o medzinárodných (v zmysle *border confirming*) vzťahoch smerom k transnacionálnym (v zmysle *border eroding*) vzťahom (Laine 2014). Väčšinu aktérov, ktorí sa zapájajú do cezhraničnej spolupráce, nepredstavujú centrálné vlády štátov, ale aktéri, ktorí sa nachádzajú na sub-štátnych úrovniach: reprezentanti regiónov, miest a obcí. Navyše, väčšinu projektov cezhraničnej spolupráce realizujú neštátni aktéri, t. j. mimovládne organizácie, záujmové skupiny a podnikateľské združenia. Z uvedeného dôvodu boli v rámci výskumu slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce oslovení predstavitelia vybraných obcí a miest Prešovského a Košického samosprávneho kraja a ďalší aktéri participujúci na cezhraničnej spolupráci v rôznych oblastiach svojho záujmu (kultúra, obchod, turistický ruch, hotelierstvo, školstvo, životné prostredie), ktorí pôsobia v tomto priestore.

Výskum cezhraničnej spolupráce nadväzoval na výsledky výskumov, ktoré boli realizované v rámci projektov ako EXLINEA, EUBorderConf, EUDIMENSIONS, CBCED, EUBOR-

DEREGIONS, resp. EUBORDERSCAPES, ako aj na výsledky výskumov Johna W. Scotta (2007, 2011a, 2011b, 2015), Liama O'Dowda (2001, 2002, 2005), Jamesa Andersona, Joachima Blattera (2003, 2004), Davida Newmana (2001a, 2001b, 2003, 2006), Henka van Houtuma (2002, 2005), Marcusa Perkmana (2002, 2003, 2005) a iných. V rámci výskumu boli predmetom analýzy aj témy, ktoré v podobných výskumoch odporúčal skúmať L. O'Dowd (2002). Témy zahŕňali skúmanie dlhovekosti, hustoty (density) a trajektórií vývinu cezhraničnej spolupráce v každom regióne vo svetle konkrétnej histórie tvorby hranice; udržateľnosti cezhraničnej spolupráce, t. j. či programy financovania EÚ povzbudili udržateľnú a dlhodobú cezhraničnú spoluprácu; resp. do akej miery cezhraničná spolupráca pomáha prenosu najlepších skúseností vo verejnom a súkromnom sektore (Smallbone – Xheneti 2008). Výskum sa sústredil aj na prekážky cezhraničnej spolupráce; vonkajšie vplyvy na cezhraničnú spoluprácu, resp. geopolitické alebo geoeconomické pozície vonkajších aktérov v pohraničných regiónoch, ako aj účinky cezhraničnej spolupráce na tvorbu symbolov ako potenciálny zdroj pre formovanie alebo rekonfiguráciu cezhraničnej identity.

Cieľom výskumu bolo skúmať postoje a percepcie lokálnych aktérov cezhraničnej spolupráce, teda kognitívne a ideové prvky, ktoré ovplyvňujú spôsob interpretácie politickej roly hraničných regiónov a cezhraničnej spolupráce. Uvedené skúmanie je dôležité z dôvodu, že práve lokálni aktéri najviac a najskôr pociťujú a reflektujú akékoľvek zmeny prístupov a politík k správe hranice. Výskum sa sústredil na slovenskú stranu hranice, keďže základným cieľom bolo skúmať možnosti rozvoja regiónu v rámci EÚ. Skúmali sme aj to, do akej miery ovplyvňuje hranica spôsob fungovania skupinových komunít a vzorce správania sa obyvateľstva a politických elít, resp. čo všetko v organizácii a systéme fungovania ľudskej spoločnosti ovplyvňuje hranica.

Interpretácia výsledkov

Výskum miest a obcí sa sústredil na deväť obcí a miest Prešovského samosprávneho kraja (Ubl'a, Stakčín, Spišský Hrhov, Snina, Humenné, Kamenica nad Cirochou, Klenová, Liptovská Teplička a Raslavice) a dve obce (Vyšné

Nemecké a Hažín) a mesto Michalovce z Košického samosprávneho kraja. Z uvedených obcí a miest tri skúmané obce (Raslavice, Spišský Hrhov a Liptovská Teplička) sa nachádzajú viac ako 80 km od hranice, čo nám umožňuje konštatovať, že nepatria priamo do prihraničného regiónu. Presné vymedzenie prihraničného regiónu síce neexistuje, ale ak ho vnímame ako územie, ktoré umožňuje dennú dochádzku obyvateľstva do zamestnania, do škôl, za službami a za sociálnymi kontaktmi na územie z druhej strany hranice, pokojne môžeme konštatovať, že uvedené obce nespádajú do tejto kategórie.

Dve obce (Spišský Hrhov a Hažín) mali cezhraničnú spoluprácu úzko špecializovanú na konkrétnu oblasť (sociálna oblasť, resp. oblasť obnoviteľných zdrojov energie). Spišský Hrhov a Raslavice mali svoje zmluvy o cezhraničnej spolupráci podpísané s vládami, resp. mimovládami organizáciami (Spišský Hrhov: Великоберезнянська селищна рада, Mladežnícka organizácia „Budúcnosť Dniproťovska“; Raslavice: Fond cezhraničnej spol. a rozvoja špeciálnych ekonomických zón rozvoja, Užhorod a Zakarpatské oblastné centrum rozvoja vidieckeho turizmu, Užhorod). Ostatné mestá a obce mali zmluvy orientované na partnerské mestá a obce (Vyšné Nemecké – Perečín, Vyšné Nemecké – Seredné, Michalovce – Užhorod, Ubľa – Veľké Berezné, Ubľa – Malé Berezné, Stakčín – Veľké Berezné, Snina – Khust, Humenné – Perečín, Humenné – Mukačevo, Humenné – Užhorod, Kamenica nad Cirochou – Kamenica, Klenová – Kostrino, Liptovská Teplička – Veľké Berezné).

Spolupráca skúmaných miest a obcí s partnermi na ukrajinskej strane hranice sa zakladala na podpísanej zmluve o spolupráci (len v jednom prípade malo mesto Humenné neformálnu dohodu s ukrajinským partnerom). V rámci cezhraničnej spolupráce respondenti zhodne deklarovali, že dochádza k vzájomnej interakcii viackrát ročne (len v prípade spolupráce medzi Sninou a Khustom bolo uvedené, že stretnutia sa realizujú len dvakrát ročne).

Z vytypovaných organizácií sme oslovili 10 organizácií: Košická regionálna komora SOPK; Školský internát na Medickej, Košice; Občianske združenie PRO TORNENSIS, Turňa nad Bodvou; Agentúra na podporu regionálneho rozvoja, Košice, n. o.; Centrum spoločenských a psychologických vied SAV – Spoločensko-

vedný ústav Košice; Východoslovenské múzeum v Košiciach; Centrum prvého kontaktu – Michalovce; Národné lesnícke centrum (Zvolen); Regionálne poradenské a informačné centrum Prešov; Agentúra regionálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja.

V rámci frekvencie spolupráce oslovených organizácií s príslušnými ukrajinskými partnermi v drvivej väčšine prevažovala spolupráca realizovaná viackrát ročne. Výnimku tvorila spolupráca Agentúry na podporu regionálneho rozvoja (Košice) s Užhorodskou národnou univerzitou a spolupráca Východoslovenského múzea (Košice) s Agentúrou regionálneho rozvoja cezhraničnej spolupráce Transcarpathia, ktoré prebiehali na úrovni raz za dva roky. Čo sa týka charakteru spolupráce, prevláda formálna forma na základe uzavretých zmlúv.

Obce sa v rámci spolupráce sústreďovali prevažne na cestovný ruch (13 zo 17; 76 %), umenie a kultúru (12 zo 17; 70 %), šport (8 zo 17; 47 %), vzdelávania (8 zo 17; 47 %) a regionálny rozvoj (8 zo 17; 47 %). Spolupráca mimovládnych organizácií (5x) a spolupráca v rámci informačno-komunikačných technológií (4x; 29 %) bola rovnako pomerne dôležitým aspektom spolupráce. Ostatné skúmané oblasti nepatrili medzi prioritné oblasti cezhraničnej spolupráce, čo je prekvapujúce hlavne v prípade oblastí ako je životné prostredie (len 1x; 6 %), školstvo (1x; 6 %), resp. poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka (2x; 12 %). Doprava a poskytovanie verejných služieb sa v dotazníkoch neobjavili ako oblasti spolupráce ani v jednom prípade.

Medzi cieľové skupiny realizovaných aktivít a spolupráce vo všetkých skúmaných projektoch boli uvedení volení predstavitelia obcí a miest. Vo veľkej miere bola cieľovou skupinou projektov aj verejnosť (14x; 82 %), miestne záujmové kluby a združenia (13x; 76 %) a odborní zamestnanci obce. Miestni podnikatelia (6x; 35 %), študenti a mládež (8x; 47 %) patrili medzi cieľové skupiny len v približne v polovici projektov.

Skúmané obce a mestá využívali v prevažnej miere (75 % respondentov) kombináciu zdrojov vlastného rozpočtu a externých zdrojov pochádzajúcich z rôznych grantových schém (ako sú napr. Nórske fondy, Program cezhraničnej spolupráce HUSKROUA, Phare, resp. z podpory zo štátneho rozpočtu) alebo len výlučne zo zdrojov vlastného rozpočtu obce alebo mesta. Výlučne na externé zdroje na

cezhraničnú spoluprácu sa spoliehala len jedna obec (Spišský Hrhov).

Pri realizácii a príprave cezhraničných projektov sa jednotlivé obce spoliehali výlučne na projektové agentúry, a/alebo na odborné kapacity obecného úradu. Ako príklad úplnej samostatnosti pri príprave a implementácii projektov je možné uviesť obec Raslavice. Táto obec spoločne so svojimi partnerskými organizáciami na ukrajinskej strane riešia všetky projektové otázky a postupy len a výlučne vo svojej vlastnej réžii vrátane spracovania materiálov v anglickom jazyku. Pomoc občianskych združení, resp. súkromných subjektov bola vnímaná ako zanedbateľná.

V prípade partnerstiev, ktoré majú dlhú tradíciu a nie sú nevyhnutne viazané len na grantovú a projektovú činnosť je možné uviesť ako výborné príklady spolupráce obcí Stakčín a Ubľa na slovenskej strane a Malého a Veľkého Berezného na ukrajinskej strane. V prípade obce Stakčín sa nosne spolupráca s Veľkým Berezným zameriava na oblasti kultúry a športu. V športovej oblasti je spolupráca mimoriadne zaujímavá. Je plánované zostavenie spoločného mládežníckeho tímu pre známy futbalový turnaj Fragaria cup v Prešove. Účelom tohto spojeného tímu Veľkého Berezného a Stakčina je poskytnúť pre ukrajinských mládežníckych hráčov možnosť zúčastniť sa tohto podujatia, na ktorom by inak nemohli z finančných dôvodov participovať. Pravidelne sa organizuje stretnutie s názvom Ľude pod Nastasom, nazvaný podľa kopca spájajúceho túto oblasť. Ide o spoločné trhy organizované v obci Stakčín, počas ktorých sa každoročne vytvorí jedna drevená socha, ktorá následne zdobí obec. Sprievodnými podujatiami sú ukážky zásahu obecných hasičov, prezentuje sa klub vojenskej histórie a podobne. Každoročne zástupcovia obcí kladú vence obetiam 1. sv. vojny. Toto podujatie je spojené aj s turistickým pochodom. Obec Stakčín taktiež organizuje Zraz mládeže Polonín, ktorý je spojený s turistickým pochodom. V oblasti cestovného ruchu bol realizovaný spoločný projekt Informácie nepoznajú hranice, kde hlavným projektovým riešiteľom bola obec Ubľa. Výsledkom tohto projektu bola okrem iného aj reprezentačná viacjazyčná publikácia, ktorá prezentuje zaujímavosti regiónu po oboch stranách hranice.

Spolupráca medzi samosprávami sa realizuje i v rovine zdieľania know how. Zástupcovia

Veľkého Berezného mali napríklad možnosť zúčastniť sa zasadnutia obecného zastupiteľstva v Stakčíne. Mali možnosť získať skúsenosti zo spôsobu vedenia a programu zasadnutia obecného zastupiteľstva. Podľa vyjadrení respondentov štruktúrovaných rozhovorov zástupcov Veľkého Berezného zaujímali najmä procesy riešenia otázky spracovania tuhého komunálneho odpadu, ktorý je veľkým problémom ich regiónu.

Špecifický druh spolupráce medzi slovenskými a ukrajinskými partnermi v oblasti bezpečnostného manažmentu a práce mestskej polície, sa formuje medzi mestami Užhorod a Michalovce. Mesto Michalovce a jeho zbor mestskej polície majú bohaté skúsenosti s bezpečnostným manažmentom na tejto úrovni ochrany verejného poriadku. Michalovská mestská polícia disponuje moderným technologickým zázemím pre vizuálny monitoring verejných priestranstiev a cestných komunikácií, ktorý je využívaný aj PZ SR, MV SR a inými organizáciami, oprávnenými podľa zákona narábať s takýmito údajmi a informáciami. Mesto Užhorod je v štádiu zriaďovania takejto bezpečnostnej zložky v organizačnej pôsobnosti samotného mesta. Aktuálne má mesto len približne jednu desiatku strážnikov, ktorí nedisponujú náležitým vybavením. Zámerom projektu je prispieť jednak skúsenosťami z riadenia bezpečnostného manažmentu v mestskom prostredí a taktiež k podpore technického a technologického zázemia formujúcej sa bezpečnostnej zložky v meste Užhorod. Tento pripravovaný projektový zámer počíta tiež so zabezpečením vozového parku pre formujúcu sa mestskú políciu v Užhorode.

Prekvapujúcim zistením bolo, že okrem jedného prípadu predstaviteľa obcí a miest nedokázali uviesť ani jednu historickú osobnosť zviazanú s lokalitou/regiónom, ktoré by ich zviditeľňovali, a tak nepriamo prispievali k rozvoju cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou. Ojedinele boli uvádzaní tí, ktorí významnou mierou spolupracujú so subjektami a usilujú o podporu a pomoc pri rozvíjaní cezhraničnej spolupráce. V tomto smere Vyšné Nemecké uviedlo Ing. Vladimíra Benča (RC SFPA) a Ing. Eduarda Buraša (Feman, n. o). Neporovnateľne väčší potenciál významných osobností podporujúcich cezhraničnú spoluprácu uvádzali organizácie. Centrum prvého kontaktu v Michalovciach

upriamuje pozornosť na Gabriela Doriča, zástupcu prednostu mesta Michalovce, prezidenta Juventy Michalovce, ktorý už viac ako 15 rokov aktívne podporuje a napomáha rozvoju cezhraničnej slovensko-ukrajinskej spolupráci (v roku 2005 dopomohol nájsť na Ukrajine prvého projektového partnera – neziskovú organizáciu Uzhgorod 21. storočia. Nemenej dôležitým z pohľadu Centra je aj Martin Vaľko, majiteľ regionálnej „Televízie Zemplín“, ktorý od roku 2005 pravidelne prináša reportáže a informácie z Ukrajiny a ktorý zároveň cez jeho ukrajinského obchodného partnera „Televízia TISA“ prináša ukrajinským divákovi informácie a reportáže zo Slovenska. Centrum spoločenských a psychologických vied SAV – Spoločenskovedný ústav Košice hovorí o prínose Alexandra Mušíku, Alexandra Dulebu či Vladislava Benča. Košická regionálna komora SOPK zase poukazuje na aktivity Eduarda Buráša či Jany Burianovej. Ostatné zainteresované organizácie sa k tejto otázke nevyjadria.

Za zásadný problém je všeobecne považovaná vízová povinnosť ukrajinských partnerov. Ďalším z identifikovaných problémov, ktorý sa výrazne podpisuje na možnosti efektívnych a operatívnych riešení tak v prípravnej, ako aj implementačnej fáze projektových činností, je problém dlhých čakacích intervalov na hraniciach. Ako to uviedol Ing. Peter Paľa, prednosta OÚ Raslavice: „najoperatívnejšie je stretnúť sa vo Veľkých Slemenciach, kde je peší priechod“. Po skončení obdobia náporov spojených s nákupmi je možné hraničný priechod na ukrajinskú stranu prejsť pomerne rýchlo, s partnerskou organizáciou vyriešiť potrebné veci a následne sa vrátiť v rýchlom čase, t. j. v riadnej pracovnej dobe“.

Z dotazníkov vyplynulo, že jedným z problémov, ktorý výrazne vplýva na spoluprácu je neraz neštandardný prístup ukrajinských partnerov k plneniu niektorých povinností. Jednak sa objavuje problém nedodania náležitých materiálov a taktiež aj neefektívna komunikácia a nedodržiavanie časových lehôt pre prípravu a realizáciu jednotlivých, vopred dohodnutých krokov. Markantné pochybenia ukrajinskej strany zaznamenal napr. projekt realizovaný Gréckokatolíckou farnosťou v Lutine. RNDr. Machová v tomto kontexte uviedla, že „jedným z dôvodov je aj to, že úradníci príslušného odboru MÚ v Užhorode sú zamestnancami v štátnej službe, čo im neu-

možňuje získavať finančné prostriedky z iných zdrojov ako je ich funkčný plat. Okrem nemožnosti súkromne podnikáť, nemôžu prijímať ani odmeny v podobe činností na základe Dohody o vykonaní práce, ktorá by bola možná na základe plánovaných odmien z grantových prostriedkov. To spôsobuje zvýšenú záťaž týchto úradníkov, ktorí bez nároku na odmenu musia popri svojej bežnej agende v úrade spracovávať aj projektovú dokumentáciu a materiály, teda venovať sa niečomu, z čoho nemajú žiadne benefity“.

Problémom je aj kofinancovanie zo strany ukrajinských partnerov. Rozpočty samospráv nedisponujú dodatočnými prostriedkami a často nemajú možnosť využiť služby bankových subjektov, ktoré by im mohli poskytnúť pôžičku alebo hypotekárny úver. Tento problém je prehlbovaný aj tým, že samospráva má svoje účty vlastne v štátnej pokladnici. Tak dochádza k rôznym zdržaniam, ročným uzatváraniam účtov. Účty bývajú v novom účtovnom roku, ktorý v zásade korešponduje s rokom kalendárnym, nanovo zriadené, s novými údajmi, ako číslo účtu a pod. Stáva sa aj to, že konečný zostatok účtu sa nemusí v plnej miere stotožňovať s počiatočným stavom v novom roku, pričom ide o časté znižovania množstva disponibilných finančných prostriedkov. Týmto komplikáciám sa snažia niektoré samosprávy predchádzať tak, že si zriaďujú neziskové organizácie, ktoré svoje účty vedú v komerčných bankách v krajinách mimo Ukrajiny, a tak nepodliehajú spomínanej náročnej procedúre, ako aj nekompatibilita právnych, sociálnych a ekonomických noriem platných na SK, resp. v EÚ a na UA. V rovine vedenia účtovníctva je rozdiel medzi SK a UA napríklad v tom, že na UA nie je potrebné viesť elektronický účtovný denník, čo je ale potrebné na SK. To má za následok zdržania vo vytváraní priebežných i záverečných hodnotiacich správ v oblasti financií, lebo vedenie účtovných záznamov len v papierovej podobe sa následne musí prepracovať do elektronickej podoby.

Predovšetkým v počiatočnej fáze projektových činností, ale aj počas implementácie projektov je problémom to, že neexistuje funkčný mechanizmus prostredníctvom ktorého by sa uľahčil proces vykonávania zmien v projektoch, ktoré nebolo možné predvídať vopred. To sa prejavuje na plynulosti procesu implementácie. Neexistuje funkčný mechanizmus, ktorý

by dokázal zohľadniť takéto závažné zmeny, ktoré často nie je možné predpokladať a ktorý by umožnil napríklad predĺženie implementačného obdobia. Zvýšená operatívnosť pri takýchto zmenách by sa mohla výrazne pozitívne podpísať nielen na plynulom priebehu procesu implementácie, ale v konečnom dôsledku aj na kvalite realizovaných činností, indikátorov a finálnych riešeniach.

Zaujímavé bolo sledovať percepciu prekážok rozvoja cezhraničnej spolupráce medzi obcami a mestami, ktoré sa nachádzajú v rámci prihraničného regiónu a tými, ktoré sa vzdialenosťou nachádzajú mimo prihraničného regiónu. Obce a mestá mimo prihraničného regiónu zhodne považovali jednotlivé bariéry za veľmi málo vplyvné. Na druhej strane, mestá a obce nachádzajúce sa v blízkosti hraníc považovali jednotlivé bariéry (hlavne odlišné správne systémy a administratívne problémy, legislatívne prekážky, rôzna úroveň infraštruktúrneho vybavenia) ako tie, ktoré majú veľký vplyv na cezhraničnú spoluprácu.

Dotazované organizácie uviedli aj ďalšie prekážky ako: minimálna komunikácia slovenského národného kontrolného orgánu s predkladateľmi žiadosti o platbu; neskoré upozornenia na chýbajúce doklady/podklady; nepriemerane dlho trvajúca kontrola výdavkov zálohových platieb na Ministerstve pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR a následné uvoľnenie ďalších finančných prostriedkov; nemožnosť odvolať sa proti hodnoteniam slovenského národného kontrolného orgánu; vnímanie niektorých finančných inštitúcií Ukrajiny ako rizikového partnera (v prípade projektov ENPI CBC HUSKROUA). Isté ťažkosti boli avizované aj pri implementácii projektov v rámci Nórskeho finančného mechanizmu (NFM): prieťahy v manažmente NFM, ktoré na Slovensku spôsobili podstatné skrátenie doby realizácie projektov pre prijímateľov a partnerov; personálna poddimenzovanosť Národného kontrolného bodu na Úrade vlády SR zapríčínujúcej predĺženie dĺžky schvaľovania priebežných správ.

V rámci prípravy spoločných projektov sa ako bariéry cezhraničnej spolupráce javili aj finančné problémy pri vypracovávaní projektov (resp. dlhšie posudzovanie žiadostí o platbu, nejednotné a často menené postupy implementácie projektov...), komplikované administratívne požiadavky, ktoré sa prejavujú hlavne v legislatívnych rozdieloch v oblasti účtovní-

tva, ekonomických činností najmä pri príprave a realizácii projektov. Obce a mestá sa (okrem kultúrnej a športovej spolupráce) pri rozvoji cezhraničnej spolupráce spoliehali len na finančné prostriedky získané z rôznych grantových schém (v prípade, že obce a mestá nedokážu získať grant, nemali, resp. nedokázali vyčleniť dostatok financií na rozvoj cezhraničnej spolupráce). Pre mestá a obce, hlavne tie, ktoré sa nachádzajú v blízkosti hraníc, sa ako problém rozvoja cezhraničnej spolupráce vníma aj vízová povinnosť Ukrajincov, resp. bariéry vyplývajúce z komplikovaného prekonávania Schengenskej hranice (dlhé čakacie doby na hraničných prechodoch).

Ako potenciálnych partnerov v budúcnosti respondenti – predstavitelia obcí a miest – prevažne uvádzali len existujúcich partnerov, z čoho je možné urobiť záver, že necítia potrebu nadväzovať ďalšiu spoluprácu s inými mestami a obcami, resp. s inými aktérmi. Skôr sa sústreďujú na rozšírenie a prehĺbenie spolupráce v rámci existujúcich partnerstiev. Výskum tak nepreukázal, že by lokálni aktéri vnímali potenciál cezhraničnej spolupráce ako kľúčový impulz pre rozvoj prihraničného regiónu – napriek tomu, že väčšina respondentov (deklaratívne) chápe cezhraničnú spoluprácu ako nástroj na riešenie spoločných problémov a záujmov v cezhraničnom regióne.

Medzi potenciálne aktivity, ktoré by mohli prispieť k rozvoju cezhraničnej spolupráce, respondenti uvádzali hlavne spoluprácu v cestovnom ruchu ako vzájomnú propagáciu turistických atrakcií, budovanie spoločných tematických turistických trás, dobudovanie infraštruktúry cestovného ruchu, vytvorenie nových turistických trás. Oslovené organizácie vidia potenciál pre ďalší rozvoj slovensko-ukrajinskej spolupráce: v rozvoji obchodných vzťahov; v budovaní sociálneho kapitálu, v odbúravaní predsudkov; v identifikácii a riešení spoločných problémov, v podpore vzniku spoločných aktivít, v rozvoji vzdelávania v oblasti sociálnych podnikov, v poľnohospodárstve a v energetike; v spolupráci múzeí a galérií; v aktivitách podporujúcich rozvoj malého a stredného podnikania a vo vzdelávaní k trvalo udržateľnému rozvoju.

Regióny na oboch stranách slovensko-ukrajinskej hranice sú vnímané ako periférne regióny dosahujúce relatívne nízku úroveň ekonomického rozvoja a so sociálne marginali-

zovanými skupinami. Regióny na slovensko-ukrajinskej hranici majú relatívne izolované polohy vzhľadom k ekonomickým a politickým centráram svojich štátov a nedostatočnú dopravnú infraštruktúru, kde cestná a železničná sieť je zaostalejšia v porovnaní s inými oblasťami štátu, resp. je veľmi riedka. Zaostalosť týchto regiónov sa premieta aj do nízkeho prílevu domáceho a zahraničného kapitálu. Problémom cezhraničnej spolupráce je aj neexistencia právnej a administratívnej štruktúry, podporujúcej cezhraničné iniciatívy.

Výskum poukázal na relatívne nižšiu mieru spolupráce medzi obcami, mestami a ďalšími regionálnymi aktérmi na obidvoch stranách hranice. Uvedené tvrdenie nekorešponduje s faktom rastúceho záujmu o cezhraničnú spoluprácu, čo je napríklad vidieť podľa nárastu počtu predkladaných projektov v rámci jednotlivých výziev ENPI CBC HUSKROUA. Kým v prvej výzve bolo podaných celkom 148 žiadostí (z toho na spoluprácu s UA bolo orientovaných 50 projektov) a schválených 47 (z toho 20 projektov spolupráce s UA), v tretej výzve to už bolo 269 žiadostí, z ktorých však bolo podporených len 30 (z nich iba 10 smerovali na UA). V rámci troch výziev bolo podaných 304 projektov spolupráce s UA, ale schválených bolo iba 51, t. j. len 16,8 %!

1. Výzva (výber so spoluprácou s UA)

Zaslané žiadosti 148, z nich na UA: 50/ 34 %	schválené projekty 47, z nich na UA: 20 / 43 %
SK - UA 23	SK - UA 14
HU - SK - UA 9	HU - SK - UA 2
SK - RO - UA 3	SK - RO - UA 0
HU - SK - RO - UA 15	HU - SK - RO - UA 4

2. Výzva (výber so spoluprácou s UA)

Zaslané žiadosti 259, z nich na UA: 115/ 44 %	schválené projekty 46, z nich na UA: 21/ 46 %
SK - UA 54	SK - UA 12
HU - SK - UA 39	HU - SK - UA 3
SK - RO - UA 4	SK - RO - UA 2
HU - SK - RO - UA 18	HU - SK - RO - UA 4

3. Výzva (výber so spoluprácou s UA)

Zaslané žiadosti 269, z nich na UA: 139/ 52%	schválené projekty 30, z nich na UA: 10/ 33%
SK - UA 70	SK - UA 5
HU - SK - UA 39	HU - SK - UA 3
SK - RO - UA 4	SK - RO - UA 0
HU - SK - RO - UA 26	HU - SK - RO - UA 2

Všetky výzvy a ich miera úspešnosti

Zaslané žiadosti 676, z nich na UA: 304/ 45 %	schválené projekty 123, z nich na UA: 51/ 41 %
SK - UA 147	SK - UA 59
HU - SK - UA 87	HU - SK - UA 8
SK - RO - UA 11	SK - RO - UA 2
HU - SK - RO - UA 59	HU - SK - RO - UA 10

Zdroj: spracované podľa podkladov VÚC PSK a ENPI CBC HUSKROUA

Je potrebné upozorniť, že cieľom nášho výskumu nebola analýza úspešnosti/neúspešnosti predkladaných žiadostí – tento fenomén, podľa nášho názoru, by si vyžadoval osobitný výskum a zodpovedajúcu analýzu.

Faktom však ostáva, že existujúca hranica medzi Slovenskom a Ukrajinou je stále vnímaná ako bariéra rozvoja. Vo väčšine prípadov sa spolupráca medzi mestami a obcami sústredila len na kultúrno-športové aktivity.

V rámci výskumu sme pozorovali, že pridaná hodnota nami sledovanej cezhraničnej spolupráce je viditeľnejšia ako priame projektové výsledky. Cezhraničná spolupráca vytvorila atmosféru zblíženia a dialógu a podporila vzájomné medzikultúrne vzdelávanie. Tým sa potvrdili niektoré závery vyplývajúce z projektov Exlinea, CBCED a EUBORDERREGIONS.

Respondenti vnímali, že primárnym pozitívnym efektom cezhraničnej spolupráce je vytváranie rôznych interakcií na viacerých úrovniach spoločnosti. Taktiež bolo zaznamenané, že prostredníctvom cezhraničnej spolupráce sa vytvára konkrétnejší obraz hranice, čím sa eliminujú stereotypy o komunite žijúcej na druhej strane hranice.

Z hľadiska hustoty (density) cezhraničných iniciatív môžeme konštatovať, že síce v odpovediach respondentov prevažujú zmluvné vzťahy medzi aktérmi CBC nad neformálnymi iniciatívami, avšak väčšina cezhraničných iniciatív má skôr projektový ako dlhodobý charakter. Problémom je často schopnosť, resp. možnosť dosiahnuť trvalo udržateľný rozvoj cezhraničnej spolupráce. Prostredníctvom rôznych projektov dochádza k čiastočnej spolu-

práci, avšak tá väčšinou v aktívnej podobe končí po skončení konkrétnych projektov.

Výskum preukázal, že hlbšej cezhraničnej spolupráci chýbajú zdroje a ukazuje sa, že existuje len veľmi malý verejný záujem zapojiť sa do prípravy alebo činností v oblasti spolupráce. Výsledkom je, že proces budovania regiónov má viac čo do činenia so selektívnym sieťovaním tých, ktorí cezhraničnú spoluprácu realizujú, a ktorí pracujú do značnej miery (ale nie výlučne) v rámci verejného sektora. Vo výskume nebolo preukázané, že súkromný sektor javí veľké úsilie o zapojenie sa do agendy cezhraničnej spolupráce.

Viackrát sa objavilo odporúčanie, ktoré je možné vnímať ako istú prosbu či návrh, že efektívnemu prehlbovaniu spolupráce medzi SK a UA by mohla byť nápomocná samostatná projektová výzva pre tieto dve krajiny. Existujúce súčasné možnosti si vyžadujú zapojenie partnerov, ktorí sú z iných rôznych krajín. Napríklad podmienenosť partnerstva aj s maďarskou stranou v sebe skrýva problémy jazykového charakteru. Jazyková bariéra musí byť často kompenzovaná privolávaním si prekladateľa, čo predstavuje ďalšie finančné investície, ktoré sú spojené len s prípravnou fázou.

Vzhľadom na problémy s nekompatibilitou právneho, ekonomického a sociálneho systému by bolo žiaduce a odporúčané zriadenie poradného orgánu, ktorý by umožňoval čo možno najhladší priebeh podávania projektov, ktorý by dokázal identifikovať mechanizmy pri financovaní a celkovej implementácii projektu tak, aby boli v súlade s platnými právnymi regulami určujúcimi činnosť v prípade SK a UA partnerov. Ako možný zdroj inšpirácie takejto podpornej zložky bol uvedený tzv. Spoločný technický sekretariát, ktorý funguje pre SK – PL cezhraničnú spoluprácu a sídli v Krakove.

Objavil sa tiež návrh, že pre lepšiu prípravu projektov by bolo vhodné poskytnúť všetky informácie o výzvach a projektoch, vrátane príloh v slovenskom jazyku. Je prípustné podávanie projektov v anglickom jazyku, no pre proces spracovania projektu, ktorý sa aj tak stále formuluje v národnom jazyku, by bolo dobré disponovať v rovnakej jazykovej úprave aj všetkými informáciami. Špecifiká výzvy, ktoré sú často uvedené práve v prílohách môžu v niektorých momentoch vplývať aj na samotné rozhodnutie, či je v možnostiach danej obce,

mesta alebo organizácie do tejto projektovej činnosti vôbec vstupovať a žiadať o ňu.

Ing. Džomeková z MÚ v Snine uviedla skúsenosť, ktorá by umožňovala výrazne eliminovať možné komplikácie pri implementácii projektu, a ktoré by súviseli s rozdielnymi legislatívnymi rámcami v partnerských mestách v jednotlivých krajinách. Značnej časti komplikácií je možné predísť presným naplánovaním činností a financovania v samotnej žiadosti o projekt. Takáto precízna práca, ktorá v sebe zahŕňa špecifiká legislatívnych rámcov oboch participujúcich strán umožňuje mimoriadne hladký priebeh implementácie. Nie je to prirodzene návod na odstránenie všetkých problémov. Rovnako uviedla, že problémom, ktorý by bolo pri realizácii týchto projektov možné riešiť, sú finančné straty na ukrajinskej strane spôsobené zmenou a výkyvmi kurzu Ukrajinskej Hrivny voči Euru. Pri tvorbe a plánovaní rozpočtu by bolo vhodné zohľadňovať tento fakt a vytvoriť mechanizmus možných kompenzácií takto vzniknutých strát. Pri tvorbe tohto kompenzačného mechanizmu by bolo možné vychádzať z vývoja kurzu za isté obdobie (napr. jedného kalendárneho roka). Na základe týchto údajov by bolo možné stanoviť kurzový interval, v ktorom by bola suma požadovaná v Eurách zachovaná aj napriek kolísaniu kurzu.

Veľké skúsenosti z realizácie projektovej spolupráce sa medzi SK a UA sa odzrkadľujú aj na odporúčaní z MÚ v Michalovciach. Podľa slov RNDr. Machovej nekompatibilita právnych a obchodných noriem medzi SK a UA je do istej miery aj výhodou. Systém na UA je benevolentnejší než na SK, ktoré musí zohľadňovať normy a nariadenia EÚ. Takáto benevolentnosť umožňuje už v procese prípravy nastaviť jednotlivé kroky pri riešení grantových úloh a pri financovaní projektových aktivít tak, že sú v súlade s prísnejším, teda slovenským, resp. európskym rámcem. Ukrajinskej strane síce pribúdajú povinnosti, s ktorými sa typovo nestretávajú vo svojom prostredí, no uvedené prispôsobenie sa, má pozitívny vplyv na elimináciu takých nedostatkov, ako neoprávnené výdavky.

Podobný návrh ako RNDr. Machová, prezentoval aj Ing. Paľa z OÚ Raslavice, ktorý je autorom ešte jedného zásadného odporúčania, ktoré zároveň poukazuje na zdroje fundamentálnych pochybení pri príprave a realizácii pro-

jektov. Prednosta OÚ v Raslaviciach zdôraznil potrebu precízneho naštudovania podmienok jednotlivých výziev. Oboznámenie sa s platnými podmienkami a vypracovanie projektu v súlade s nimi, dokáže výrazne predísť možným problémom a komplikáciám vo všetkých projektových fázach vrátane tvorby projektu.

Záver

Inkluzívny alebo uzavretý charakter hranice taktiež predstavuje významný faktor, ktorý zásadne ovplyvňuje sklon k podpore cezhraničnej spolupráce. Odpovede respondentov najčastejšie indikovali bariéry cezhraničnej spolupráce, ktoré priamo súvisia s uzavretým charakterom Schengenskej hranice a s (ne)efektívnosťou manažmentu hranice (komplikované prekonávanie Schengenskej hranice, dlhé čakacie doby na hraničných prechodoch, vízová povinnosť, nedostatočná infraštruktúra v pohraničí, a pod.).

Cezhraničná spolupráca je respondentmi síce vo všeobecnosti vnímaná ako prostriedok pre hospodársku a kultúrnu výmenu, resp. pre budovanie politických koalícií pre účely regionálneho rozvoja, avšak tieto aktivity narážajú na značné štrukturálne, finančné, politické obmedzenia. Vyjadrujeme presvedčenie, že zrušenie vízovej povinnosti pre občanov UA bude zároveň odstránením jednej z bariér, ktorá do značnej miery negatívne ovplyvňovala charakter spolupráce medzi prihraničnými regiónmi SK a UA.

Literatúra:

- ANDERSON, J. – O'DOWD, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, roč. 33, č. 7, s. 593 – 604.
- BLATTER, J. (1997): Explaining Crossborder Cooperation: A Border-Focused and Border-External Approach. *Journal of Borderlands Studies*, roč. 12, č. 1 – 2, s. 151 – 174.
- BLATTER, J. (2000): Emerging Cross-Border Regions as a Step towards Sustainable Development? Experiences and Considerations from Examples in Europe and North America. *International Journal of Economic Development*, roč. 2, č. 3, s. 402 – 439.
- BLATTER, J. (2003): Beyond Hierarchies and Networks: Institutional Logics and Change in Transboundary Spaces. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, roč. 16, č. 4, s. 503 – 526.
- BLATTER, J. (2004): 'From Spaces of Place' to 'Spaces of Flows'? Territorial and Functional Governance in Cross-Border Regions in Europe and North America. *International Journal of Urban and Regional Research*, roč. 28, č. 3, s. 530 – 548.
- BÜCHNER, J. – SCOTT, J. (eds.) (2009): *Local Dimensions of a Wider European Neighbourhood: Developing Political Community Through Practices and Discourses of Cross-Border Cooperation. Final Project Report*. Leibniz: EUDIMENSIONS.
- CELATA, F. – COLETTI, R. (2012): *Soft, mobile or networked? Cross-border cooperation and the topology of the European Union external frontier*. Working Paper Series 2.
- DIMITROV, M. et al. (2003): Cross-Border Cooperation in South-Eastern Europe. The Enterprises' Point of View. *Eastern European Economics*, roč. 41, č. 6, s. 5 – 25.
- HOUTUM, H. v. (2002): Borders of Comfort, Spatial Economic Bordering Processes in the European Union. *Regional and Federal Studies*, roč. 12, č. 4, s. 37 – 58.
- HOUTUM, H. v. (2005): The Geopolitics of Borders and Boundaries. *Geopolitics*, roč. 10, č. 4, s. 672 – 679.
- HOUTUM, H. v. – NAERSSSEN T., v. (2002): Bordering, Ordering, and Othering. *Journal of Economic and Social Geography (TESG)*, roč. 93, č. 2, s. 125 – 136.
- HOUTUM, H. v. – STRÜVER, A. (2002): Borders, Strangers, Doors and Bridges. *Space & Polity*, roč. 6, č. 2, s. 141 – 146.
- HOUTUM, H. v. – KRAMSCH, O. – ZIERHOFER, W. (eds.) (2005): *Bordering Space*. Aldershot: Ashgate.
- HOUTUM, H. v. – PIJPER, R. (2007): The European Union as a Gated Community: The Two-Faced Border and Immigration Regime of the EU. *Antipode*, roč. 39, č. 2, s. 291 – 309.
- HOUTUM, H. v. – SCOTT, J. (2005a): *Boundaries and the Europeanisation of Space: The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives of Borders*. Berlin and Nijmegen: EXLINEA.
- HOUTUM, H. v. – SCOTT, J. (2005b): *Policy Considerations of Project Results: "Good Practices" and Situational Ethics of Cross-Border*

- Cooperation. Berlin and Nijmegen: EXLINEA Policy Paper.
- HUBER, P. B. (2003): On the Determinants of Cross-border Cooperation of Austrian Firms with Central and Eastern European Partners. *Regional Studies*, roč. 37, č. 9, s. 947 – 955.
- KRAMSCH, O. (2003): The Temporalit(ies) of European Cross Border Governance: Euregions and the Problem of Sens. *Journal of Borderland Studies*, roč. 18, č. 2, s. 69 – 85.
- LAINE, J. (2014): Opportunities and Challenges of Non-State Dialogue Across the Finnish-Russian Border. In: *Annales Scientia Politica* Vol. 3, No. 1, pp. 4 – 14. ISSN 1339-0732.
- NEWMAN, D. (2001a): Boundaries, Borders and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines. In: ALBERT M. et al. (eds.): *Identities, Borders and Orders, Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 137 – 150.
- NEWMAN, D. (2001b): Boundaries, Territory and Postmodernity: Towards Shared or Separate Spaces? In: PRATT, M. – BROWN, J. (eds.): *Borderlands Under Stress*, London: Kluwer.
- NEWMAN, D. (2003): On borders and power: A theoretical framework. *Journal of Borderland Studies*, roč. 18, č. 1, s. 13 – 25.
- NEWMAN, D. (2006): Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue. *European Journal of Social Theory*, roč. 9, č. 2, s. 171 – 186.
- NEWMAN, D. – PAASI, A. (1998): Fences and Neighbors in the Postmodern World: Boundary Narratives in the Political Geography. *Progress in Human Geography*, roč. 22, č. 2, s. 186 – 207.
- O'DOWD, L. (2001): Analysing Europe's Borders. *IBRU Boundary and Security Bulletin*, s. 67 – 79.
- O'DOWD, L. (2002): The Changing Significance of European Borders. *Regional and Federal Studies*, roč. 12, č. 4, s. 13 – 36.
- O'DOWD, L. (2005): The Changing Significance of European Borders. In: ANDERSON, J. – O'DOWD, L. – WILSON, T. M. (eds.): *New Borders for Changing Europe. Cross-border Cooperation and Governance*. Frank Cass: London, Portland, s. 13 – 36.
- O'DOWD, L. – DIMITROVA, B. (2007): *Promoting Civil Society across the Borders of the EU Neighborhood: Debates, Constraints and Opportunities*. Belfast: Centre for International Borders Research, Queen's University.
- PAASI, A. – PROKKOLA, E. K. (2008): Territorial Dynamics, Cross Border Work and Everyday life in the Finnish-Swedish Border area. *Space and Polity*, roč. 12, č. 1, s. 13–29.
- PERKMANN, M. (2002): *The rise of the Euro-region. A bird's eye perspective on European cross-border cooperation*. Lancaster: University of Lancaster.
- PERKMANN, M. (2003): Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-operation. *European and Regional Studies*, roč. 10, č. 2, s. 153 – 171
- PERKMANN, M. (2005): *Cross-border Co-operation as Policy Entrepreneurship: Explaining the Variable Success of European Cross-border Regions*. CSGR Working Paper No. 166/05.
- PERKMANN, M. – SUM N. L. (eds.) (2002): *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SCOTT, J. (ed.) (2006a): *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*, Aldershot: Ashgate.
- SCOTT, J. (2006b): *EU Geopolitics and Emerging Research Agendas: A Summary Report*. EUDIMENSIONS.
- SCOTT, J. (2007): *Borders, Border Studies and EU Enlargement*. EUDIMENSIONS.
- SCOTT, J. (2011a): *State of the Debate Report D6 (WP 1)*. EUBORDERREGIONS.
- SCOTT, J. (2011b): *Borders, Border Studies and EU Enlargement*. In: WASTL-WALTER, D. (ed.) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington, Ashgate Publishing Company 2011, s. 123 – 142.
- SCOTT, J. W. (2015): *Eastern Neighbourhood as a Political Divide: EU Policies of Regional Cooperation and 'Selective Visibility' in the Case of Ukraine*. Working Paper 10.
- SCOTT, J. – MATZEIT, S. (2006a): *Lines of Exclusion as Arenas of Cooperation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions. Executive Summary*. EXLINEA.
- SCOTT, J. – MATZEIT, S. (eds.) (2006b): *Lines of Exclusion as Arenas of Cooperation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions. Final Project Report*. EXLINEA.

- SCOTT, A. J. – STORPER, M. (2002): *Regions, Globalization, Development. Regional Studies*, roč. 37, č. 6 – 7, s. 579 – 593.
- SMALLBONE, D. – LABRIANIDIS, L. – VENESAAR, U. – WELTER, F. – ZASHEV, P. (2007): *Challenges and Prospects of Cross-Border Cooperation in the Context of the EU Enlargement*. Kingston University.
- SMALLBONE, D. – XHENETI, M. (2008): *CBCED Deliverable 16: Policy Issues Related to Entrepreneurship Development and Crossborder Cooperation in Case Study Regions*.
- SMALLBONE, D. – WELTER, F. – XHENETI, M. (2012): *Cross-Border Entrepreneurship and Economic Development in Europe's Border Regions*. Cheltenham – Northampton: Edward Elgar Publishing.
- VARADZIN, F. et al. (2005): *Regiony a vnější ekonomické vztahy*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava. ISBN 80-248-0968-0.

Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy Výskum hraníc a cezhraničná spolupráca: rozšírenie ponuky vysokoškolského vzdelávania v politických vedách - KEGA č. 054PU-4/2016

VLIV GENIA LOCI VÝCHODNÍ FRONTY 1. SVĚTOVÉ VÁLKY NA ROZVOJ PŘEHRANIČNÍ SPOLUPRÁCE VE SLOVENSKO-POLSKO-UKRAJINSKÉM PŘEHRANIČNÍM REGIONU

JAROSLAV VENCÁLEK

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: jaroslav.vencalek@unipo.sk

Abstract:

People are attributing specific meanings to individual places (regions) by their activity and thus they are visualizing their life ideas. In this way genius loci (genius regionis) is developed in human consciousness. This social value of the landscape, generated by the generational accumulation of human experience, forms the central part of the potential of places and regions. It is well known that the activation of the socio-economic potential of the country, including genius loci (genius regionis), contributes even to the development of cross-border cooperation. An example may be the fact that (after more than one hundred years) a genius locus of the Eastern Front of the World War I has become the generator of the development of cross-border cooperation in the Slovak-Polish-Ukrainian region.

Keywords:

Genius loci, Cross-border cooperation, Eastern front of World War I

Úvod

Přehraniční spolupráce je v současnosti, podobně jako mnoho ostatních sociálně-ekonomických aktivit, vnímána značně nekomplexně. Nejde ani tak o nedostatečné množství faktorů, s nimiž bychom měli pracovat, ale spíše se jedná o způsob vnímání příhraniční spolupráce. V souladu se snižováním role kauzality a zvyšováním významu studia kontextuálnosti společenských vztahů, je možno vnímat přehraniční spolupráci na bázi vzájemné doplňkovosti (komplementárnosti) jejich fyzických a duchovních aspektů.

Proto bychom měli mnohem více respektovat komplementární vztahy mezi materiálními (hmotnými) a nemateriálními (nehmotnými), mezi objektivními a subjektivními, a tím i racionálně a iracionálně působícími faktory. Při takovémto zohlednění lze lépe využít pestré a přitom doposud velmi málo využívané palety nejrozumnějších funkcí času. Ten totiž nemá jen všeobecně známou funkci časorozměrnou.

S funkčně a významově pojímanými integračními vztahy vznikají i nové možnosti rozvoje přeshraniční spolupráce, a to jak ve vztahu k vlastním zdrojům daných míst (regionů), tak i ve vztahu k nově kontextuálně utvářeným strukturám (např. euroregiony, etnografické regiony, nodální regiony). Fenomén přeshraniční spolupráce lze tak vnímat nejen jako momentálně aktuální jev, ale lze jej studovat i ve vazbě k minulým, významným společenským aspektům regionálního rozvoje.

Postindustriální společnost dospěla k přesvědčení potřeby vzájemné propojenosti kontinuity přeshraniční spolupráce s kontinuitami inovací. Inovační obměny jsou součástí lokálních, celostátních, celoevropských či celosvětových systémů, majících vlastní časoprostorové a obsahové struktury. Ty pak vytvářejí komplexní systém systémů. Proto při analýzách vlivu přeshraniční spolupráce na rozvoj (a to nejen) slovensko-polsko-ukrajinského regionu, právě vzhledem k různým funkcím času (např. stimulační, operační, transformační) je nutno brát zřetel jak na evolučně vzniklé synchronické struktury, tak i na ty, které vznikaly později, tedy diachronicky. Ke kontextuálnímu zohlednění funkcí času náleží studium genia loci (genia regionis), umožňující v krajině odhalovat právě ony dlouhodobě působící vztahy člověka (komunit, či jiných lidských entit) s daným prostředím.

Cílem tohoto příspěvku je nastínit na příkladu slovensko-polsko-ukrajinského přeshraničního regionu vliv jednoho aspektu genia loci (genia regionis) na rozvoj přeshraniční spolupráce. Generátorem tohoto procesu je fenomén východní fronty 1. světové války.

Genius loci jako společenská hodnota akumulace generačních zkušeností a významný faktor regionálního rozvoje

„Genius loci“ vyjadřoval ve starověkém římském pojetí ochranného ducha, který ovlivňoval charakter života lidí a míst. Tato iracionální síla nebyla omezena smrtí člověka, ale byla přenášena i dál do budoucnosti. Později vyjadřoval genius loci především konkrétní atmosféru místa. Prostřednictvím kulturně-historických determinací může vnější prostředí více či méně nejen ovlivňovat, ale i výrazně měnit vztah člověka ke světu. Ten je prostřed-

nictvím lidského vědomí vnitřně strukturován a ovlivňován jak osobními, tak společenskými snahami, záměry, či do budoucna proklamovanými nebo očekávanými hodnotami. Podle britského architekta a environmentalisty Daye (*1942) „Jakmile pochopíme, jak na nás okolí působí, dokážeme utvářet místa, která slouží k užitku v nich žijícím lidem. Prostředí připravované ne za účelem něco vyjádřit, ale podpořit nálady, pocity a vnitřní rozvoj, může prospívat fyzickému, psychickému i sociálnímu zdraví – *vnitřním kořenům individuality*“ (Day, 2004, s. 26).

Day tím upozorňuje na nevšední význam a unikátnost potřeby časoprostorového ukotvení člověka v prostředí. Genius loci (duch místa) je tak permanentně ovlivňován projevy lidí obývajících daná místa. Nelze se proto divit, že v takových místech, v nichž je ve smyslu přirozeného bytí člověka narušena harmonie mezi sociálními vztahy přijímání a dávání, nemohou se lidé dlouhodobě cítit dobře. Takovými místy jsou např. supermarkety či jiná velkokapacitní nákupní centra. Tato centra služeb mají (nejen) své ekonomické bariéry, dané vztahy nabídky a poptávky, ale mají i limity sociálně-kulturní, a tím i politicko-preferenční.

Podle slovenského geografa a prognostika Ivaničky (1929–2014) pojmy, jakými jsou genius loci, genius Evropy a genius Terrarum, znamenají neobyčejně vysokou hodnotu akumulace zkušeností mnoha generací, která usnadnila nejen vlastní existenci, ale i kontinuitu prosperity. „Genius loci umožňuje vydvihnout ty klíčové vlastnosti vzájemných vztahů člověka s krajinou a jejími samoregulačními mechanismy, že se jeho znalost stává předpokladem dalšího rozvoje“ (Ivanička, 1997, s. 99).

Genius loci umožňuje dešifrovat pamětní kód předcházejících generací, jejich hodnotové systémy a etické normy společenského života. Důraz při studiu genia loci je proto spojován s prezentací myšlenkové pestrosti, bohatstvím lidských artefaktů a celkovou vitálností lidského potenciálu daného území. Lze jej tedy vnímat jako soubor mimořádných vlastností a významů studovaných míst, v nichž jsou neopakovatelným a vždy jedinečným způsobem propojeny konkrétní aspekty lidského bytí s přírodním prostředím.

Bylo by proto velmi znepokojivé, pokud by společenské elity nadále tíhly jen ke krátkodobě sledovaným efektům vztahů člověka s prostředím. Toto znepokojení je navíc podpořeno historickou zkušeností, která dává za pravdu, původem maďarskému teoretiku dějin umění Štraussovi (1931–2013), vycházejícímu z hypotézy, že chceme-li se s něčím vyrovnat, pak to předpokládá, abychom danou skutečnost dokázali patřičně rozpoznat. A rozpoznat něco jako nové, lze jen na bázi už existujících tradic a znalostí, tedy na základě něčeho dějinně už dovršeného. O to důrazněji působí i jím zdůrazňované dřívější varování amerického filozofa Santayany z roku 1905 „Jestliže dnes již jedna celá generace, prý na celém světě, ignoruje vlastní minulost, je nevyhnutně odsouzená si ji znovu zopakovat“ (Santayana citován in Štrauss, 2009, s. 63).

Zabývat se studiem genia loci (genia regionis) znamená pochopit rytmus života a poznávat životní hodnoty jako něco silného, přitom často neobyčejně těžce uchopitelného, co ale dokáže lidi přimět k tomu, aby setrvali na daném místě po dlouhou dobu. To znamená, aby byli i generačně spjati s daným prostředím. Prostřednictvím znalosti genia daného území lze poznávat „stěžejní stavební kameny“, které byly, jsou a mohly by být k dispozici při budování čehokoliv dalšího. Znamená to přispět k nalezení adekvátního místa člověka v globalizujícím se světě. Znamená to odmítnout pasivní akceptování globálních trendů a přihlásit se k aktivní účasti na rozvoji globálního světového étosu, jehož nedílnou součástí je úsilí odmítající unifikaci a homogenizaci krajiny, avšak preferující poznání, které rozvíjí funkční a významové propojování rozdílností a specifických ve prospěch rozvoje fraktálně utvářených prostorových struktur.

Je obrovským nepochopením řídicích politicko-správních struktur, jestliže lokální patriotismus a vlastenectví jsou vnímány jako celkové odmítnutí globalizace, a není na ně nazíráno jako na obohacování, dnes již výrazně integrovaného světa.

Jak tedy ve světě řídícím se právními normami o výběrových řízeních a preferování ekonomicky nejméně náročných řešení vnímat názory, podle nichž mnohem důležitější než starost o nízké ekonomické náklady je kontrola nad tím, jak je konkrétní místo utvářeno ke

spokojenosti v něm žijících obyvatel a jakou podobu má jeho duch?

Není nakonec uvědomování si a ochrana génia krajiny (místa, mikroregionu, makroregionu) mnohem důležitější a významnější, než nejrůznějšími tlaky prosazovaná potřeba ekonomicky nejvýhodnějších lokalizací, prakticky jakýchkoliv objektů a jevů ve světové ekumeně, navíc velmi často náležejícím cizím nadnárodním společnostem.

Nevede vůbec cesta k pochopení současné Evropy přes porozumění, v minulosti dramatikem a prezidentem Havlem vyjádřeného společenského paradoxu, na nějž odkazuje v současnosti i sociolog Příbáň (*1967)? „Nezdá se, že by tradiční parlamentní demokracie nabíze-ly způsob, jak zásadně čelit „samopohybu“ technické civilizace i industriální a konzumní společnosti; i ony jsou v jeho vleku a před námi bezradné; jen způsob, jímž manipulují člověka, je nekonečně jemnější a rafinovanější než brutální způsob systému post-totalitního“ (Havel citován in Příbáň, 2016, s. 1).

Tradice a možné inovativní impulzy vzájemné spolupráce na příkladu slovensko-polsko-ukrajinského přeshraničního regionu

Přestože počátkem 3. tisíciletí se v Západní civilizaci stále výrazně prosazuje paradigma konkurenceschopnosti, je možno intenzivněji vnímat názory poukazující na nezbytnost paradigmatické proměny. Tím se rozumí potřeba akceptovat vzájemné spolužití rozdílných společenských entit (skupin, vrstev) na bázi vzájemné výhodnosti pro všechny zainteresované subjekty. Proto by měla být stěžejní pozornost věnována otázkám, v nichž se lidé zamýšlejí nad tím, jak lépe propojit prostřednictvím inovací minulé vývojové trajektorie s těmi budoucími.

Bohužel, stále je nadhodnocován význam krátkodobých ekonomických kritérií (především makroekonomických), která se dostávají mimo kontextuální vazby minulosti a současnosti s budoucností. Navíc, jsou-li inovace daným místům (regionům) mocensky vnucovány, bez vazeb k historicky vzniklým vztahům, mohou po určité době pozbyt svou životaschopnost. Tradice však neztratily nic ze schopnosti generovat inovace, zvláště pak v pestré škále forem vzájemné spolupráce. Na

straně druhé je ale potřebné naučit se původní, téměř jednostrannou závislost člověka na tradičních aspektech fungování krajiny a tradičních společenských vazbách, nahradit respektem k pestrosti lidské kultury a planetární biosféry. Ostatně vůdčí osobnost slovenského národního hnutí Andrej Hlinka (1864–1938) k tomuto synergickému vztahu téměř již před sto lety uvedl: Člověk zakotvený v minulosti upiera svoj zrak a celú svoju osobnosť do budúcnosti. Hodnotu jeho života mu vytvára minulosť, odvahu kráčať napriek všetkému dopredu mu dodáva perspektíva budúcnosti.

Protože vnímání tradice, ale i mnoha dalších nehmotných fenoménů krajinné sféry náleží spíše k iracionálním aspektům vědomí člověka, vnímání nové paradigmatické reality je úzce svázáno s objevy fungování lidského vědomí, které se udály ve druhé polovině 20. století. A právě s těmito medicínsky racionálními výzkumy podstaty funkcí levé a pravé mozkové hemisféry souvisí i obnova těch myšlenek a teorií, které při analýze pozemské reality člověka vycházejí z principu vzájemnosti jeho vnějšího krajinného rámce (landscape) a vlastního vnitřního prostředí (inscape). A právě tato vzájemnost sepětí vnitřního a vnějšího prostředí člověka, předávána následujícím generacím vytváří neobyčejně významný soubor lidských zkušeností, který lidem umožňuje kontinuální prosperitu (Vencálek, 2009).

Odhalování těchto zkušeností nemá vůbec nic společného s neosobním pojetím ducha místa. Znalost genia loci (regionis) se tak počátkem 3. tisíciletí stává, i když velmi pozvolna, přece jen zřetelným fenoménem zcela nových pohledů na funkci a společenský význam kulturních neprůmyslových odvětví (např. nekropole s významným geniem loci ve vztahu k válečným událostem, místa významného spirituálního významu, místa konání festivalů, místa s výraznou koncentrací lidové architektury).

Genius loci nekropolí východní fronty

1. světové války jako akcelerační přehraňní spolupráce

V připraveném 2. vydání monografie „Genius loci jako fenomén vnější sociální a územní koheze v kontextu rozvoje příhraniční spolupráce

Slovensko – Ukrajina – Polsko“ s ukončeným recenzním řízením je uvedeno:

„Dne 31. 7. 1914 vydal německý císař Vilém II. (spojenec rakousko-uherské monarchie) ultimátum Rusku, aby zrušilo několik dní před tím nařízenou mobilizaci. Den poté vyhlásila Německá říše taktéž všeobecnou mobilizaci a současně vyhlásila válku Rusku. Rakousko-uherská monarchie vyhlásila válku Rusku o pět dnů později (6. 8. 2014). Následovalo vyhlášení války Rakousko-Uhersku (Österreich-Ungarn), a to jak Francií (11. 8.), tak Velkou Británií (12. 8.). Rakousko-Uhersko tak vedlo válku hned na několika frontách.

Podle kanadského historika Paula Roberta Magocsiho (*1945), jednoho z nevyzrálejších světových odborníků na historii karpatských Rusínů, „nejdůležitějším faktorem pro pochopení událostí v Karpatské Rusi je to, že Rakousko-Uhersko a Rusko, které boli spojenci v 1. polovině 19. století, boli teraz v nepriateľských táboroch. Hlavný dôvod nezhôd medzi týmito dvoma ríšami bol spojený s tzv. otázkou východu, teda s osudom Osmanskej ríše. Rakousko-Uhorsko aj Rusko chceli rozšíriť svoj politický vplyv na Balkáne, kde štáty ako Grécko, Rumunsko, Bulharsko a Čierna Hora v priebehu 19. storočia zápasili s Osmanmi a napokon získali nezávislosť, mnohokrát s pomocou cárskeho Ruska. Medzi tieto menšie štáty patrilo Srbsko, ktoré považovalo Rusko za svojho ochrancu a to sa zas dívalo na Srbsko ako na svojho spojencu proti rakousko-uhorskej rozpínavosti.“ (Magocsi 2016, s. 209)

Rakousko-uherské jednotky určené pro boj ve východní Haliči (centrum Lvov) se začaly přesouvat do tohoto území již 12. srpna. Vojenské jednotky ze srbské fronty začaly být do Haliče přesouvány od 18. srpna (první přesun jezdeckého 2. c. a k. armády) do 9. září (poslední vlak vyjíždějící s vojskem 2. c. a k. armády z balkánského bojiště). Vojsko bylo soustřeďováno ve Lvovské oblasti Ukrajiny na linii Stryj (Спрут), dnes západoukrajinské město s 60 tis. obyvatel – Sambor (Самбір), dnes ukrajinské město při hranici s Polskem s 35 tis. obyvatel. Záměrem rakousko-uherských vojenských strategií měl být bleskový úder v prostoru mezi řekami Vistulou (Wisła) a Bugem (Закиднув Буг) s cílem zatlačit carskou armádu až ke Kyjevu, což se později ukázalo jako nerealistické. K tomuto cíli mělo sloužit i přenesení hlavního vojenského velitelství z Vídně do pevnostního města Přemyšle (Przemysl) – centrální Haliče (Галичина, Galicja). V případě vojenského neúspěchu rakousko-uherské armády bylo zjevné, že bude muset ustoupit na jih do horského pásma Východních Karpat. V bitvě u Krašniku

(první bitva 1. světové války mezi rakousko-uherskou a carskou armádou), uskutečněné ve dnech 23. – 25. 8. 1914, porazila rakousko-uherská armáda carskou ruskou armádu a zatlačila ji zpět na východ. Ve dnech 23. – 31. 8. 1914 se uskutečnila jižně od Olsztyna vítězná bitva německé armády proti carské armádě u Tennenbergu (dnes polská obec Stębark). Po krvavých masakrech koncem srpna 1914 v bitvách u Tomaszowa (dnes polské město v blízkosti ukrajinské hranice) a Komarowa vzrostl protirakouský odpor jak ze strany civilního obyvatelstva rakousko-uherské monarchie, tak i v řadách vojáků odjíždějících na frontu.“

To byl počátek bojů na východní frontě 1. světové války. Od května 1915 začal pracovat v Západní Haliči tzv. Krakovský oddíl vojenských hrobů. Podle Drogomira padlo v bojích na východní frontě v letech 1914–1915 jen v Západní Haliči 89,1 tis. rakousko-uherských, německých a ruských vojáků. (Drogomir citován in Majewski, 2015, s. 21)

Západní Halič rozkládající se od Żywce a Bialej (dnes dvojměstí Bialsko-Biala) až po řeku San, byla rozdělena na sekce, v nichž probíhaly exhumace a opětovné pohřbívání padlých vojáků. Sídla těchto sekcí byla v městech Żmigród, Jasło, Gorlice, Lužna, Pilźno, Tarnów, Dąbrowa Tarnowska, Brzesk, Bochnia, Limanowa a Kraków. Jen za období 1915–1918 zde vzniklo na 400 vojenských hřbitovů. V tomto vojenském oddíle pracovalo mnoho věhlasných projektantů, architektů, malířů a řezbářů. K nim náležel i slovenský architekt Dušan Jurkovič (1896–1946). Údaje o počtu nekropolí navržených Dušanem Jurkovičem se sice ve vztahu k různým autorům různí, jejich celkový počet se ale pohybuje mezi 28 a 32 vyprojektovanými stavbami. Jednotlivé stavby jsou zhotoveny buďto ze dřeva nebo z kamenného materiálu. Stavby dřevěných nekropolí vycházejí z etnografických architektonických prvků Vnějších Východních Karpat. U kamenných staveb je možno pozorovat historizující vlivy. Dušan Jurkovič pracoval jako hlavní projektant hřbitovních staveb především v pohraničním karpatském regionu Nowy Żmigród. Toto území se nachází severně od současné slovensko-polské hranice (historicky hranice uhersko-haličské) mezi horními toky řek Ropa a Wisłoka.

Boje probíhající na východní frontě 1. světové války v severovýchodní části dnešní Slovenské republiky (okresy Bardejov, Svidník,

Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina) si vyžádaly od září 1914 do května 1915 na 45 tisíc životů rakousko-uherských, ruských a německých vojáků, kteří jsou pohřbeni na 188 vojenských hřbitovech.

Podle Martina Drobnáka z Klubu vojenské historie Beskydy se v okrese Bardějov nachází 32 vojenských hřbitovů s ostatky 2,1 – 2,6 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných pouze 500). V okrese Svidník se nachází 49 vojenských hřbitovů s ostatky 4,9 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných pouze 819). V okrese Stropkov s důsledku válečných událostí vzniklo 26 vojenských hřbitovů, na nichž jsou uloženy ostatky 10,4 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných jen 375). V okrese Medzilaborce se nachází 41 vojenských hřbitovů s ostatky 15,3 – 15,7 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných pouze 641). V okrese Humenné se nachází 8 vojenských hřbitovů s ostatky 1,8 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných 890). V okrese Snina se nachází 32 vojenských hřbitovů s ostatky 8,1 tis. vojáků (z toho podle jména identifikovaných pouze 1371) (Drobnák, 2014, s. 60).

Ve vztahu k nekropolím východní fronty 1. světové války, lokalizovaným jak v polské, tak ve slovenské části Vnějších Východních Karpat lze konstatovat, že díky nejrůznějším typům projektů podporujících rozvoj přeshraniční spolupráce se jejich význam zvýrazňuje. Stávají se totiž generátorem pestré škály volnočasových aktivit (např. cestovního ruchu) a spolupůsobí při formování regionální identity obyvatel.

Závěr

Životní spokojenost lidí souvisí s opravdovostí jimi prožívaných životů, tedy s jejich vlastní důstojností a možnostmi osobního rozvoje. Opravdovost lidského bytí ale nemůže být počátkem 3. tisíciletí spojována jen s hledáním objektivních aspektů lidského bytí, ale i s akceptováním morální dimenze života každého člověka. Zájem každého jednotlivce o vlastní život a účinná láska k druhým lidem a územím, historicky ovlivněným rozdílnými kulturami a stupni vyspělosti, tvoří nutnou podmínku lidského bytí ve 3. tisíciletí. Prosto-

rové struktury se tak vyznačují vysokým stupněm nejrůznějších propojení (konektivitou).

K pochopení rozdílných stupňů a odlišnosti kulturní vyspělosti lidí může významnou mírou přispět i zpracování komplexních historicko-vývojových syntéz v podobě analýz génia míst a regionů.

Jako akcelerátor přeshraniční spolupráce při slovensko-polské hranici byl vybrán znak mající povahu genia regionis Vnějších Východních Karpat. Jím jsou boje na východní frontě 1. světové války v letech 1914/1915.

V rámci Programu přeshraniční spolupráce Polsko – Slovenská republika 2007 – 2013“ byl partnerskými městy Stropkov a Korczyna realizován projekt „Stretnutie kultúr Karpatského pohoria“. Jeho cílem byla jednak modernizace a adaptace společensko-kulturních objektů (rekonstrukce kulturního střediska ve Stropkově a rekonstrukce zámku generála Szeptyckieho v Korczyne), jednak realizace společných přeshraničních projektů v nově zrekonstruovaných objektech (např. „Polský den“ v rámci Stropkovského jarmarku, „Slovenský den“ v rámci jarmarku v Korczyne). Byly tak založeny předpoklady k dalším projektům. Jedním z perspektivních generátorů nového pojetí rozvoje přeshraniční spolupráce může být v podmínkách Vnějších Východních Karpat právě využití genia regionis fenoménu východní fronty 1. světové války.

Literatúra:

DAY, CH.: Duch a místo. Brno: ERA 2004.

DROBŇÁK, M.: Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In: DROB-

ŇÁK, M., SZABÓ, V. (ed.) Prvá svetová vojna a východné Slovensko / zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Humenné: Klub vojenskej histórie Beskydy 2014, s. 53 – 61.

IVANIČKA, K.: Základy synergetiky. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela 1997.

MAGOCSI, P., R.: Chrbtom k horám / Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. Prešov: UNIVERSUM-EU 2016.

MAJEWSKI, J.: Cmentarze z I wojny światowej w Beskidzie Niskim i na Pogórzu. Skołyszyn: Kruźwir 2015.

PŘIBÁŇ, J.: O odkazu Václava Havla a potřebě existencionální revoluce pro 21. století: odporovat strachu. Právo / Salon – literární a kulturní příloha, Vol. 26, No. 17 (2016), s. 1, 5.

ŠTRAUSS, T.: Toto čudesné 21. storočie / esej o aktuálnej súčasnosti. Bratislava: Kalligram 2009.

VENCÁLEK, J.: Od genia loci k vizím o regionálnom rozvoji. In: TEREM, P. (ed.) Scientific skript, Vol. 8, Konkurencieschopnosť európskych krajín v kontexte poznatkovo-orientovanej ekonomiky. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela 2009, s. 165 – 172.

VENCÁLEK, J.: Genius loci jako fenomén vnější sociální koheze v kontextu rozvoje přeshraniční spolupráce Slovensko – Ukrajina – Polsko. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016.

Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy Výskum hraníc a cezhraničná spolupráca: rozšírenie ponuky vysokoškolského vzdelávania v politických vedách - KEGA č. 054PU-4/2016

PROFESIONÁLNE DIVADELNÉ SÚBORY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN NA SLOVENSKU A UKRAJINE

ONDREJ MARCHEVSKÝ – MICHAILO PETROVYČ ZAN

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: ondrej.marchevsky@unipo.sk

Department of Political Science and Public Administration
Faculty of Social Sciences
Uzhhorod National University
Uzhhorod
Email: mykhaylo.zan@uzhnu.edu.ua

Abstract:

The presented article aims on introducing the pre-conditions, existing state and perspectives for further development of professional ethnic theatres in Slovakia and Ukraine. Theatres, and its ethnic representations, are the most cultivated and most moderate forms of political and civic engagement. This study is an insight into the legislative norms determining the conditions and possibilities for the functioning of ethnics professional theater groups. This insight is based on the norms of EU, the Constitution of SR and UA, and individual legal norms on the level of local public administration. The study also describes how the funding mechanism of these theatres works.

Keywords:

Ethnic theatres, Ethnic group, Ethnic relations, Slovakia, Ukraine.

Úvod

Predkladaná práca vystupuje pred čitateľa s ambíciou predstaviť stručnú historickú sondu, existujúci stav a postavenie divadelných súborov národnostných menšín, ktoré pôsobia na území Slovenskej republiky a Ukrajiny čoby jej východného suseda a zároveň štátu, ktorý spomedzi všetkých susediacich štátov nie je členom EÚ. Práca pojednáva o význame týchto umeleckých telies, ich profesionálnej činnosti v kontexte spoločenského a politického života.

Centrálным predmetom záujmu je pohľad na legislatívne rámce, ktoré sa vzťahujú na činnosť a financovanie týchto umeleckých súborov. Nosne je práca tvorená na základe štúdií a posúdenia tých základných normatívnych rámcov, ktoré sa vyjadrujú k činnosti divadelných súborov národnostných menšín počnúc medzinárodnou úrovňou, legislatívou EÚ cez národné rámce Slovenskej republiky

a Ukrajiny až po úpravu vzťahov na úrovni samosprávy.

Spoločenský a politický význam divadiel národnostných menšín

Prečo práve pozornosť na divadlo? Je to totiž najkultivovanejšia forma prejavu verejnej zaangažovanosti. Je arénou, kde je zaangažovanosť vo vzájomnej interakcii medzi protagonistami, hercami, divadelníkmi, umelcami a recipientmi, divákmi.

Hovoriac v schillerovských intenciách nie je možné nesúhlasiť, že divadlo je morálnym ústavom, ba je možné dodať, že predstavuje najumiernenejší prejav občianskej aktivity a reflexie spoločenského diania.

Od tohto predpokladu sa bude odvíjať aj ďalšia štruktúra práce. Bude bližšie predstavená funkcia a zmysel divadelného umenia v jeho národnostnom profesionálnom prevedení. Následne budú predstavené, vymenované takéto umelecké súbory na Slovensku a Ukrajine. Rovnako v kontexte oboch krajín budú predstavené legislatívne rámce ich fungovania. Odvodené budú návrhy pre možné napredovanie a rozvoj tak v umeleckej ako aj legislatívnej a praktickej rovine.

Úvodnú otázku by bolo možné ešte modifikovať a opýtať sa: Prečo národnostné divadlo? Tu je možné odpovedať slovami jedného z popredných predstaviteľov národnostného divadla na Slovensku Ivana Hryca-Dudu, ktorý svoj postoj, so špecifickým skloňovaním pojmu národný ako národnostný no zároveň aj celonárodný, sformuloval takto: „Význam národných divadiel si hlboko uvedomovali kultúrne dejatelia všetkých národov. Vo vytvorení samostatného národného divadla videli uskutočnenie duchovnej suverenity národa, a preto tieto divadlá vznikali často za cenu veľkých obetí, ochotne prinášaných na oltár služby národnej kultúre“ (cit. podľa Pukan, 2007, s. 15). Tento významný predstaviteľ národnostného divadelného života bezprostredne reflektuje aj rozmer občianskej interakcie a kultivácie, ktorú tento formát umeleckej činnosti prináša, zdôrazňuje: „Dnes nie je divadlo chrámom, slúžiacim iba duchovným potrebám nepatrného počtu vyvolených, v našich časoch divadlo musí slúžiť ako prostriedok šírenia kultúry medzi masami ľudu, musí byť ohniskom, rozhrieva-

júcim srdcia celého národa“ (cit. podľa Pukan, 2007, s. 15). Výhrada jazykovej „obmedzenosti“, tak často spájaná s pôsobením národnostných divadiel, funguje akosi pospolito ako silný argument pre znevažovanie či redukovanie významu a hodnoty národnostného divadla. Vo vzťahu k tejto poznámke naberajúcej argumentačnú váhu je možné formulovať protiarumentáciu, ktorej nosnou myšlienkou môže byť práve tá, formulovaná Mironom Pukanom v kontexte umeleckého prejavu národnostných divadiel: „Ide totiž o divadlo prekračujúce svojou umeleckou výpoveďou jazykovú bariéru a jeho poetika je komunikatívna pre diváka patriaceho do akéhokoľvek národného, národnostného či etnického zoskupenia“ (Pukan, 2007, s. 5)¹.

To, čo by sme mohli nazvať akousi konštantou divadla, je práve to osvetové pôsobenie a zainteresovanosť do spoločenského života, ktorej význam nekončí národnosťou či etnikom, no kreuje tradície a identitu celého národa či kultúrneho okruhu, koloruje jeho obraz v bohatých farbách. Ich základňou by mali byť ich regióny, no význam býva často medzinárodný, sú tým čo s podporou regiónu, lokálnych oficiálnych inštitúcií, samosprávy môže podporovať kulturotvorný proces v oveľa širšom meradle.

Profesionalita sa pri týchto aktivitách stáva mimoriadne dôležitou. Obdivuhodný je entuziazmus a autentický záujem, s ktorých od nepamäti pristupovali amatérski divadelníci k svojim výkonom na javisku. Existencia bohatšej amatérskej divadelníckej scény, má ale často za následok to, že sa štiepia talentovaní umelci do jednotlivých súborov. Umožnenie fungovania a podpora môže ponúknuť aj to, že profesionálny súbor v sebe môže združovať tých najlepších, ktorý by sa pri amatérskom či poloprofesionálnom rozštiepení mohli strácať v množstve súborov, ako na to poukazuje Himič (2014) vo svojej práci o divadelných súboroch v období 1. ČSR. Je potrebné zdôrazniť spoločne s Himičom, že toto spojenie je efektívne a výhodné tak po umeleckej stránke ako aj finančnej. V tejto podpore by mala významnú úlohu zohrávať štátna a hlavne samosprávna pomoc.

¹ Pozri taktiež Knopová, E.: Etnické a sociálne premeny mikroregiónu Tekova zachytené v tvorbe Divadla Poťah. Slovenské divadlo. roč. 63, č. 2, 2015, s. 81 – 99.

Divadlá národnostných menšín na Slovensku a v Ukrajine

Na území Slovenskej republiky pôsobia štyri profesionálne divadelné súbory národnostných menšín. Sú nimi: rómske národnostné divadlo Romathan v Košiciach. Na šírení umenia maďarskej menšiny a maďarského jazyka v priestore dramatického umenia sa podieľajú divadlo Thália taktiež z Košíc a Jókaiho divadlo v Komárne. Kultúru Ukrajincov a Rusínov prezentuje Divadlo Alexandra Duchnoviča v Prešove. Okrem týchto súborov je len pre ozrejenie situácie možné spomenúť aj dva profesionálne umelecké súbory Poddukelský umelecký ľudový súbor a Mladé srdcia (Ifjú Szivek). S výnimkou Ifjú Szivek sú všetky tieto súbory zriaďované priamo príslušnými samosprávnymi krajmi na základe zriaďovacích listín, ktorých štruktúra a obsahové zameranie budú predmetom charakteristiky. Ifjú Szivek je zriadený pri Úrade vlády Slovenskej republiky.

Ukrajina, podobne ako Slovenská republika, je v kontexte skladby obyvateľstva, typickým multietnickým štátom. Na základe posledného sčítania obyvateľstva z roku 2001, ukrajinské etnické jadro predstavuje 77,8 % (37,5 mil.) z celkového počtu 48,457 mil. obyvateľov. Najpočetnejšiu národnostnú menšinu predstavujú Rusi (8,3 mil. obyvateľov, alebo 17,3 %). K národnostným menšinám, početnosť ktorých prevyšuje 200 obyvateľov, patria Bielorusi, Moldavčania, Krymskí Tatári a Bulhari; k tým, početnosť ktorých je vyššia ako 100 tisíc obyvateľov patria – Maďari, Rumuni, Poliaci a Židia; k tým, početnosť ktorých je vyššia ako 50 tisíc obyvateľov patria – Arméni, Gréci a Tatári; k tým, početnosť ktorých je vyššia ako 30 tisíc obyvateľov patria – Rómovia, Azerbajdžanci, Gruzínci, Nemci a Gagauzi¹. Vyššie uvedených šestnásť etnických spoločenstiev v percentuálnom vyjadrení predstavuje 4,2 % celkového počtu obyvateľov Ukrajiny a žijú roztrúsené v mestskom prostredí avšak vytvárajú aj kompaktné komunity v dedinskom prostredí. Vďaka takejto multikultúrnej štruktúre obyvateľstva Ukrajiny, vznikla aj potreba národnost-

ných médií, škôl, kultúrnych inštitúcií a hlavne divadiel.

Je dôležité poznamenať, že prvé národnostné divadlá vznikali ešte v období tzv. korenizácie² a formovania národnostno-kultúrnej autonómie pre predstaviteľov najpočetnejších národnostných menšín Sovietskej Ukrajiny (20.-30. roky XX. stor.). Najplodnejšie sa vyvíjali židovské divadlá. Ako prvé bolo v roku 1925 otvorené v Charkove Židovské štátne divadlo. Následne v Kyjeve začali svoju činnosť profesionálne divadelné spoločnosti *Унзер Вінкл* (Unser Winkel – Náš kútik), *Кунст Вінкл* (Kunst Winkel – Kútik umenia), *Ідиш фольксбіне* (Jidish volksbiene – Židovská národná scéna), Štátne židovské divadlo, Židovské divadlo robotníckej mládeže, Židovské štátne divadlo mladého diváka a Židovské bábkové divadlo. V rokoch 1928-1941 v rámci Kyjevského štátneho hudobno-divadelného inštitútu M. Lysenka fungovala Židovská herecká fakulta. Okrem židovských profesionálnych divadelných kolektívov v tom čase úspešne pracovali aj poľské, bulharské a grécke štátne divadlá. V nasledujúcom období komunistickej vlády na Ukrajine (1940 – 1980), ako aj v celom Sovietskom Zväze, prevládla politika straníckej kontroly a rusifikácie. Rusifikácia viedla na konci 80. rokov k tomu, že v rámci Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (USSR), ostalo ukrajinojazyčných menej ako 30 % divadiel.

Od začiatku 90. rokov minulého storočia sa začína občianska a etnokultúrna renesancia etnických spoločenstiev na Ukrajine. Najpočetnejšia ruská národnostná menšina získala fakticky „veľmi dobré dedičstvo“ z bývalej sovietskej éry a je najplodnejším reprezentantom etnickej palety profesionálnych divadelných kolektívov národnostných menšín Ukrajiny. V roku 1991 bolo zo 73 profesionálnych divadiel Ministerstva kultúry USSR ruských 16 a zo 118 divadelných štúdií bolo 94 ruských. Ruská kultúra sa najúspešnejšie rozvíjala v Krymskej autonómnej republike. V roku 2003

¹ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Dostupné na internete: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> [8/9/2016].

² Rus. коренизация. Korenizácie alebo politika korenizácie. Išlo o politickú kampaň započatú sovietskymi komunistami v roku 1923. Korenizácia je často spájaná s počiatkami stalinských represíí. Tento proces, ktorý si kládol za cieľ boj s buržoáznym nacionalizmom, realizoval rad politických zmien v oblasti osvetly a kultúry. Pokračoval do 30. rokov. 20. storočia. Pozri (Гусало, 2006).

zo štyroch štátnych divadiel dva hrali iba v ruskom jazyku (Gorkého ruské akademické dramatické divadlo a Republikové bábkové divadlo) a dva hrali čiastočne po rusky (Štátne ukrajinské hudobno-dramatické divadlo a Štátne krymskotatárske hudobno-dramatické divadlo).

Na začiatku tohto desaťročia kultúrno-umelecké potreby etnických Rusov uspokojovalo v mestách Ukrajiny viac ako 20 štátnych divadiel ruskej drámy. Medzi nimi najvýznamnejšie boli: Štátne akademické divadlo ruskej drámy Lesji Ukrajinky (Kyjev), Sevastopolské akademické ruské dramatické divadlo A. Lnačarského, Ruské dramatické divadlo Čiernomorskej flotily V. Lavreňova (Sevastopol'), Krymské akademické ruské dramatické divadlo M. Gorkého (Simferopol'). Luhanské oblastné ruské dramatické divadlo, Donecké akademické oblastné ruské divadlo mladého diváka (Makijivka), Donecké akademické oblastné dramatické divadlo Rádu Vďaky (Mariupol'), Charkovské akademické ruské dramatické divadlo A. Puškina, Dnepropetrovské akademické divadlo ruskej drámy (Dnepr), Odeské akademické ruské dramatické divadlo, Zakarpatské oblastné štátne ruské dramatické divadlo (Mukačevo). O ďalších je možné dočítať sa v práci Pekarčuka (Пекарчук, 2014). Okrem štátnych profesionálnych divadiel, má repertoár v ruskom jazyku 90 divadelných štúdií a 3 bábkové divadlá. Ďalších 25 divadelných štúdií hrá predstavenia v dvoch jazykoch – v ukrajinčine a v ruštine (Mazyka, 2012). Geografia ich dominantného pôsobenia zahŕňa mestá Kyjev a Sevastopol', Krymskú autonómnú republiku, Odeský, Luhanský, Donecký, Dnepropetrovský, Charkovský a Mykolajivský kraj (oblasť). Profesionálnym miestom, kde vznikala spolupráca medzi ruskými dramatickými divadlami z Ukrajiny a zo susedných štátov bol festival *Stretnutia v Ode*.

Okrem ruskojazyčných divadiel, na Ukrajine úspešne pracujú aj divadelné inštitúcie iných národnostných menšín: Krymskotatárske akademické hudobno-dramatické divadlo (Simferopol'), Poľské národné divadlo (Lvov), Zakarpatské oblastné maďarské dramatické divadlo (Berehovo), Kyjevské akademické hudobno-dramatické cigánske divadlo Romans (Kyjev), Židovské hudobno-dramatické divadlo Šolom-Alejchema (Kyjev), Chmeľnícke ži-

dovské divadlo *Bez líčenia*. V roku 2013 začalo pracovať Odeské bulharské dramatické divadlo. Už tradíciou sa stalo organizovanie medzinárodných divadelných festivalov národnostných menšín – židovských divadelných súborov *Blúdiace hviezdy* (Kyjev), rómskeho umenia *Amala* (Kyjev), festival poľského divadla (Lvov), *Krymská archa* (v rámci Krymskotatárskeho akademického hudobno-dramatického divadla v Simferopole).

Ako môžeme vidieť v základnej štruktúre inštitúcií, ktoré reprezentujú národnostné menšiny Ukrajiny, výrazným spôsobom dominujú práve ruské profesionálne kolektívy. To je ďalším dôkazom pre konštatovanie faktu, že neexistujú žiadne diskriminačné snahy vo vzťahu k Rusom na Ukrajine. Ba práve naopak, štát vo vysokej miere podporuje ich duchovno-kultúrny rozvoj. Zároveň nedávne udalosti, spojené s anexiou Krymu, existenciou vojnových aktivít v Luhanskom a Doneckom kraji (oblastiach) ako aj všeobecné zhoršenie vzťahov s Ruskou federáciou, sa odzrkadlili aj v oblasti národnostných divadiel na Ukrajine. Berúc do úvahy túto skutočnosť, multietnicitu divadelného kolektívu a jeho umeleckého repertoáru, divadelný súbor Zakarpatského oblastného štátneho ruského dramatického divadla sa 15. októbra 2014 rozhodol zmeniť svoj názov. V súčasnosti sa oficiálne volá Zakarpatské oblastné divadlo drámy a komédie, t. j. bez bývalej prepojenosti na ruskú národnosť¹. Musíme taktiež zdôrazniť, že práve toto divadlo bolo iniciátorom a organizátorom unikátneho Medzinárodného divadelného festivalu *Etno-Dia-Sféra*. V rámci tohto festivalu bolo odohratých desiatky divadelných predstavení, ktoré reprezentovali národnostnú kultúru Rusov, Bielorusov, Tatárov, Maďarov a Rómov. V čase 20.-28. mája 2016 sa v Mukačeve uskutočnil už 17. festival etnických divadiel štátov SNŠ a Euroregiónu.

¹ Divadlo začalo svoju činnosť v auguste 1947 premiérou drámy *Veliteľ Suworov*. Režiroval ju hlavný režisér Bilhorod-Dnistrovského ruského dramatického divadla Hryhorij Hotavský, ktorý v roku 1946 spoločne s divadelným kolektívom prešiel na trvalo do Mukačeva.

Porovnanie legislatívnej úpravy a financovania činností divadelných súbo- rov národnostných menšín na Slovensku a v Ukrajine

F. M. A. Voltaire vo svojom *Filozofickom slovníku* (1976) hovorí, že na prekonanie pliahy menom fanatizmus sú krátke zákony. Zdá sa, že zákony dokážu byť krátke aj na vykorenenie toho, čo všeobecne vnímame pozitívne, na vykorenenie národného, národnostného a etnického cítenia, povedomia. Táto nemožnosť vykorenenia, ktorá sa musí konfrontovať so zákonnou snahou o vykorenenie často vedie práve k tej pliahy, ktorú popisuje Voltaire, teda k fanatizmu. No otvorenosť, prijatie a umožnenie rozvíjania svojej kultúrnej, osvetovej a vzdelávacej činnosti v zákonných normách dokáže byť dobrým predpokladom pred vypuknutím tejto epidémie. Navyše môže mať výrazný prínos a nielen rozmer prevenčný.

Legálnosť konania je tým, čomu musí podliehať aj umelecká činnosť, aj tá, divadlá nevynímajúc, by nemala stáť ani mimo a ani nad zákon. K tomuto zakotveniu a zároveň k zákonnej potrebe ochrany takejto činnosti vedú viaceré právne akty. „Legislatívny štít“¹ bude približený od tých najvšeobecnejších, bazových až po lokálne.

Spomedzi významných medzinárodných dokumentov zaväzujúcich v tejto oblasti je možné ako prvý uviesť *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín*² (Rada Európy). Už v *Preambule* nachádzame: „Podpísané členské štáty Rady Európy a ostatné štáty, ktoré sú signatármi tohto rámcového dohovoru; ..., majú na zreteli, že otrasy v európskej histórii ukázali, že ochrana národnostných menšín je podstatná pre stabilitu, demokratickú bezpečnosť a mier na tomto kontinente; majú na zreteli, že vytvorenie ovzdušia tolerancie a dialógu je predpokladom pre to, aby sa mohla kultúrna rôznorodosť stať rovnako zdrojom

ako aj prostriedkom nie rozdeľovania, ale obohatovania každej spoločnosti“. Je badateľné, že všetky členské štáty si uvedomujú, aký význam pre formovanie a rozvoj spoločnosti v Európe majú národnostné menšiny a ich kultúrne osobitosti. Osobitosti, ktorých potláčanie či zámerná ignorancia môžu byť zdrojom konfliktov, no ktorých rozvoj v atmosfére tolerancie a vzájomného porozumenia môže posúvať život do nových rozmerov, obohatiť ho.

V *Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov*³ presnejšie v jej Časti III Článku 12 Odseku 1 je možné nájsť formuláciu ďalšieho z takýchto záväzkov: „Vo vzťahu ku kultúrnym aktivitám a kultúrnym zariadeniam – najmä ku knižniciam, k videotékam, ku kultúrnym centrámi, k múzeám, archívom, akadémiám, divadlám a ku kinám, ako aj k literárnym dielam a ku kinematografickej produkcii, k ľudovému kultúrnemu prejavu, festivalom, ku kultúrnemu priemyslu vrátane, inter alia, použitia nových technológií – zmluvné strany sa zaväzujú, v rozsahu, v akom sú verejné orgány kompetentné, majú právomoci alebo zohrávajú v tejto oblasti nejakú úlohu: a, podporovať prejavy a aktivity charakteristické pre regionálne alebo menšinové jazyky, ako aj podporovať rozličné prístupy k dielam vytvoreným v týchto jazykoch; b, v rozličnej forme podporovať v iných jazykoch prístup k dielam vytvoreným v regionálnych alebo menšinových jazykoch napomáhaním a rozvojom prekladateľskej aktivity, dabingu, post-synchronizácie a výroby titulkov“. Za zmienku stojí taktiež nasledujúca formulácia bezprostredne súvisiaca s predošlými dvoma: „f, podporovať priamu účasť zástupcov užívateľov daného regionálneho alebo menšinového jazyka pri vytváraní kultúrnych zariadení a plánovaní kultúrnych aktivít“. Ide o jedno zo zásadných usmernení, ktoré sa bolo potrebné pretaviť aj do úrovne štátnych národných legislatívnych noriem Slovenskej republiky.

Na úrovni Slovenskej republiky je možné naznačiť rámce určujúce chod umeleckých

¹ Výraz použitý od Petra Himiča (2014)

² *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín*, Dostupné na internete:

<http://old.culture.gov.sk/zahranicne-styky/zmluvna-zakladna/rada-europy/vykladova-sprava> [7/10/2016]. Za SR dohovor podpísaný 01. 02. 1995. NR SR vyslovila svoj súhlas s dohovorom uznesením č. 128 z 21. 06 1995 a prezident SR ho ratifikoval 14. 07 1995. Dohovor nadobudol platnosť 01. 02 1998.

³ *Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov*, Dostupné na internete:

<https://www.mzv.sk/zahranicna-politika/ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-ochrana-mensinovyh-jazykov> [7/10/2016].

a divadelných súborov počnúc Ústavou SR. V Druhej hlave, Štvrtom oddieli, Článku 34 stojí: (1) „Občanom tvoriacim v Slovenskej republike národnostné menšiny alebo etnické skupiny sa zaručuje všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie“. Za mimoriadne dôležité v tomto kontexte je možné považovať aj doplnujúce znenie: (3) „Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám zaručených v tejto ústave nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva“. Ide o poukaz práve na to, že činnosti jednotlivých národností a etnických skupín by nemali, ba nesmú byť vzájomne sa vylučujúce alebo sa obmedzujúce. Je možné považovať to za kľúčovú by priam symptomatickú formuláciu, a to v tom zmysle, že akceptovanie takejto tolerancie a vzájomnej úcty, nie je ničím prirodzeným či všeobecne prijímaným, ale niečím, čo je potrebné normatívne ošetriť.

Bezprostredne k činnosti divadelných a umeleckých súborov sa vzťahuje Zákon NR SR č. 103/2014 Z. z.¹ o divadelnej činnosti a hudobnej činnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov, v ktorom sú zásadné tieto časti a ich znenia. Ako prvý uvádzame Článok 1 § 3 odsek 2 a z neho vyberáme: „Ministerstvo na úseku divadelnej činnosti a hudobnej činnosti: (b) vedie evidenciu divadiel, evidenciu hudobných inštitúcií a evidenciu slovenských zvukových záznamov umeleckých výkonov; (g) poskytuje odbornú pomoc orgánom územnej samosprávy; (h) poskytuje plynulý a vyvážený rozvoj základných divadelných a hudobných druhov, poskytuje záväzné stanovisko k zlúčeniu alebo zrušeniu divadla alebo hudobnej inštitúcie, ktorej zriaďovateľom je samosprávny kraj alebo obec, ak ide o divadlo alebo hudobnú inštitúciu, ku ktorým prešla

zriaďovateľská funkcia z orgánu štátnej správy na samosprávny kraj alebo na obec; (i) poskytuje záväzné stanovisko k prevodu zriaďovateľskej pôsobnosti k divadlu alebo hudobnej inštitúcii zo samosprávneho kraja alebo obce dohodu ma iného zriaďovateľa, ak ide o divadlo alebo hudobnú inštitúciu, ku ktorým prešla zriaďovateľská funkcia z orgánu štátnej správy na samosprávny kraj alebo na obec“. Tento zákon poukazuje na možné zriaďovateľské postavenie samosprávy, ktorá je následne v tomto zákone doplnená § 4 Samosprávná pôsobnosť na úseku divadelnej činnosti a hudobnej činnosti. V odseku 1 stojí: „Samosprávnou pôsobnosť na úseku divadelnej činnosti a hudobnej činnosti vykonáva (a), samosprávny kraj; (b), obec“.

Následné doplnenie, vzťahujúce sa bezprostredne k postaveniu samosprávneho kraja, nachádzame v Odseku 2 „Samosprávny kraj na úseku divadelnej činnosti a hudobnej činnosti (a) zriaďuje, zlučuje a zrušuje divadlá alebo hudobné inštitúcie; (b) podporuje vybrané okruhy divadelných aktivít alebo hudobných aktivít poskytovaním účelových prostriedkov; (c) kontroluje dodržiavanie hospodárnosti, efektívnosti, účinnosti a účelnosti pri hospodárení s verejnými prostriedkami v ním zriadených divadlách a hudobných inštitúciách; (d) vykonáva kontrolu dodržiavania účelu použitia verejných prostriedkov a osôb, ktorým boli poskytnuté verejné prostriedky na vybrané druhy divadelných aktivít alebo hudobných aktivít; (e) v odbornej oblasti spolupracuje s ministerstvom.

O špecifikácii úkonov hovorí Odsek 4: „Zriaďovateľ divadla alebo hudobnej inštitúcie podľa odsekov 2 a 3 je povinný oznámiť zriadenie alebo zrušenie divadla alebo hudobnej inštitúcie ministerstvu do 30 dní od ich zriadenia alebo zrušenia“, doplnením je následne Odsek 5: „Zriaďovateľ divadla alebo hudobnej inštitúcie podľa odsekov 2 a 3 je povinný vyžiadať si pred zrušením alebo zlúčením divadla alebo hudobnej inštitúcie pred prevodom zriaďovateľskej funkcie k nim dohodu na iného zriaďovateľa záväzné stanovisko ministerstva, ak ide o divadlo alebo hudobnú inštitúciu, ku ktorým prešla zriaďovateľská funkcia z orgánu štátnej správy na samosprávny kraj alebo obec. Rozhodnutie o zrušení alebo zlúčení divadla alebo hudobnej inštitúcie alebo

¹ Zákon č. 103/2014 Z. z. o divadelnej činnosti a hudobnej činnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Dostupné na internete: <http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/legislativa/pravne-predpisy-v-oblasti-kultury-19b.html> [7/10/2016].

o prevode zriaďovateľskej funkcie i nim vydané v rozpore so stanoviskom ministerstva je neplatné“.

O pôsobnosti orgánov samosprávy vo vzťahu k divadlám vypovedá § 6 Divadlo alebo hudobná inštitúcia v pôsobnosti orgánov územnej samosprávy. V Odseku 1: „Samosprávny kraj alebo obec môže zriaďovať divadlo alebo hudobnú inštitúciu ako príspevkovú alebo rozpočtovú organizáciu“. V kontexte slovenských národnostných divadiel je trendom fungovania a finančného zabezpečenia ich postavenie ako príspevkových organizácií, o čom bude ešte poskytnutá informácia. Vo vzťahu k charakteristike práce poskytuje určujúce informácie aj Odsek 2: „Divadlo a hudobná inštitúcia v zriaďovateľskej pôsobnosti orgánov územnej samosprávy sú povinné poskytovať na vyžiadanie vybrané informácie o činnosti svojmu zriaďovateľovi, ministerstvu alebo ním poverenej právnickej osobe“, doplnenie o rozsahu poskytovaných informácií určuje Odsek 3: „Rozsah vybraných informácií, ktoré môže ministerstvo požiadať podľa Odseku 2 a podľa ... ustanoví všeobecne záväzný právny predpis, ktorý vydáva ministerstvo“.

O prepojení na legislatívu platnú v Európskej únii referuje § 17 Záverečné ustanovenie: „Týmto zákonom sa preberajú právne záväzné akty Európskej únie ...“.

Ako už bolo uvedené, národnostné divadlá sú zriaďované samosprávnymi krajmi prostredníctvom zriaďovacej listiny. V súlade s platnou legislatívou je formálna stránka zriaďovacej listiny a jej štruktúra ako dokumentu nasledujúca¹:

Rozhodnutie

- Uvedené zákony v súlade s ktorými je divadlo zriadené.
- Názov a sídlo organizácie – divadla, ktorá sa zriaďuje.

I. Vymedzenie základného poslanca a predmetu činnosti, ďalej štruktúrované do bodov: 1, 2, 3 a body – ak je to potrebné – sú následne delené do odsekov: a, b, c

II. Forma hospodárenia

III. Štatutárny orgán – je ním spravidla riaditeľ divadla.

IV. Vecné a finančné vymedzenie majetku. Divadlo je vymedzené ako právny subjekt

hospodáriaci s majetkom, ktorý je upravený v osobitom protokole.

V. Doba, na ktorú sa organizácia zriaďuje. Na dobu neurčitú od platnosti zriaďovacej listiny.

VI. Záverečné ustanovenie – vypovedá platnosť predchádzajúcich dokumentov a organizačných materiálov, ktoré určovali chod divadla.

Zákony zahrnuté v zriaďovacej listine § 21 a § 23 Zákona NRSR č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách. Tento zákon bol zrušený zákonom, ktorý je priblížený v texte (teda Zákonom NRSR č. 103/2014 Z. z. o divadelnej činnosti a hudobnej činnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.) § 12 ods. 3 Zákona NRSR č. 384/1997 Z. z. o divadelnej činnosti v znení č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky a v súlade so zákonom č. 302/2001 Z. z. o samospráve a vyšších územných celkov.

Medzi obsahové špecifiká tejto Zriaďovacej listiny patrí aj to, medzi základné poslanie a predmet činnosti okrem iných aktivít patrí aj prepravná činnosť či požičiavanie kostýmov. Všetko v intenciách bodu 1 Zriaďovacej listiny.

Zmluvnými stranami sú divadlo a príslušný samosprávny kraj.

Ústavnou normou, ktorá umožňuje fungovanie divadelných inštitúcií národnostných menšín, je čl. 10, ktorý chráni právo na „slobodný rozvoj, využívanie a ochranu ruského jazyka a iných jazykov národnostných menšín na Ukrajine“². O tomto sa taktiež hovorí v *Základoch zákonov Ukrajiny o kultúre* (čl. 4)³. Na základe zákona *O národnostných menšinách na Ukrajine* štát garantuje všetkým národnostným menšinám právo na národnostno-kultúrnu autonómiu, ktorá zahŕňa aj uspokojenie potrieb v oblasti umenia (čl. 6)⁴.

² Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). Dostupné na internete:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [8/9/2016]

³ Основи законодавства України про культуру, Dostupné na internete:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2117-12> [7/10/2016].

⁴ Закон України «Про національні меншини в Україні» Dostupné na internete:

¹ Rámcovou predlohou bola zriaďovacia zmluva priamo jedného z národnostných divadiel.

Základným právnym dokumentom pre fungovanie divadelných kultúrnych inštitúcií je Zákon Ukrajiny *O divadlách a správe divadiel* č. 2505-IV z 31. mája 2005. V dikcii tohto zákona a hlavne jeho čl. 7, dôvodom pre vznik divadiel je „sociálno-ekonomické, národnostné (zvýraznenie naše), kultúrno-umelecké potreby regiónov a dostatočné umelecké, kádrových a materiálno-technické možnosti“¹. Je pozoruhodné, že zmena „žánrovej orientácie, jazykového statusu (zvýraznenie naše) divadla“ je možné iba so súhlasom Ministerstva kultúry Ukrajiny (čl. 16).

Divadelné inštitúcie Ukrajiny vznikajú a realizujú svoju činnosť vo forme štátneho alebo komunálneho vlastníctva. Divadla, ktoré vzniknú ako súčasť podnikov, inštitúcií, organizácií či učebných inštitúcií, nepodliehajú štátnej registrácii (čl. 9 spomínaného zákona).

Ústredným orgánom výkonnej moci, ktorý zabezpečuje formovanie štátnej politiky v oblasti kultúry a umení je Ministerstvo kultúry Ukrajiny. Práve v rámci tohoto ministerstva sa: 1) formuje štátna politika v oblasti divadiel a ich správy; 2) realizuje organizačno-metodické vedenie správy divadiel; 3) formujú požiadavky ohľadom štátneho štatistického zisťovania divadiel a ich činností; 4) vytvárajú špecializované organizačné štruktúry pre vedecko-metodické a materiálno-technické zabezpečenie divadiel; 5) organizujú vedecké výskumy v oblasti divadelnej vedy; 6) realizuje štátna politika v oblasti divadla a správy divadiel; 7) organizuje výuku a odbornú predprípravu hereckého a u umeleckého personálu divadiel; 8) realizuje kontrola činnosti divadiel, ktoré sú zriadené a sú vo vlastníctve štátu alebo v komunálnom vlastníctve (čl. 18 Zákona).

Na druhej strane orgány štátnej správy (oblastné štátne administrácie) a orgány miestnej samosprávy (oblastné rady) spoločne z inými zriaďovateľmi sa podieľajú na koordinácii činnosti štátnych a komunálnych divadiel v súlade s právnymi predpismi (čl. 19 Zákona). Napríklad Zakarpatské oblastné maďarské dramatické divadlo ako právnická osoba, je neziskovou kultúrnou inštitúciou, existujúcou vo

forme komunálneho vlastníctva, ktorá podlieha odboru kultúry Zakarpatskej oblastnej štátnej administrácie (rozhodnutie výkonného výboru Zakarpatskej oblastnej Rady ľudových poslancov č. 702 z 4. decembra 2008).

Priame vedenie akejkoľvek divadelnej kultúrno-umeleckej inštitúcie na Ukrajine sa realizuje prostredníctvom riaditeľa (generálneho riaditeľa) a umeleckého vedúceho (alebo hlavného režiséra), ktorý získava zmluvu na dobu piatich rokov.

V otázke financovanie, ako to bolo už uvedené, predstavujú v prostredí Slovenskej republiky národnostné divadlá príspevkové, nie rozpočtové organizácie. Na financovaní sa podieľajú aj tržby získané z predaja vstupeniek na predstavenia a to približne vo výške 10 % zo všetkých príjmov divadla.

Súčasťou možného financovania sú aj sponzorské dary, ktoré ale nepredstavujú zásadnú časť príjmov národnostných divadiel.

Jednou z možností financovania je aj podpora Úradu splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny, ktorý funguje pri Úrade vlády Slovenskej republiky. V kompetencii tohto úradu je poskytovanie finančných grantov na činnosť a podporu jednotlivých tvorivých činností.

Ďalšou z možností financovania národnostných divadiel a podpory ich tvorivých činností je Fond podpory kultúry zriaďovaný priamo Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky. Na základe vypracovaných žiadostí poskytuje finančnú podporu tvorby.

Špecifickým spôsobom, ktorým je možné prispieť k financovaniu chodu a k podpore tvorivej činnosti národnostných divadiel je fungujúce občianske združenie. Takáto organizácia na základe žiadosti a jej následného schválenia môže každoročne žiadať platcov dane o poukázanie 2 % z daní vo svoj prospech. Tento príjem predstavuje najmenšiu časť príjmov divadiel.

Financovanie divadelných inštitúcií na Ukrajine, vrátane národnostných, upravuje Časť 3 *Financovanie a hospodárska činnosť divadiel* (čl. 14-17) Zákona Ukrajiny *O divadlách a správe divadiel*. Zákon definuje 5 finančných zdrojov pre divadlá: 1) štátny rozpočet Ukrajiny; 2) rozpočet Krymskej autonómnej republiky; 3) miestne rozpočty; 4) financie podnikov, inštitúcií, organizácií, občan a občianskych zdru-

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
[7/10/2016].

¹ Закон України «Про театри і театральну справу», Dostupné na internete:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>
[7/10/2016].

žení; 5) doplnkové finančné zdroje, ktoré zákon nezakazuje (príjmy za lístky, príjmy za objednané práce, sponzorské príjmy a pod.).

Národnostné divadla majú právo realizovať jednak hlavné (umelecké, nekomerčné) ale aj doplnkové (komerčné) hospodárske aktivity. Majetok štátnych divadiel je vlastníctvom štátu a divadlá s ním môžu disponovať iba v rámci hospodárskej správy alebo v rámci právomocí operatívneho riadenia. Divadlá, ktoré sú financované zo štátneho rozpočtu alebo z miestnych rozpočtov, nie je možné privatizovať, zmeniť ich profiláciu alebo využívať na iné účely než na aké boli zriadené (čl. 16 Zákona).

Zdrojmi financovania Zakarpatského oblastného maďarského dramatického divadla sú najmä: 1) financie oblastného rozpočtu vyčlenené pre potreby divadla; 2) príjmy z poskytovania platených služieb; 3) príjmy z predaja lístkov na divadelné predstavenia; 4) príjmy a majetok získané za práce, ktoré realizuje divadlo na objednávku právnických a fyzických osôb; 5) príjmy z realizácie suvenírných produktov a vydavateľskej činnosti zameranej na dejiny, teóriu a divadelnú prax; 6) príjmy získané za video a foto snímky, rozhovory realizované pri dodržaní autorských práv a (alebo) podobných práv a noriem Civilného kódexu Ukrajiny; 7) odmena (kompenzácia) za využitie majetkových práv duchovného vlastníctva, ktoré patria divadlu a boli poskytnuté v rámci špeciálne zmluvy; 8) sponzorské príjmy, dary, dobrovoľné príspevky v zahraničnej mene od podnikov sídla ktorých sú mimo Ukrajiny (euro, US doláre, maďarské forinty a pod.); 9) iné zdroje ktoré nezakazuje zákon. Výrazná časť takýchto príjmov od rok 1993 bola použitá na rekonštrukciu starej budovy v meste Berehovo na ul. Mukačevská 1, v ktorej sa nachádzajú priestory divadla¹. Z oblastného rozpočtu, poskytnuté zdroje postačujú iba na platy hercov. Z finančných dôvodov už dlhšiu dobu Berehovské maďarské divadlo využíva prax spoločných predstavení s maďarskou stranou. Umeleckými partnermi berehovčanov sa stali Debrecénske divadlo Nemzeti Színház Csokonai a Zámocké divadlo z mesta Gyula (Нитка, 2011). Táto politika viedla k značnej popularite divadla v zahraničí, v prvom rade na území

susedného Maďarska. Maďarské štátne ocenenie v oblasti divadla Jászai Mari, získal bývalý hlavný režisér divadla, zaslužilý umelec Ukrajiny A. Vidňanskij, herci divadla Ž. Trill, N. Sič, A. Krištan, J. Rac.

Ako ukazuje prax, činnosť divadiel Ukrajiny vo finančnej rovine je stratová. Napríklad na udržanie divadiel v rokoch 2007-2008 a v II. kvartáli roku 2009 bolo z rôznych rozpočtov poskytnutých skoro 800 mil. hrivien (z toho zo štátneho rozpočtu viac ako 250 mil. hrivien, z miestnych rozpočtov – 530 mil. hrivien), pričom celkové príjmy z ich hlavnej činnosti predstavoval iba 155,2 mil. hrivien. Príjmy Národného akademického divadla ruskej drámy L. Ukrajinky tvorili z 80 % dotácie zo štátneho rozpočtu. Hrubý objem mzdového fondu v rámci rozpočtovej štruktúry divadiel predstavuje 70–80 % (Дмитренко, 2010).

Spolu s tým, pracovníci štátneho kontrolno-revízneho úradu Ukrajiny poukázali na celý rad porušení pri výpočte a vyplácaní miezd pracovníkov, absenciu štandardných zamestnaneckých noriem, nevytvorení náležitej kontroly zo strany vedenia divadiel pri realizácii podmienok dohôd v procese realizácie rekonštrukčných prác, ktoré viedli k navyšovaniu ich objemov a ceny, prenajímanie priestorov divadiel bez zmluvných dohôd a pod. (Дмитренко, 2010).

Vyriešenie finančných problémov podľa slov hlavného režiséra Zakarpatského oblastného divadla drámy a komédie (Mukačevo) Je. Tyščuka je možné prostredníctvom: 1) zapojenia sponzorských zdrojov pri vytvorení reklamnej produkcie a pri nadobúdaní dôležitého vybavenia (zvuk, svetlo, dekorácie a pod.); 2) výmeny skúseností medzi divadelnými režisérmi národnostných divadiel (napríklad medzi Divdlom Alexandra Duchnoviča v Prešove a Zakarpatským oblastným divadlom drámy a komédie z Mukačeva; 3) realizáciou profesionálnych vzdelávacích kurzov a pod.². Napríklad režisér z Mukačeva Je. Tyščuk je na Ukrajine všeobecne známy svojimi profesnými vzdelávacími kurzami *Biomechanika podľa metódy V. Mejercholda*, ktoré by stálo zato rozšíriť aj v najbližších susedných krajinách (Slovensko, Poľsko, Maďarsko, Rumunsko).

¹ Informácia od Márie Šjutev, vedúcej literárno-dramatickej sekcie Zakarpatského oblastného maďarského dramatického divadla (26. 7. 2016).

² Informácia od hlavného režiséra Zakarpatského oblastného divadla drámy a komédie (Mukačevo) Eugena Tyščuka (8. 9. 2016).

Takýmto spôsobom, v inštitucionálnej rovine, divadlá národnostných menšín na Ukrajine nemajú špeciálne, doplňujúce zvýhodnenia. Tieto, tak ako všetky divadelné inštitúcie, vznikajú a sú financované na základe Zákona Ukrajiny *O divadlách a správe divadiel*. Výsledkom politiky minulej sovietskej éry, sa na Ukrajina najdynamickejšie rozvíjajú ruské profesionálne divadlá. V priebehu posledných dvoch rokov sú niektoré, vďaka okupácii Krymu a vojnovým operáciám na Východe Ukrajiny, oddelené od ukrajinského kultúrno-umeleckého života.

Medzi predstaviteľmi najpočetnejších národnostných menšín na Ukrajine sú niektoré menšiny prakticky vylúčené z divadelného umenia (s výnimkou amatérskych divadiel). Ide o Bielorusov, Moldavčanov a Rumunov. Zároveň však vyvíjajú svoju divadelnú činnosť kultúrno-umeleckí odborníci medzi rómskou národnostnou menšinou (Kyjev), bulharskou menšinou (Odesa) a poľskou menšinou (Ľvov). Dynamicky sa rozvíja divadelné umenie medzi maďarskou národnostnou menšinou s centrom v Berehove (Zakarpatská oblasť).

Záver

Pri posúdení činnosti profesionálnych divadelných súborov národnostných menšín na Slovensku a v Ukrajine je potrebné podotknúť, že tieto divadelné súbory pôsobia v oboch krajinách v multietnickom prostredí, kde sa prelínajú rôzne konfesijné, kultúrne i historické kontexty.

Prostredie ukrajinské, je vzhľadom na svoju výraznú etnickú pestrosť tak v historickom ako aj súčasnom kontexte bohatšie na zastúpenie národnostných menšín, ktoré svoju svojbytnosť, osobitosť ale aj spoločenskú zaangažovanosť vyjadrovali v podobe dramatického umenia na profesionálnej úrovni. Ako to je možné vidieť v nosných častiach tejto práce, Ukrajina bola zastúpená dramatickou tvorbou, ktorá bola z pohľadu národnostných menšín ruskej, poľskej, židovskej, bulharskej, krymskotatarskej, maďarskej ale aj gréckej proveniencie. V súčasnosti sa profesionálnou dramatickou tvorbou prezentuje hlavne ruská menšina, rómska, krymskotatarská, poľská, maďarská, bulharská a židovská. Mimo profesionálnej divadelnej tvorby sú v súčasnosti Bielorusi, Mol-

давčania a Rumuni. V slovenskom prostredí je národnostná dramatická tvorba spájaná dlhodobo s maďarskou, rusínskou, ukrajinskou a rómskou národnostnou menšinou.

Z historického uhla pohľadu je v oboch skúmaných a opisovaných prostrediach badateľné osnovanie profesionálnej divadelnej prezentácie a tvorby od počiatkov 20. rokov 20. storočia.

V legislatívnej rovine máme možnosť vidieť rozdiel v zriaďovateľskej pôsobnosti a legislatívnom rámci. Na Slovensku sú divadlá národnostných menšín v zriaďovacej pôsobnosti samosprávnych krajov. Ukrajinský kontext má v pozícii hlavného výkonného orgánu Ministerstvo kultúry, no oblastná a miestna administratíva sa podieľajú na koordinácii týchto činností v príslušnej oblasti Ukrajiny. Tento rozdiel súvisí bezpochyby s rôznou mierou decentralizácie, ktorá je medzi Slovenskom a Ukrajinou badateľná.

V otázke financovania je možné vidieť istú zhodu, a síce, že prostriedky na činnosť poskytované z verejných zdrojov v oboch krajinách nepokrývajú v plnej miere všetky výdavky. V tomto ohľade je mimoriadne invenčné Zakarpatské oblastné maďarské divadlo, predovšetkým v prípade tvorivej spolupráce s divadla v Maďarsku, ktoré zabezpečujú prísun prostriedkov na podporu umeleckej tvorby ale tiež na inú, infraštruktúrnú podporu. V tejto rovine by bolo možné ešte raz zdôrazniť vydavateľskú činnosť, ktorá je úzko spojená práce s dramatickým umením, jeho výskumom v historickom ale aj teoreticko-umeleckom rozmere.

V kontexte národnostných menšín sa žiada na tomto mieste formulovať ešte jednu poznámku. Je pomerne problematické vymedzenie takého zásadného pojmu akým je národnostná menšina. Zvláštnu snahu o isté elegantné východisko no a zároveň aj zdôraznenie problematiky zachytáva aj táto formulácia z *Výkladová správa k Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov*¹. V bode 18 nachádzame formuláciu: „Termín „menšina“ sa vzťahuje na situácie, ak jazykom hovoria osoby, ktoré nie sú koncentrované na špecifickej časti územia štátu alebo ak nimi hovorí skupina osôb, ktorá je síce koncentrovaná na časti územia štátu, ale je početne menšia ako obyvateľstvo tohto regiónu hovoriace majoritným ja-

¹ Výkladová správa k Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov.

zykom štátu. Obidve prídavné mená sa teda vzťahujú na faktické kritériá a nie právne, v každom prípade sa vzťahujú na situáciu v danom štáte (napríklad menšinový jazyk jedného štátu môže byť v druhom štáte jazykom väčšiny).“ To je priestor na diskusiu a z nej plynúce zásadné riešenia. Zásadné kroky spojené s menšinovou (a to nielen kultúrnou) politikou zásadne závisia od vymedzenia tohto pojmu. Možným stimulom smerom k riešeniam a otvorenosti na spoluprácu a aj integráciu by mohla byť myšlienka Thomasa Hyllanda Eriksena „štátne hranice nie sú, nikdy neboli a nebudú identické s hranicami kultúrnych“ (cit. podľa Knopová, 2015, s. 93).

Literatúra:

- ДМИТРЕНКО, Г. В.: Механізми забезпечення ефективності фінансового контролю в діяльності національних театрів України. 2010. Dostupné na internete: <http://www.stattonline.org.ua/pravo/28/998-mexanizmi-zabezpechennya-efektivnosti-finansovogo-kontrolyu-v-diyalnosti-nacionalnix-teatriv-ukra%D1%97ni.html> [8/9/2016]
- ГУСАЛО, Л.: Національні меншини України в політиці коренізації 20 – 30-х років XX століття, 2006. Dostupné na internete: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_29/hutalo_natsinalni.pdf [5/3/2017]
- HIMIČ, P.: Divadelný život Prešova. Bratislava: Divadelný ústav 2014.
- KNOPOVÁ, E.: Etnické a sociálne premeny mikroregiónu Tekova zachytené v tvorbe Divadla Potôň. Slovenské divadlo. Roč. 63, č. 2 (2015), s. 81 – 99.

- МАЗУКА, Л. І.: «Щодо питання забезпечення мовно-культурних прав етнічних росіян в Україні». Аналітична записка. 2012. Dostupné na internete: <http://www.niss.gov.ua/articles/1483/> [8/9/2016].
- НИТКА, В.: Як угорський театр з Берегова обвів кризу навколо пальця, скориставшись класичними засадами кооперації. 2011. Dostupné na internete: <http://zakarpattya.net.ua/News/78385-Iak-uhorskyi-teatr-z-Berehova-obviv-kryzu-navkolo-paltsia-skorystavshys-klasychnymi-zasadamy-kooperatsii> [8/9/2016]
- ПЕКАРЧУК, В.: Зміни характеру участі представників етноспільнот у професійному культурно-мистецькому житті незалежної України: досвід та тенденції 1990–2000 рр. Україна у світовій історії, рік 53, №. 4 (2014). с. 218–219.
- PUKAN, M.: V premenách času. Ukrajinské divadlo. Divadlo Alexandra Duchnoviča. Bratislava/Prešov: Divadelný ústav a Divadlo Alexandra Duchnoviča 2007.
- VOLTAIRE, F. M. A.: Filozofický slovník. Bratislava: Pravda 1976.
- Výkladová správa k Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov, Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/zahranicna_politika/ludske_prava-narodnost-ne_mensiny_a_ochrana_mensinovykh_jazykov [8/9/2016].

Článok je čiastkovým výstupom projektu CBC01014 „Zdieľanie know-how z európskej integrácie a skúseností z cezhraničnej spolupráce medzi Nórskom, Ruskom a Ukrajinou“

DULEBA, A. A KOL.: HRANICE A CEZHRANIČNÁ SPOLUPRÁCA. ÚVOD DO VÝSKUMU HRANÍC.

Prešov: ADIN s. r. o. 2017. 152 s.

ISBN 978-80-89540-89-1.

JURIJ OLEXANDROVYČ OSTAPEČ

Department of Political Science
Faculty of Social Sciences
Uzhhorod National University
Uzhhorod
Email: ostapec@rambler.ru

Učebnica *Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc* predstavuje jeden z dôležitých čiastkových výstupov medzinárodného projektu „Zdieľanie know-how pre lepší manažment schengenskej hranice medzi Slovenskom – Ukrajinou a Nórskom – Ruskom“ (CBC 01018). Z pozície recenzenta považujem za potrebné upriamiť pozornosť na viacero pozitívnych stránok a celkový prínos uvedenej publikácie.

Učebné texty pod editorským vedením doc. PhDr. A. Dulebu, PhD. sú kolektívnym dielom autorov, v tomto prípade akademických pracovníkov a interných doktorandov Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Z hľadiska odbornej a pedagogickej úrovne, ako aj kvalifikovanosti pre napísanie vysokoškolských skrípt, spĺňajú autori učebnice všetky požadované kritériá. Z hľadiska obsahového zamerania (tematiky) sa publikácia venuje v slovenskom prostredí nedotknutej, doteraz vôbec, resp. iba minimálne pertraktovanej a na úrovni odborných textov komplexnejšie nerozpracovanej problema-

tike výskumu hraníc (*border studies*). Tá je prevažne doménou autorov anglo-americkej proveniencie, pričom v slovenskom priestore jej komplexnejšie faktografické, terminologické, ako aj analytické spracovanie absentuje. Po prečítaní publikácie je zrejmé, že sa projektový zámer, ako aj stanovený cieľ autorov učebnice podaril, v niektorých ohľadoch (podľa môjho názoru) prekročil požiadavky kladené na takýto typ odborných prác. Predložené texty považujem ako zásadný a inovatívny posun v rámci kvalitatívneho spracovania výskumu hraníc z politologického hľadiska v slovenskom prostredí.

Osobitným rozmerom diela je jeho aktuálnosť. Výskum hraníc, ako špecifický druh výskumu v politických vedách, vznikol z potreby hľadania odpovedí na viaceré nové otázky, ktoré sa v priebehu desaťročí po zániku bipolárneho sveta vyprofilovali ako páľivé, problematické a vzhľadom na prebiehajúce mnohodimenzionálne procesy globalizácie aj ako kontradiktorné. Jedným z dôsledkov týchto procesov je okrem transformácie doterajšieho

vnímania a charakteru štátnych hraníc aj odlišná povaha cezhraničnej spolupráce regionálnych a lokálnych aktérov na vnútorných hraniciach integračného zoskupenia štátov a cezhraničnej spolupráce na jeho vonkajších hraniciach. Na pozadí aktuálnych politických zmien, migračných vln i čiastočnej erózie vzájomnej kooperácie členov Európskeho spoločenstva sa prehĺbenie poznatkov o význame, charaktere, funkciách a vnímaní hraníc javí ako nanajvýš aktuálne, inšpiratívne a potrebné v rámci odbornej i laickej diskusie. Predložené texty k tejto diskusii, ako aj odbornej polemike a základnému zorientovaniu sa v problematike môžu iba napomôcť.

Pozitívne hodnotím spôsob ako sa autori – veľmi výstižne a koncentrovane – zmonitrovali viaceré teoretické východiská a prístupy k skúmaniu *border studies*. Za prínos považujem prezentáciu základných teoretických prístupov a konceptualizácií k výskumu hraníc a cezhraničnej spolupráce, ktoré boli vypracované v rámci osobitného smeru výskumu v politických vedách a príbuzných vedných odboroch, ktorý sa sformoval v severnej Amerike a Európe na konci 80. rokov 20. storočia. Aj napriek tomu, že výskum hraníc ponúka viaceré možnosti skúmania, oceňujem, že predkladaný učebný text sa sústreďujeme hlavne na výskum politických procesov súvisiacich s funkciami hraníc a cezhraničnej spolupráce.

Z hľadiska štruktúry tvorí učebnicu šesť samostatných kapitol, ktoré sú prehľadne a logicky rozpracované v ďalších podkapitolách. Text učebnice je zrozumiteľný, rozsah textov v rámci jednotlivých kapitol je primeraný daným okruhom. Autori pri spracovaní textov vychádzali z poznatkov doteraz publikovaných odborných textov (štúdií, projektových výstupov) a ďalšej odbornej literatúry v anglickom, českom a slovenskom jazyku, ktorá je sumárne uvedená na konci učebnice.

Na viacerých miestach je odborný text v rámci konkrétnych okruhov vhodne doplnený o informácie v prehľadnej tabuľkovej forme. Určitý nedostatok učebnice vnímam v absencii kľúčových slov a základných cieľov na začiatku každej kapitoly (príp. podkapitoly), rovnako tak prehľadových otázok (aspoň 2 – 3) na konci podkapitol, ktorými by si študenti mohli overiť získané vedomosti. Napriek tomu, tento viac-menej formálny „deficit“ neznižuje vysokú kvalitu spracovania a obsahovej náplne textov, ktoré majú napomôcť študentom pri základnom zorientovaní sa v problematike výskumu hraníc, ako aj pedagogickým pracovníkom pri výučbe predmetov orientovaných na *border studies*.

Celá práca sa vyznačuje precíznymi a jasnými komentármi a výstižnými interpretáciami. Text je konštruovaný zaujímavo, podnetne a často motivuje čitateľa k zamysleniu. Veľmi zaujímavé sú nielen zovšeobecňujúce konštatovania, ale niektoré konštatované implikácie v oblasti *border studies*. Recenzovaná učebnica spĺňa požiadavky, ktoré sú kladené na prehľadové vysokoškolské učebnice. Učebnica ako spoločný výsledok kolektívnej práce členov Inštitútu politológie Filozofickej fakulty v Prešove považujem za kvalitný študijný materiál vhodne použiteľný pri praktickej výučbe. Učebnica predstavuje koherentný celok a hodnotný vstup do problematiky *border studies*, ktorý nepochybne napomôže študentom politológie a ostatných odborov (medzinárodnej politiky, diplomacie atď.) na Slovensku k skvalitneniu ich štúdií a prípravy do profesionálnej praxe. V neposlednom rade učebnica vytvorí priestor pre nastolenie nových a podnetných otázok, ktoré budú prispievať ku konštruktívnej diskusii na odbornej i laickej úrovni.

VENČÁLEK, J.:
**GENIUS LOCI AKO FENOMÉN VONKAJŠEJ
SOCIÁNEJ A ÚZEMNEJ KOHÉZIE.**

Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2016. 90 s.

ISBN 978-80-555-1641-7.

ROBERT IŠTOK

Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky
Fakulta humanitných a prírodných vied
Prešovská univerzita v Prešove
Email: robert.istok@unipo.sk

Prof. Jaroslav Vencálek sa viac ako štvrtstoročie vo svojej vedecko-výskumnej činnosti zameriava na problémy sociálno-geografického, geograficko-politického a kultúrno-politologického vnímania krajinnej reality. Jeho vedecké štúdie a monografické publikácie sa opierajú o zdôraznenie synergických efektov rozvoja krajiny a o štúdium funkcií a významov hierarchicky diferencovaných častí krajiny. Usiluje sa priblížiť správanie človeka a ľudských komunít z hľadiska nového pohľadu na realitu v kontexte aktuálneho vývoja spoločnosti nielen v regionálnom, ale aj v globálnom pohľade.

Problematika *genia loci* a *genia regionis*, ktorou sa autor zaoberá vo svojej najnovšej monografii, má interdisciplinárny charakter. Autor nemá vo svojich výskumoch *genia loci* a *genia regionis* alternatívu nielen na Slovensku, ale aj v Českej republike. Doteraz publikoval sériu vedeckých monografií, venovaných problematike *genia loci*, pričom niektoré z nich sa zameriavajú na cezhraničné regióny Českej republiky a Slovenska. Tieto publikácie predstavujú

metodologický základ pre spracovanie problematiky, ktorej je venovaná jeho najnovšia monografia s názvom *Genius loci jako fenomén vnější sociální a územní koheze v kontextu rozvoje přeshraniční spolupráce SR – Ukrajina – PL*. Ide o čiastkový výstup vedecko-výskumného projektu CBC 01014 (SUREC II) – Zdieľanie know-how z európskej integrácie a skúseností z cezhraničnej spolupráce medzi Nórskom, Ruskom a Ukrajinou. Obsah monografie nepochybne výrazne prispeje ku kvalite výstupov tohto projektu a to obzvlášť tým, že k problematike cezhraničnej spolupráce pristupuje z doteraz relatívne nového pohľadu.

Monografia je prehľadne rozčlenená do troch kapitol, ktoré sú doplnené o úvod a záver. Prvá kapitola pojednáva o percepciách cezhraničnej spolupráce a má teoretický charakter. Ďalšie kapitoly sú zamerané na analýzu dvoch faktorov, prispievajúcich ku kohézii regiónu na rozhraní Slovenska, Ukrajiny a Poľska, s uplatnením prístupu *genia loci* a *genia regionis*. Sú nimi:

1. Vnútorne Východné Karpaty ako bojisko východného frontu I. svetovej vojny;

2. Vnútorne Východné Karpaty a ich zázemia ako priestor vzájomného kontaktu architektúry drevených sakrálnych stavieb západného, východného a balkánskeho kultúrneho vplyvu.

Za významný prínos monografie možno považovať časti, zamerané na aplikáciu spomínaných faktorov ako zdrojového potenciálu cezhraničnej spolupráce Slovensko - Ukrajina - Poľsko v podobe memoriálneho komplexu východného frontu I. svetovej vojny a komplexnej prezentácie architektonických stavebných smerov. Realizácia uvedených návrhov by nepochybne prispela k rozvoju vnútorných kohéznych vzťahov v skúmanom cezhraničnom priestore. Autor so širokými interdisciplinárnymi znalosťami tak ponúka nielen komplexnú syntézu v podobe odhaľovania v minulosti

vzniknutých fenoménov podmieňujúcich *genia loci* (resp. *regionis*), ale súčasne načrtáva i možné rozvojové trajektórie krajiny v podmienkach integrujúceho sa sveta. V tejto súvislosti je potrebné poukázať na osobnú znalosť skúmaných regiónov zo strany prof. Vencálka, ktorý svoje výskumy zakladá na komparácii poznatkov vyplývajúcich zo štúdia vedeckej a odbornej literatúry a zistení z jeho vlastného terénneho výskumu.

Vzhľadom na charakter monografie prof. Vencálka je možné predpokladať, že bude slúžiť ako zdrojový materiál k štúdiu (nielen) politológie, ale i kulturológie, ochrany kultúrneho dedičstva, sociológie krajiny, či sociálnej geografie. Zároveň má monografia potenciálne praktické využitie na regionálnej a medzi-regionálnej úrovni verejnej správy.

INŠTITÚT POLITOLÓGIE ÚSPEŠNE UKONČIL PROCES IMPLEMENTÁCIE PROJEKTOV Z NÓRSKEHO FINANČNÉHO MECHANIZMU

MICHAL CIRNER

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: michal.cirner@unipo.sk

V posledný aprílový deň roku 2017 bol oficiálne ukončený proces implementácie projektov CBC 01014 („Zdieľanie know-how z európskej integrácie a skúseností z cezhraničnej spolupráce medzi Nórskom, Ruskom a Ukrajinou“) a CBC 01018 („Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom/Ukrajinou a Nórskom/Ruskom“). Projekty boli financované z Nórskeho finančného mechanizmu a štátneho rozpočtu Slovenskej republiky v rámci programu SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“.

Jedným z riešiteľov týchto projektov bol aj Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, prostredníctvom ktorého tam boli zapojení jeho vedecko-výskumní pracovníci či interní doktorandi inštitútu. Parciálne výsledky náročnej a zaujímavej práce boli prezentované na záverečných podujatiach organizovaných v ukrajinskom Užhorode a v Prešove na akademickej pôde Prešovskej univerzity v Prešove. Jedna z posledných medzinárodných vedeckých konferencií k projektu CBC 01018 sa konala 2. a 3. marca 2017 v hoteli Praha v Užhorode a niesla názov

„Migrácia medzi Slovenskom a Ukrajinou: Súčasný stav, riziká a prognózy“.

Vo vedeckom výbore konferencie sme mali zastúpenie prostredníctvom riaditeľky inštitútu politológie doc. PhDr. Iriny Dudinskej, CSc. a vedúceho Katedry občianskej náuky inštitútu politológie doc. PhDr. Vladislava Dudinského, PhD., ktorý vystúpil v rámci plenárneho zasadnutia konferencie s príspevkom „Migrácia a medzikultúrny dialóg“. V rámci sekcie „Migračná politika a migrácia v Európskej únii“ prezentovali výsledky výskumu ďalší členovia inštitútu politológie – Mgr. Anna Polačková, PhD. a Mgr. Ondrej Marchevský, PhD. s príspevkom „Názory z boxov. Problémy legálnej migrácie na SK-UA hranici z pohľadu príslušníkov ÚHCP PZ SR“. Okrem iného, na konferencii zazneli vystúpenia prorektorky Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode prof. Myroslavy Lendel, dekana Fakulty spoločenských vied Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode prof. Jurija Ostapca, ale aj doc. Mgr. Juraja Buzalku, M.A., PhD. z Ústavu sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave či Ing. Vladimíra Benča, ktorý je výskumným pracovníkom a projektovým mana-

žerom Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku. Podujatie svojimi príhovormi pozdravili aj odchádzajúca generálna konzulka Slovenskej republiky v Užhorode Janka Burianová a viceprimátor mesta Užhorod Oleksander Bilak.

Záverečná konferencia k projektu CBC 01018 sa uskutočnila v 20. apríla 2017 v priestoroch Prešovskej univerzity v Prešove. S úvodnými príhovormi vystúpili členovia inštitútu politológie doc. PhDr. Vladislav Dudinský, PhD. a doc. PhDr. Alexander Duleba, CSc. Prvý panel konferencie niesol názov „Slovensko-ukrajinská schengenská hranica a jej vplyvy na pohraničné regióny a ľudí žijúcich v nich – výsledky výskumu“. V tomto paneli sa ujali slova ďalší členovia inštitútu politológie Mgr. Anna Polačková, PhD. a Mgr. Ondrej Marchevský, PhD. s prezentáciou „Perspektívy zlepšenia manažmentu legálnej migrácie na SK-UA hranici“. Medzi ďalšími vystupujúcimi boli napríklad doc. Mykhailo Zan z Fakulty spoločenských vied Užhorodskej národnej univerzity alebo doc. Anna Melehanych a doktorka Viktoria Bondarenko z Fakulty histórie a medziná-

rodných vzťahov Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode. Doktor Marián Gajdoš zastupoval na tejto konferencii SAV. Jedno z jej pracovísk v Košiciach sa taktiež venuje výskumu cezhraničnej spolupráce.

Názov druhého panelu konferencie bol „Vzdelávacie aktivity v oblasti „Border Studies“ (výskumu hraníc) a budúce projekty výskumu hraníc. V tejto časti vystúpil aj člen inštitútu politológie PhDr. Vladimír Dančišin, PhD. a predstavil novú vysokoškolskú učebnicu členov Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, ktorá vznikla pod vedením doc. PhDr. Alexandra Dulebu, CSc – „Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc“. Túto i ďalšie publikácie, ktoré vznikli ako výstupy (pracovné zošity, policy papers...) zo spomínaných projektov, ako aj iné informácie o projektoch a ich partneroch sú dostupné na internetovej stránke www.borderua.sk.

NIE JE HRANICA AKO HRANICA. SPRÁVA Z MEDZINÁRODNÉHO WORKSHOPU V KIRKENES (NÓRSKO)

ONDREJ MARCHEVSKÝ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: ondrej.marchevsky@unipo.sk

V dňoch 4. – 6. 4. 2017 sa v meste Kirkenes, (Nórsko) uskutočnil v rámci projektu CBC 01018 „*Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom/Ukrajinou a Nórskom/ Ruskom*“ medzinárodný workshop, za účasti odborníkov a expertov z Nórska, Ruska, Austrálie, Ukrajiny a Slovenska.

Slovensko-ukrajinská dvanásťčlenná delegácia bola tvorená dôstojníkmi Colnej správy z Colného riaditeľstva v Michalovciach, zástupcami Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, Inštitútu politológie Prešovskej univerzity v Prešove a docenti Michailo Zana a Viktor Petreckij reprezentovali Užhorodskú štátnu univerzitu v Užhorode.

Workshop prebiehal v svojom prvom dni (4. 4. 2017) v priestoroch Barentsovho sekretariátu. Počas prvého dňa workshopu vystúpili predstavitelia hostiteľskej organizácie, ktorí auditórium oboznámili s realizovanými projektmi výskumu a spolupráce v rôznych oblastiach. Zaujímavým bol poznatok, že viac ako polovica aktivít Barentsovho sekretariátu, ktorý podporuje rozvoj spolupráce v Barentsovom euroregióne sa zameriava na oblasť kultúrnu. Jednotlivé organizácie, ktoré vystupujú ako styčné partnerské body pre Barentsov euroregión pred-

stavili rámce svojej činnosti a tiež perspektívy formovania spolupráce v budúcnosti. Išlo predovšetkým o zástupcov nórskeho a ruského organizácií.

V tejto rovine v osobitej miere auditórium zaujala činnosť profesionálneho divadelného súboru *Samovar*, ktorý má domáce sídlo práve v Kirkenes. Tento divadelný súbor hosťoval so svojimi predstaveniami aj v ukrajinskom Užhorode a práve na jeho scéne plánuje vystupovať so svojimi predstaveniami aj v roku 2017. Zaujala predovšetkým jeho myšlienka spájať to, čo by mohla hranica reálne rozdeľovať. Svojimi predstaveniami sleduje snahu spájať dramatické, výrazové a jazykové prvky nórskej, ruskej, fínskej ale tiež laponskej proveniencie, čo predstavuje mimoriadne náročnú úlohu.

Prvý deň workshopu bol okrem medzinárodnosti aj v znamení výraznej interdisciplinárnosti. Okrem vedcov, umelcov, diplomatov v osobe generálneho konzula Ruskej federácie v Kirkenes, boli medzi prednášajúcimi aj príslušníci nórskej polície a pohraničnej služby. Ich prezentácie boli výborným vstupom do problematiky, ktorá nás počas tohto workshopu zaujímala nosne. Išlo o problematiku legálnej migrácie a jej manažmentu na hranici me-

dzi Nórsnym kráľovstvom a Ruskou federáciou.

Zástupcovia našej delegácie priblížili hlavné informácie o inštitúciách, ktoré zastupujú a tiež projektové a výskumné aktivity jednotlivých organizácií v oblasti border studies.

Dopoludňajší program druhého dňa workshopu (5. 4. 2017) sa uskutočnil na pôde Nórskej arktickej univerzity so sídlom v Kirkenes. V tejto časti programu sa zúčastnení mali možnosť bližšie oboznámiť s výskumnými aktivitami, ktoré realizuje táto univerzita a taktiež s niektorými reprezentačnými výstupmi z ich výskumu. Priestor bol taktiež venovaný predstaveniu ďalších bližších aktivít v jednotlivých oblastiach spolupráce v rámci Barentsovho eurorégiónu.

Popoludňajší program uvedeného druhého dňa prebiehal na hraničnom priechode Storskog, kde sme mali možnosť stretnúť prezentujúcich účastníkov z predchádzajúceho dňa v reálnom výkone služby. Vstupné rámce, ktoré nám boli priblížené v prezentáciách boli doplnené na samotnom hraničnom priechode o sled doplňujúcich štatistických údajov a taktiež o príklady konkrétnych prípadov, s ktorými sa stretávajú počas výkonu svojej služby.

Táto časť workshopu bola pre nás zaujímavá aj preto, že sme počas nej mohli prísť k porovnaniu a konfrontácii našich poznatkov a skúseností s tými nórsnymi. Naše poznatky z riadenia procesu legálnej migrácie na SK-UA hranici sme nadobudli počas terénneho výskumu realizovaného na hraničných priechodoch v mesiacoch August – November 2016.

Je pomerne zložitý porovnať prístupy slovenskej a nórskej strany. Niekoľko momentov ale možno priblížiť. Hoci ide tak v nórskom ako aj slovenskom kontexte o ochranu schengenskej hranice, prístupy sú odlišné.

Slovenská strana bazíruje na bezpečnosti, precíznosti a dôslednosti kontroly. Výsledky nášho výskumu ukázali, že slovenský manažment má výrazne nedostatky v komunikačných zručnostiach a to nielen so zahraničnými cestujúcimi, ale tiež navzájom medzi zložkami pôsobiacimi na hraničných priechodoch. Špecifickým problémom v slovenskom kontexte je komunikácia medzi príslušníkmi vo výkone zmeny a ich nadriadenými.

Nórska strana v otázke bezpečnosti a ochrany hraničného priechodu zastáva iné pozície.

Jej neozbrojení policajti a colníci dosť zriedkavo vykonávajú fyzickú kontrolu vozidiel. Prekvapujúce bolo ale to, ako nórski policajti lipnú na transparentnej a prehľadnej komunikácii, ktorá sa nesie v duchu, „my všetci sme jeden tím“.

Prístup, ktorý nám predstavili stelesňuje pozoruhodný súlad medzi prvkami subordinácie a otvorenej komunikácie, ktorá vytvára vzťahy partnerstva a spolupráce. Prepracovaná spätná väzba medzi policajtmi a tímový duch ukázali u nórskeho partnerov svoje plody v dobe migračnej krízy a prílivu migrantov zo Sýrie (2015), ktorí sem prichádzali na bicykloch. Vlny utečencov si žiadali denný výkon služby bežne až do 20 hodín. Za zmienku stojí fakt, že za celý polrok náporu migrantov ani jeden z policajtov či colníkov nepožiadaval o preloženie alebo o opustenie služby.

Tretí deň workshopu (6. 4. 2017) pokračoval opäť v priestoroch Nórskej arktickej univerzity. Našou delegáciou tu boli priblížené konkrétny výsledky našich skúmaní a výsledky terénneho výskumu na SK-UA hranici, ktorý bol realizovaný členmi Inštitútu politológie FF PU v Prešove ako aj kolegami z Užhorodskej štátnej univerzity. Zaujímavým príspevkom bolo vystúpenie aj Young-Sook Lee, austrálskej profesorky, ktorá hosťuje na univerzite v Kirkenes. Vo svojej prezentácii priblížila analýzu problematiky vzťahov na hranici medzi KĽDR a Kórejskou republikou.

Skúsenosti z tohto workshopu boli prezentované spoločne s ďalšími záverečnými výstupmi projektu aj na medzinárodnej konferencii, ktorá sa na pôde Filozofickej fakulty PU v Prešove uskutočnila 20. 4. 2017.

